

XV bob

1

Bir kishilik tor, zax, nimqorong'i qamoq. Quyosh nuri oqib kelishi mumkin bo'lgan tirqish ham yo'q.

Bu zax xonada sog'lom odam xastalikka chalinishi, xastaning esa o'limi aniq bo'lishi ham hech gapmas. Zohid bunday xonani endi ko'rayotgani yo'q. Lekin avvalgi ko'rishlari boshqa, bunisi boshqa. Avvallari tergovchi sifatida, majoz bilan aytilganda "mehmon" sifatida ko'rar edi. Endi esa o'zi mahbus, ya'ni "mezbon". Bu yerda bir kun bo'ladimi yo bir yilmi, yoki undan ko'pmi - bilmaydi. O'zidan oldin bu xona mezbonlari ham shunday edi.

Bu sovuq beton devorlar necha o'nlab yoki yuzlab odamlarning ohu faryodini o'ziga singdirgan. Bu yerda qancha begunohlar nola qildi ekan? Devor-ku tosh, nolalarga parvo qilmaydi. Devor ortidagi odamlar-chi? Ular "Shu xonada begunoh odam yotibdi", deb o'ylashganmi, achinganmi? Zohidning o'zi-chi? Shunday xonalar yonidan o'tayotganda nimalarni his qilgan. Eshik tirqishidan mo'ralayotgan ko'zlarni ko'rardi-ku?..

Mana hozir u xona o'rtasida qo'llarini orqaga qilib turibdi.

Shu devor ortida hovli bor, uning ortida esa ko'cha, daraxtlar... Bulutlar bilan olishayotgan oftob. Ming turli qayg'u yoki ming turli baxt bilan yurayotgan odamlar. Qayg'udagilar ham, baxtiyorlar ham yurayotgan yo'llaridan sal naridagi yerto'lada mahbuslar yotganini bilmaydi. Bilsa ham e'tibor bermaydi. Balki hozir shu ko'chadan Zohidning qishloqdan kelgan otasi yoki onasi o'tib borayotgandir, balki xotini kechki ovqatga kechikmay deb shoshilib ketayotgandir...

Kechki ovqatga Zohid bormaydi. Nonushtaga ham... Xotini dastlab xavotir olmaydi... Keyin...

Keyin nima qiladi? Qayga boradi?

Ishxonasiga keladi. Birov "Bilmayman", deydi, birov "Falonchiga uchragan", deydi. Falonchi pistonchiga yuboradi. Pistonchi esa "Ering poraxo'r", deydi. Xotini ishonadimi? Yo'q, ishonmaydi. Maoshdan maoshga arang yetib borishadi-ku, axir. Balki... Xotini boshqa narsani o'ylar? Poralarni olib, o'ynashiga ishlatar, der?.. "E, yo'q, bunaqa o'ylamaydi, menga ishonadi..."

Xayollariga erk bergan Zohid adashayotgan edi. Uning ahvolidan xabar topgan Said Qodirov "Eringiz shoshilinch safarga ketdi, qishloqqa borib turar ekansiz", deb xotini bilan bolasini jo'natishga ulgurgan edi. Berger esa egasiz uyning qulfini buzdirib ochib, tintib chiqib ketgan edi.

Dil dog'langan, bardosh bog'langan.

Bu dunyoda qahramonlik ko'rsatish zarur emas, ammo ablahlik qilmaslik shart, degan aqida asosida ulg'aygan, shu aqida bilan yashayotgan Zohid tamoman gangib qoldi. Yorug'lik bilan qorong'ulik chegarasini aniq belgilash mumkin bo'lmaganidek, u adolat bilan adolatsizlikning chegarasini tamoman yo'qotdi. Bunday chegara bormi, bo'lganmi - bilmay ham qoldi.

"Sharif Namozovni qamash, qamoqdan chiqarish haqidagi qog'ozlarda mening imzom yo'q edi. Uni faqat so'roq qilganman. Nima uchun menga ayb qo'yishyapti? Namozov nima gunoh qilgan? Moskvadan kelishgan bo'lsa - ish jiddiy. Vinzavod masalasi bo'lsa kerak. Vinzavod titilsa - Asadbekning tagiga suv ketadi. Maqsad vinzavod bo'lsa, meni nima uchun tiqishtirishadi? Bu kimning ishi? Asadbeklarnikimi? Men ularga xalaqit bermay qo'ydim-ku? Yo bir odamni yemish qilish kerak bo'lsa prokuraturadagilar meni ro'para qilishdimi? Men ular uchun kimman? Hech kimman! Hali bir ishni qoyillatganim yo'q..."

Oradan qancha vaqt o'tdi, bilmaydi. Tun kirdimi, yo'qmi - buni ham bilmaydi. Ko'zlari o'ngida hammayoq xira. Bu xona ichra emas, go'yo dunyo ichra yolg'iz. Hech kimdan nido yo'q. Faqat tor ko'kragiga bandi yuragi behalovat tepadi. Tepib-tepib ko'krak qafasini sindirib qochib ketgisi keladi. O'zini himoya etolmaydigan bu vujudni tark etgisi keladi.

Eti junjikdi. Daraxtlarni ko'rgisi keldi. Beg'ubor osmonni, quyoshni qo'msadi. Xuddi ularni ming yillardan beri ko'rmayotganday sog'indi.

"Oy bo'lishni xohlaysanmi yo quyoshmi?"

Bu ovoz qaydan keldi?

Akasining ovozi. Bolalikdagi beg'ubor, mas'um ovozi...

Zohid gangib turgan paytda ovoz takrorlandi:

"Oy bo'lishni xohlaysanmi yo quyoshmi?"

- Quyosh bo'lishni... - Bu kichkina Zohidning ovozi.

- Qara, oy chiroyli-ku?

- Quyosh esa issiq. Siz oy bo'la qoling.

- Men qush bo'lgim keladi.

- Nega?

- Maza qilib uchaman. Uchaveraman.

- Men ham uchaman.

- Yo'q, sen quyosh bo'la qol. Men sening atrofingda uchaman. Osmonda ikkalamiz bo'lamiz...

"ББ" Osmonda quzg'unlar ham bor."

"ББ" Osmonda qora bulutlar ham bor..."

Bu kimning ovozi?

Bolalik xotiralariga muhrlangan o'sha suhbatda "quzg'unlar, qora bulutlar" yo'q edi. Buni keyinroq anglashgan. Ayniqsa o'sha ayriliqdan keyin...

O'sha mash'um voqeadan so'ng Zohid akasi bilan g'oyibona ko'p gaplashdi. Jisman yolg'iz qolgan kechalarda ruhan akasi bilan birga edi. Faqat... uylanganidan so'ng bu jarayon kamaydi.

Sudda o'rtoqlari yolg'on gapirishganda akasi bilan tun bo'yi suhbat qurgan edi. O'g'lining yolg'iz holda qotib o'tirishini sezgan onasi xavotirlandi. Unga bildirmay o'zicha choy, qand olib borib domlaga o'qitib kelib, shirin choylar qilib ichirdi.

O'sha kecha yuragi siqilib o'tirganida birinchi marta akasining ovozini eshitgan edi:

- Sen ulardan ranjima. Ular meni o'ldirganlari bilan, ular... do'stlarim edi. Yolg'on gapirishmasa, og'irroq jazo olardilar.

- Ular do'st emas... Bobom kitobdan o'qib bergan edilar, esingizdami: "Do'stingni yengilroq sevginki, kuni kelib, dushman bo'lib qolishi ham mumkin". Do'stlaringiz shunday bo'lib chiqdi.

- Unday dema. Vaqti kelganda ular bilan bitta mayizni bo'lishib yeganman. Bu... tasodif bo'ldi. O'ldirish niyatlari yo'q edi.

Bobomning o'qib berganlari - Hadis, uning davomi ham bor edi: "Dushmaningga ham yengilroq adovat qilginki, kuni kelib, do'st bo'lib qolishi ham mumkin..."

- Ular do'st bo'lmaydilar.

- Vaqti kelib senga yaqin bo'lishadi.
- Hech qachon! Men ularni o'la-o'lgunimcha kechirmayman.
- Bobomning gaplarini unutma: musulmon kechirimli bo'lishi kerak.
- Yo'q! Ular musulmonning ishini qildilarmi? Ular musulmonmi? Yo'q, kechirmayman!

Akasi o'shanda xo'rsingan edi...

Keyin...

Keyin o'qishni tashlaganida ham tun bo'yi suhbat qurgan edi.

- Sen o'zingcha adolat topmoqchimisani? - deb so'ragan edi akasi.

- Topaman, aka.

- Yo'q narsani topish mumkinmi?

- Dunyoni faqat zulmat qoplamagan-ku, yorug'lik ham bor-ku?

- Sen o'zingni o'zing nobud qilasan.

- Hamma o'zini olib qochaversa nima bo'ladi?

- Sen tanlagan yo'lda yuholar bor. Ilonni yutib, dumini ko'rsatishmaydi. Sen shunday bo'la olasanmi?

- Mening yo'lim boshqa.

- Qo'y ham, bo'ri ham bolaligida ona sutini emadi. So'ng... ulg'aygach, biri o't yeydi, biri esa uning go'shtini... Bo'ri qo'yxonada ulg'aysa o't yeydimi? Zinhor!

- Men... bo'rimanmi?

- Yo'q, qo'ysan. Bo'rilarga maysaning ta'mi yaxshiligini o'rgatmoqchisan... Ehtiyot bo'l...

Dil dog'langan, bardosh bog'langan damlar. Turmaning bir kishilik zax xonasi. O'limtik chiroq xira nur taratadi. Tunmi, kunmi, bilib bo'lmaydi.

Yolg'izlik saltanatining asiri - Zohidning ruhlari kishanlangan.

O'zining bu yerga kelib qolishi sabablarini axtaradi.

Akasi bilan bo'lgan xayoliy suhbatlari yodiga tushadi, tushaveradi.

So'ng...

Tashqarida sharpa eshitildi.

Keyin eshik sharaqlab ochiladi. Ana shu sharpa, ana shu sharaqlash yolg'izlik saltanatini mahv etadi. So'ng ovoz:

- Sharipov, chiqing.

Chiqing... qayoqqa chiqadi? So'roqqami? Kim so'roq qiladi, o'sha ajinami?

So'roq xonalarini chetlab o'tishdi. Buyumlarini qaytarishdi.

- Ozodsiz.

Buncha sovuq ohangda aytdi bu shirin so'zni...

Tashqariga chiqdi: oftob bulut bilan hanuz olishadi. Kechasi bir sidra yoqqan qorni ushlab qolgan daraxt shoxlari vazmin chayqaladi. Oftob mo'ralagan paytda qor zumrad kabi yaltiraydi.

Osmondagi yulduzlar Yer yuzini charog'on etolmagani kabi bu manzara uning ko'ngliga chiroq' yoqa olmadi. O'zi bunda, ozodlikda bo'lsa ham ruhi hali ham bir kishilik qamoqda edi...

U ko'chada turib, qayoqqa borishni o'yladi. Bir ko'ngli prokurorga kirib "Xodimlaringizni shunday xor qilib qo'yasizlarmi?" deb janjallashmoqchi ham bo'ldi. Keyin bu fikrdan qaytib, Said Qodirovning huzuriga yo'l oldi. "Har qalay meni ogohlantirgan edi, bir narsani biladi u", deb o'yladi.

- Keling, sizni kutib turgan edim, - dedi Said Qodirov uni qarshilab. - Hozir safarga ketishim kerak. Men hammasidan xabardorman. Siz mendan "Nega bunday bo'ldi?" deb so'ramang. Men deyarli bilmayman. Bilganim: Namozov Krasnoyarskga qonunsiz ravishda vagonida vino yuborgan. Moskva buni qanday ilitirdi - xabarim yo'q. Farazimcha, to'dalarning ichki nizolari aks-sadosi bo'lsa ehtimol. Balki Hosilboyvachchaning o'limi ham shu bilan bog'liqdir.

- Xo'p, endi nima qil deysiz?

- Ishingizni davom ettiravering. Sizni hech kim ishdan chetlatgani yo'q. Xo'jayinlaringizga qovoq-tumshuq qilmang. Bu ishlarda ularning qo'llari yo'q.

- Men bir fursat topib Elchin bilan suhbatlashsam, devdim.

- Nega?

- Uni taniyman. U menga yaqinroq bir odamning oshnasi edi.

- Hozircha bu ishga aralashmang. O'rtoqlar o'rganishyapti.

- Unda voqeaga guvoh bo'lgan odamingiz bilan ikki og'iz gaplashsam.

- Hozir emas.

- Unda mening nima keragim bor o'zi?

- Siz prokuratura tergovchisisiz. O'z ishingiz bilan shug'ullaning. Vaqti kelganda bizga faol ravishda qo'shilasiz. Hozircha kuzating, tahlil qiling.

Said Qodirov "gap tamom" deganday o'rnidan turdi.

U "Ishingizni qilavering", degani bilan, ishxonasiga borishga oyog'i tortmadi. Taksi to'xtatdi-da, Hamdam Tolipovni qoralab ketdi.

Baxtiga Hamdam ishxonasida ekan. Sigaret burqsitib, yozuv mashinkasiga muk tushganicha bittalab harf terardi.

- Ie, kel, prokuror. Kecha tushimga kiruvding. Buni qara, o'zing kelib turibsan. Tushimda senga orden berishibdi. Asadbekni o'tqazib qo'ygan bo'lsang kerak-a?

- Piching qilmang, aka, o'zi yurak siqilib turibdi.

- Pichingmas, rostdan ko'rdim. Nima bo'ldi, o'tir.

- Hamdam aka, shu ishingizni hozir qilishingiz shartmi?

- Dardingni aytaver.

- Ichmoqchiman.

- Gap yo'q. Ketskik, - u shunday deb kurtkasini kiydi.

Hamdam "Prokuror qittak-qittak otib dardini aytmog'chi", deb yanglishdi. Zohid bo'kib ichdi. Oqibat Hamdam uni uyigacha opichib chiqib, yotqizdi. Ertalab shampan vinosi olib kelib sabuhiy qildirib, o'ziga keltirdi. Zohid bu kun ishga bormadi,

yerparchin bo'lib yotdi.

2

Prokuratura tergovchisi Zohid Sharipov bugun ham ko'chaga chiqqisi kelmadi. Shartta qishloqqa jo'navormoqchi bo'ldi. Lekin Botirov taqdiri yodiga tushib, fikridan qaytdi. "Bir kun beayb o'tirganimda ko'zimga dunyo teskari bo'lib ketdi. U bechora shuncha yildan beri - azobda", deb o'ylab, yuviniib-tarandi-da, qo'shni tuman milisaxonasiga qarab ketdi. Ikki qavatli milisaxona binosi oldi baland temir panjara bilan o'ralgan, beton ariqqa qalin tunukadan qoplama qilingan edi. Bu hol nodon kimsaning sog'lom tishlari ustidan jez qoplama qildirishiga o'xshardi.

Zohid bu yerga Hamdam Tolipov "Ishkal" deb atagan tergovchini izlab kelgan edi. "Ishkal" laqabli bu odam xonasida ekan. U baland bo'yli, ozg'in, qirra burunli, og'zi katta odam edi. Og'zi kattaligidanmi gapirganda tupuk sachratardi. U Zohidning maqsadini eshitib, dabdurustdan sansirashga o'tdi:

- Xo'p, nima demoqchisan?

- Ayrim narsalarni so'rab bilmog'chiman.

- Men jinoyatchini tutib berganman. Uni sud qamagan, men emas. Qo'lingdan kelsa sud bilan gaplash. Boshimni og'ritma.

- Men prokurorning topshirig'ini bajaryapman,- dedi Zohid ovozi sal balandlatib, so'ng bu "Ishkal" bilan yaxshilikcha gaplashish qiyinligini bilib, ohangni o'zgartirdi: - Men shahar prokuraturasining tergovchisiman. Ko'chadan kelgan mishiqi bola emasman. Marhamat qilib, meni sensiramang. Savollarimga esa to'la va aniq javob bering. Agar bu yerda gaplashishni istamasangiz, marhamat prokuraturada gaplashaylik.

- Endi uka, mendan ranjima, shu yoshga chiqib, o'zimdan kichiklarni sizlamaganman. Sizlay olmayman, xafa bo'lma, - deb bir oz pasaydi "Ishkal".- Endi bu ishni topshiribdi, deb hovliqaverma. Qamalgalarning hammasi "begunohman" deb ariza yozadi.

- Qizig'i shundaki, u ariza yozmagan.

- Unda nega boshni qotirasan?

- Arizani jabrlanuvchi yozgan. Zo'rlagan u emas edi, deyapti.

- Gapiraveradi. Qilar ishni qilib qo'yib, endi qiliq qiladimi? Menga qolsa, Botirovni qamamasdim. To'g'ri, zo'rlamagan. Qizning o'zi xohish bildirgan. Lekin baribir qonun degan narsa bor. Sovet hokimiyatida yashayotganiga shukr qilsin. Ilgarigi zamonlar bo'lganda toshbo'ronda o'lib ketardi.

- Toshbo'ronga ham qozi hukm qilardi. Guvohlar tasdiq etsa, hukm qilinardi. Mirshabning aytgani bilan o'ldirilmas edi.

- Xo'p, nima demoqchisan? So'raydiganingni so'ra, falsafa so'qma menga.

- Jinoyatchini tanish marosimida qoidani buzgansiz.

- Nima qilib buzibman?

- Uchta yigitning o'rtadagisi, kurtka kiygani, deb qizni ogohlantirgansiz.

- Adashib ketib boshqa bir bechorani ko'rsatmasin, dedim.

- Botirovning qo'liga kishan solib ularning oldidan olib o'tgansiz. Tanish marosimida ham kishanni yechib qo'ymagansiz. O'sha kuni qiz siz aytganday qilib, Botirovni ko'rsatgan. Keyin fikridan qaytgan.

- Uni qo'rqitishgan yoki katta pul berishgan.

- Unisi ham, bunisi ham bo'lmasa-chi? Vijdoni yo'l qo'ymagan bo'lsa-chi?

- Vijdon? U behayoda vijdon nima qiladi?

- Unday demang, qizingiz tengi...

- Sen qizimni oraga qo'shma! - "Ishkal" shunday deb so'kinib yubordi-da, titroq barmoqlari bilan sigaretni labiga qistirib, tutatdi. Nikohning ertasiga uyiga qaytarilgan, shundan beri uchinchi er bilan yashayotgan qizini Zohid tilga olib, uning yarasini yangiladi. Bundan bexabar Zohid uzr so'radi. "Ishkal" sigaretni burqsitib tutatgan holda asabiy ohangda dedi:

- Senga o'g'il bola gapni aytaymi: qo'lingdan hech narsa kelmaydi. Botirov qamalishi kerak edi, qamaldi. Yuqoridan topshiriq bo'lgan.

- Qanaqa topshiriq?

- Ular jinoiy guruh tashkil qilishgan. Boshlig'i avariya o'ldi. Bular qamaldi. O'shanda boshqa chora yo'q edi. Balki hozir... zamon o'zgardi. Eplasang, chiqarib yuborarsan.

- Demak, u aybsiz?

- Men unday demadim. Senga... hazillashdim. Bor endi, boshimni og'ritma.

Ikki odam yerga baravar qaraganda biri ko'lmakni, ikkinchisi esa o'sha ko'lmakdagi quyosh aksini ko'radi. Hozir "Ishkal" bilan Zohid shunday holda edilar.

3

Zohid Botirovni yana so'roqqa chaqirishdan oldin Ne'matilloh allomaning yurtiga borib kelishni lozim topdi. Avval Botirov tasvirlab bergan yo'l bo'yicha qabristonni topdi. Botirov yo'lni shu darajada aniq tasvirlagan ediki, Zohid shaharda ilk bor bo'lishiga qaramay birovdan "Qabriston qaerda?" deb so'ramasdan topdi. Keyin keng yo'l, so'ng o'ngga burilgan tor yo'l. Nihoyat... taxtasi olib tashlangan o'rindi.

"O'tirib Qur'on o'qishmasin, deb sug'irib tashlashgan..."

Botirovning gapini eslab g'ashlandi. Masjid, mozorlarga hujum boshlangan paytni yaxshi biladi.

Paytavafahm rahbarlardan chiqqan "aql"ni maydaroq rahbarlar bayroq qildilar. Kommunist farzandlar ota-onalarining janozalaridan qochdilar. Umri ibodat bilan o'tgan ota-onalar qizil qutiga solib ko'mildilar. "Olloh" deyidigan tillar qirqilish darajasiga yetdi. Qariyalar "Voy tavba, Stalin ham bunday qilmagan edi", deb ajablandilar. Zohid eslaydi: bir kuni ustoz Habib Sattorov ham zorlanib qoldi. "Qanaqa zamon o'zi bu, otamning qabriga borib gul qo'ya olmasam? Arafa kuni kechqurun borsam ham poylab yurishibdi". Shunda Zohid bir oz achchiqlanib: "Siz nimadan qo'rqasiz? Kommunist bo'lmasangiz, boshliq bo'lmasangiz", degan edi.

O'sha yaqin o'tmishdan taxtalari sug'urib olingan o'rindiqlarning temir oyoqlari yodgorlik bo'lib turibdi. "Ajoyib yodgorlik, - deb o'yladi Zohid. - Faqat bitta lavha yozib qo'yish kerak: "Bu o'rindiqlar falonchi raykomning ahmoqligi tufayli buzib tashlangan..." Zohid qabr toshlaridagi yozuvlardan "Ne'matulloh" nomini izladi. Atrofda somonsuvoq qilingan qabrlar ham ko'p edi. Botirovning gapi bo'yicha shularning birida Ne'matulloh alloma yotibdi. Zohid go'rkovni topib o'zini tanishtirdi-da, daftarini olib chiqishini

iltimos qildi. So'ng o'sha temir oyoq - yodgorlik yoniga qaytib bu qabrlarda kim yotganini surishtirdi. Go'rkov bir daftardagi, bir qabr tepasidagi raqamlarga qarab ayta boshladi. To'rtinchi qabrni esa daftarga qaramayoq aytdi:

- Bunda rahmatli Ne'matulloh alloma madfunlar.

- Aniq bilasizmi?

- Shunday odamni bilmay bo'ladimi?

- Qabrni siz qaziganmisiz?

- Ha, men.

- O'sha kun esingizdami? Quyosh charaqlab turganmidi yo shamolmidi?

- Qishda edi... Avval rosa yomg'ir yog'di. Yerning atalasi chiqib ketdi. Lekin Xudoning qudratini qarangi, go'r qaziyotganimizda devor uvalanmadi. Devori xuddi suvoq qilinganday silliq chiqdi. Lahad kavlayotganimda tepadan bitta kesakcha ham tushmadi. Bunaqasini men hech uchratmaganman. Mayitni olib kelishlaridan oldin maydalab qor yog'di. "Taborak" o'qilayotganda o'tob charaqlab ketdi. Bu ham Xudoning qudrati.

Go'rkov Botirov aytgan gaplarni takrorlar edi. Bilmagan odam bular avvaldan kelishib olishgan deyishi ham mumkin edi.

- Allomaning Shokir Botirov degan shogirdi bormidi?

- Rahmatlining shogirdlari ko'p edi. Men ularni tanimayman. O'zlarini ham lahadga qo'ygach, kafanni ochganda ko'rganman.

Yuzlaridan nur chaqnaganday bo'lib, hatto cho'chib tushgan edim.

- Mendan oldin ham birov shu gaplarni surishtirganmidi?

- Yo'q... Shunga hayron bo'lib turibman-da.

"Ishkalning gapi to'g'riga o'xshaydi, - deb o'yladi Zohid. - Maqsad har qanday yo'l bilan bo'lsa-da, qamash bo'lgan..."

Zohid go'rkovning aytgan gaplarini yozdirib, imzo chekdirib oldi. Go'rkov cho'chinqiragan edi, Zohid "Bu ko'rsatmangiz allomaning bir begunoh shogirdini qamoqdan chiqarishda asqotadi", deb tinchlantirdi. Keyin: "Zamon o'zgardi, endi o'rindiqlarni tuzatib qo'yimsizlarmi?" deb tanbeh berdi.

Abdunabi qorini topa olmadi. U ham o'sha kunlari hibsga olinib, uyidan "nasha chiqqani uchun" qamab yuborilgan ekan.

"Ishkalning gapi to'g'ri, - deb yana qayta iqror bo'ldi Zohid. - Birvarakayiga olishgan. Lekin... Topshiriqni bajarishga shoshishganmi?.. Biri qizni zino qilgan, birida nasha... Namozxon odam qiladigan ish emas-ku bu? Ular uchun dindorlarni qamash ham, qabristondagi o'rindiqlarni buzish ham bir xil vazifa edi. Hammasini bir xilda uddalaganlar..."

Zohid Botirovning ko'rsatmalariga kafil bo'luvchi yana ikki odam bilan uchrashgach, Ne'matulloh allomaning uyiga bordi. Sochlariga oq oralagan, qaddi biroz cho'kkan, qalin qora qoshli, oltmish-oltmish uchlardagi kishi o'zini "Ne'matullohning otasiman", deb tanitganda Zohid ajablendi. Chunki Ne'matulloh alloma haqidagi gaplarni eshitib, uni kamida ellik-oltmish yoshlardagi donishmand, deb o'ylagan edi.

- O'g'lingiz necha yoshda edilar? - deb Zohid ajablanganini yashirmadi.

- O'ttiz beshda edi, rahmatli, - dedi ota armon bilan. - O'lim-ku hammaning boshida bor-a, ammo mening armonim - bolamdan zurriyod qolmadi. Uylandigan damlarida oramiz buzildi.

- Nega?

- Bu ham tergovga kerakmi, aytaymi?

- Men sizni tergov qilmayman. O'zingiz so'z boshlaganingiz uchun qiziqib so'radim.

- Ha, mayli, aytsam aytay, zora dardim yengillashsa. "Arpa-bug'doy osh bo'ldi, oltin-kumush tosh bo'ldi", deydigan zamonlar edi.

Topar-tutarim, maishatim yaxshi edi. Lekin o'shanda "halol topyapmanmi?" degan savol xayolimga kelmas edi. Ne'matjon maktabda a'lo o'qir edi. Maktabdan keyin hujraga qatnab, A'loxon to'ramdan dars olar ekan, men buni bilmas ekanman. Men maishatda yurganimda o'g'lim oxirat saroyiga g'isht qo'yar ekan. Men uni Toshkentga olib borib, moliya institutiga bermoqchi bo'ldim. Odam topib, haqini berdim. Shunday qilmasam ham bo'lardi, o'z aqli bilan kira olardi. Ne'matjon masalalarini birpasda yechib qo'yibdi. Darrov topshirmay, bir oz o'tirganda domla tushmagur "ishlay olmayapti" deb o'ylab, yechilgan tayyor masalani berib, "ko'chirib oling", debdi. O'g'lim oraga pul aralashganini bilib, masalani xato ishlab tashlab chiqibdi. Domla hayron, men hayron. Men pulga kuyishni istamayman, domla puldan quruq qolishni xohlamaydi. San-manga borib turganimizda Ne'matjon "Dada, bu pulni qaytarib olmang, u harom pul" dedi! Og'zim lang ochilib qoldi, deng. O'g'limning qanday odam bo'lganini o'shanda bilibman. Uyga borgach, ota-bola orasida anchagina gap qochdi. Oxiri o'g'lim farzandlik odobi chegarasida chidab turolmadi. U yerga qarab turib, "Dada, siz bizga harom yediryapsiz, bu ishdan keting!" dedi. Bu gapni men hozir xotirjam aytyapman. O'shandagi holimni tasavvur qilib ko'ring: ko'zimga qon to'ldi. Es-hushimni yo'qotdim. "Ko'zimdan yo'qol!" deb baqirdim. Bitta ko'ylak-shimda chiqib ketdi bolam, boyaqish. - Ota shu yerga kelganda bosib kelayotgan yig'ini qaytarish uchun yutindi. - O'shanda men bir narsani bilmasdim. O'g'lim Oллоhga, men esam shaytonga imon keltirgan ekanman. - U yana tin oldi. So'ng armon ummonida suzib, gapini davom ettirdi. Zohid uning so'zlarini bo'lmay, jimgina tingladi. - Luqmoni Hakimdan so'rgan ekanlar: "Odam zotiga qaysi illatlar ziyon keltiradi?" Luqmoni Hakim javob beribdilar: "Odam zotiga yarashmaydigan illatlarning eng birinchisi - manmanlikdir, uning oqibati - zavol bilan tugaydi. Ikkinchisi - nodonlik. Bunday kishilarni hech kim odam qatoriga qo'shmaydi. Uchinchisi - ta'magirlik. Bu illat inson zotini xoru zorlikka olib boradi". Menda shu uch illatning baridan bor. Bilasizmi, janoza kuni ko'chaga emas, mahallaga odam sig'may ketdi. Bo'lmasa o'shanda odamlar janozadan qochadigan vaqtlar edi. Turnaqator odamlarga qarab men uyaldim. Bitta ko'ylak-shimda chiqib ketgan o'g'lim odamlar orasida shu darajadagi e'tiborga erishgan ekan.

- O'sha bo'yi ko'rishmagan edingizmi?

- Yo'q, ko'rishardik. Uyga tez-tez kelib turardi. Farzandlik odobi chegarasida turardi. Lekin... uyda ovqat yemasdi. Bundan achchiqlanardim. Bizni onasi murosaga keltirib turardi. Bolam dunyodan o'tguncha peshonam bir marta sajdaga tegmadi. Hech bo'lmasa oxirgi kelishida yonida turib namoz o'qisam edi... ko'ngli tog'day ko'tarilarmidi? Mendan rozi bo'lib ketarmidi... To'g'ri, jon berish oldidan "Ota-onamdan roziman", debdi. Lekin behisob armonim bor... Qiyomatda ko'rishamiz, u jannatga, men esa do'zaxga ketar chog'imizda ko'rishamiz, ana o'shanda men uning ko'ziga qanday qarayman? Men bolamni uydan haydaganimda o'zimni do'zaxga hukm qilgan edim...

Shu yerga kelganda ota chidab turolmadi. Kipriklari yosh selini to'sa olmadi. u uzr so'rab o'rnidan turib, hovliga chiqib ketdi. O'n-o'n besh daqiqadan so'ng qaytib, yana uzr so'radi.

- Prokurorman deysiz-u, hech unaqa odamga o'xshamaysiz. Nima uchundir sizga yorilgim keldi. Bir nima so'ramoqchi bo'lsangiz, tortinmay so'rang.

Zohid maqsadini aytgan edi, otaning yuzlari yorishdi. "O'g'limning eng sodiq, eng iqtidorli shogirdi edi. G'assolning yonida o'zi bo'lgan", deb gapirib, aytganlarini yozib ham berdi.
Zohid safari unumli bo'lganidan quvonib, iziga qaytdi.

XVI bob

1

"Vaqt - qilichdir. U seni har kuni qiymalar. To qiymalab tamom qilguniga qadar sevib qolishga ulgur".

Zaynab ulgur olmadi. Muhabbat - qamoq. Muhabbat b" qiyanoq. Uning qalbi muhabbat omburiga bandi edi. Uning azobidan qutulish qiyin edi, qutula olmadi. Uning avval umidini bo'g'izladilar - suymaganiga uzatdilar. Buning uchun kimni ayblashni ham bilmaydi. O'zining laqmaligi tufayli o'g'irlanishinimi yo otasinimi?.. Zaynab Elchinning maqsadini keyinroq fahm etdi. Fahm etsa-da, uni kechira olmadi. Ayniqsa, Jamshid "o'ldirilganidan" keyin undagi so'nggi umid cho'g'i ham so'ndirildi. G'amli kechalarda ohining quyuni osmonni o'rnidan qo'zg'otay dedi. Ko'z yoshlari selining ajdahosi yer yuzini yutib yuborayozdi.

Hammasi befoyda...

Hatto...

Uning chiroyli bo'yniga mahtal bo'lgan sirtmoq ikkinchi marta dog'da qoldi.

Balki...

Deydilar-ku, "Baxt vodiysiga baxtsizlik sahrosidan o'tib boriladi. Shunday qilinmasa baxt vodiysiga yetgani bilinmay qoladi".

Uning baxt vodiysiga yetib bormog'i mumkinmi o'zi?

Baxt nima o'zi? Baxt bormi bu dunyoda? Baxtning hidi, rangi bormi? Uni kim tatib ko'ribdi? Shirin narsaning hammasi baxt bo'laveradimi? "Baxt nima?" degan savolga kim to'g'ri javob bera olgan?

Avvallari baxtni turlicha tasavvur etardi. Hozir tafakkurida baxt degan tushuncha umuman surib chiqarilgan.

Atir idishining qopqog'i ochilib qolsa, hidi uchib ketadi, qadri yo'qoladi. Ayolning nomusi ham shunday...

Biron bir ayol xiyonat ko'chasiga kirsam, eridan (Xudodan emas!) qo'rqadi. Oilasi buzilishidan cho'chiydi. O'ynashining bag'ridan chiqib, bolachasini bog'chadan olib, eriga shirin taom tayyorlab o'tiradi. Zaynab u toifadan emas. Eridan ham, oilasi buzilishidan ham qo'rqmaydi. Unda qo'rquv yo'q, nafrat bor. Nafrat o'qi birovga emas, o'ziga qaratilgan.

Ajab hol: suygani bilan xayolan quchoqlashsa, jingalak sochlarini suyib silasa... ham o'zidan o'zi uyalardi, ba'zan ojizona bo'lsa-da nafratlanar edi. Keyin xayolidagi holati o'ngida sodir bo'ldi... O'sha suygilisi bilan emas, butunlay begona bilan...

Aytadilar-ki, fohishalar hayotida uch marta uyalar ekan: dastlab shu yo'lga kirganda, ikkinchi marta pul olishida, uchinchi marta esa qarigan chog'ida yosh xushtoriga pul berganida...

Zaynab uchun uyatga o'rin yo'q, unda nafrat bor. Uning yo'li fohishalar yoki eriga xiyonatkorlar yo'li emas. Uning yo'li - nafrat yo'li. Unda mehr chechlari o'smas. U o'tib kelgan muhabbat so'qmog'ini esa sassiq alafklar bosib ko'zdan yo'qotdi.

Yosh juvon muhabbatdan uzoqlashsa - yomon...

Jamiki erkak zotiga nafrat bilan qarasa - yomon...

Dunyodan yolg'iz o'tishni maqsad qilib qo'ysa - yomon...

Zaynab yolg'iz azob chekardi. Yonida tirik jon bo'lishini istamasdi. U hatto Chuvrindining xotinini ham sig'dirolmay qoldi. Uning mehribonliklari ham yoqmadi. U ketgach, bir oz yengillashganday bo'ldi, ammo bir necha soatdan so'ng yolg'izlik zulmati uni battar eza boshladi.

Xayolim chalg'irmikin, degan maqsadda televizor qo'ydi. Televizorda qo'shiq aytayotgan qizning tasviri ko'rindi. Qizning ko'zlari ma'yus boqardi, ashulasi ham hazin edi:

Xazon bo'lgan bog'da gul so'larmikin...

So'lgan gulga bulbul kep qo'narmikin...

Qo'shiqdagi nola Zaynab yuragining faryodiga hamohang edi. Shu bois uni oxirigacha eshita olmadi. Televizor kanalini o'chirib, videokasseta qo'ydi. Hind kinosini tomosha qila boshladi. Avval yaxshi ko'rib tomosha qiladigani endi g'ashini keltira boshladi.

Aktorlarning qiligidan jahli chiqdi. Yigit ko'z yoshlari to'kayotgan qiz qarshisida ont ichayotganda g'azabga minib, qo'lidagi yoqib-o'chirgich qutichani otdida, hovliga chiqib ketdi.

Hovlida dovdur odam kabi nima qilishini bilmay gangib turdi. Sovuq shamol esib o'rik shoxlarini tark etgisi kelmayotgan barglarni bandidan uzib, to'zitdi. Kecha Chuvrindining xotini supurib-sidirib ketgan bo'lsa-da, hovli necha haftadan beri supurgi ko'rmaganday holatda edi. Zaynab o'zini ovutish maqsadida supurgini qo'lga oldi. "Ko'cha ham bir balo bo'lib yotgandir", deb avval ko'chadan boshlamoqni niyat qilib, darvoza eshigini ochdi.

Zaynab supura turib, uch-to'rt xonadon naridagi simyog'ochga suyanganicha sigaret tutayotgan yigitga ko'zi tushdi. Uning o'zi tomon qarab-qarab qo'yayotganidan shubhalandi. Ko'chani chala-yarim supurib ichkari kirdi-da, eshikni qulfladi. Keyin

"qo'shnilarinikiga kelgan odamdir", deb o'ylab o'zini ovutdi. Hovlini supurgan bo'ldi. O'zi topgan bahona o'zini ovuta olmadi.

To'plangan axlatni chelakka soldi-da, eshikni ochib, ko'chaga chiqdi. Chiqdi-yu, o'g'rincha qaradi: yigit turibdi. Sal narida mashina ham paydo bo'lgan. Zaynab qo'lida olib chiqqanini qator turgan axlat to'la chelaklar yoniga qo'ydi-da, tez iziga qaytdi. Eshikni qulfladi. Yuragi qo'rquvdan dukillab ura boshladi. Eshik yaxshi qulflandimi, deb tortib ko'rdi. So'ng shoshganicha uyga qaytdi-da,

boloxonaga telefon qildi. Adasi yo'qligini biladi, Asadbek tabibnikiga ketayotib, qizini yo'qlagan. Bir necha daqiqalik yo'qlovda ko'p gap aytolmadi: safarga ketayotgani, qaytgach Zaynabni Olmoniyaga to'yga yuborajagini aytib, "Yolg'iz ko'chaga chiqma", deb tayinladi. Hozir raqamlarni terar ekan, "Adam bir nimadan xavotirlangan ekanlar-da", deb fikr qildi. "Balki qaytgandirlar",

degan niyatda otasini so'radi. "Bek akam safardalar", degan javobni eshitgach, Mahmud akasini so'radi-da, ayni javobni oldi. Shundan so'ng "Tezda Haydar akamni topib aytinglar: uyimiz atrofida g'alati odamlar yurishibdi", dedi. Telefondagi yigit "g'alati odamlar"ga tegishli ayrim savollarni so'rab bilgach, "Eshikni hech kimga ochmang", deb tayinladi.

Yarim soatlardan so'ng eshik qo'ng'irog'i ketma-ket jiringladi. Chaqiruvchi bunga qanoat qilmay, darvozani taqillatdi. Zaynabning esxonasi chiqib, o'rnidan qimirlay olmay qoldi.

Ajab hol: yaqindagina o'limdan qo'rqmagan, o'ziga o'zi sirtmoq yasagan juvon notanish kimsalarning tashrifidan qo'rqib o'tirsa... U uydan chiqib, hovli o'rtasiga yetganda qo'rqib, yana to'xtadi. Shunda tanish ovozni eshitdi:

- Zaynab qizim, menman, och.

"Haydar akam!"

Tez-tez yurib, eshikni ochdi.

- Sen uyingga kirib tur, qizim, - dedi Kesakpolvon ostona hatlab.

Uning vajohatini ko'rib, Zaynab cho'chidi, salom berishni ham unutdi. Kesakpolvon ham "Menga salom bermadi-ya?" deb o'ylamadi. Hozir uning xayoli boshqa muhimroq masala bilan band edi. Shu sababli buyrug'ini takrorladi.

- Sen uyingga kirib tur. Bizning hammomda qiladigan ishimiz bor.

Zaynab xo'p, deb iziga qaytdi. Zinadan uyiga ko'tarilar mahalida beixtiyor orqasiga qarab, og'zi-burni qon, qo'llari orqasiga qayrilgan yigitlarni ko'rib yuragi uvishdi. Uyga kirib "Shular yuzini yuvsa kerak", deb o'yladi. U bir necha kun muqaddam "Yalta" muzokarasi bo'lgani, bu muzokarada Hosilboyvachchaning ayrim yigitlari qatnasha olmaganidan bexabar edi. Krasnoyarga Kozlov izidan ketgan bu yigitlarni Chuvrindi kutib olishi zarur edi. U Moskvaga ketib, bu vazifa unutildi. Oqibatda bu yigitlar Xongireyning vakili ixtiyoriga o'tib, uning topshirig'i bilan poyloqchilik qilishayotgandi. Bundan ikki maqsad ko'zlangan edi: biri - Kozlov shu yerga ham kelishi mumkinligi bo'lsa (buni haqiqatdan yiroqligini o'zlari ham bilishadi), ikkinchisi - asosiysi - Zaynabni poylash, buyruq berilsa, garovga olish. Bu maqsadning amalga oshuvi ko'p jihatdan Moskvadagi muzokaralarga, Xongireyning qaroriga bog'liq edi. Zaynab garovga olindi, degan gap b' urush boshlanishidan darak. Urush esa ko'p qurbonlar berilsa-da, mag'lubiyat bilan tugashi aniq. Zaynabning baxtiga, ha-ha, baxtiga Xongirey urushni ixtiyor etmadi.

Hammomda davom etgan "Yalta muzokaralari"ning xulosasi shu bo'ldiki, Hosilboyvachchaning yigitlari poyloqchiliklarini davom ettiraveradilar. Ulardan birining o'g'li, birining ukasi, yana birining singlisi garovga olinadi... Agar Zaynabning bir tolagina sochi to'kilsa...

Kesakpolvon aynan shunday dedi:

- Agar Zaynabning bir tolagina sochi to'kilsa...

Shundan keyingina yuvinib olishga ijozat etildi.

- Men ruxsat bermagunimcha hammomdan qimirlamalaring, - deb Kesakpolvon Zaynabning yoniga chiqdi.

- Do'ngi qizim, tez narsalaringni yig'ishtir, biznikiga borasan. G'alamislarning ko'nglida shumlik bor. Ziyraklik qilibsana. Yura qol, o'rtog'ing ham uyda. Zerikmaysan.

Zaynabning peshonasi sal do'ng bo'lgani uchun Kesakpolvon uni bolaligidan "Do'ngi qizim", deb erkaldirdi. Hozir ham erkalar gapirgani uchun Zaynab ortiqcha savol berib o'tirmadi. Bir sidra kiyimlarini olib, tayyor bo'ldi.

Zaynabning o'rniga bu uyda Kesakpolvonning yigiti qoldi.

Hosilboyvachchaning yigitlari esa Zaynabning "bir tolagina sochi to'kilishidan" qo'rqib, poyloqchilikni davom ettirishdi.

2

Asadbekning xastaligini bilgandan beri Kesakpolvon oromini yo'qotdi. Uzoq yillar mobaynida yelkama-elka turgan do'stining birdan yo'qlik dunyosiga ketishi Kesakpolvonday bemehr odamda ham ikki turdagi tashvish uyg'otdi. Biri yaqin insondan ayrilish tashvishi bo'lsa, ikkinchisi (muhimrog'i) uning o'rnini egallash. Kesakpolvon mana shunga tayyor emasdi. Aniqroq aytiladigan bo'lsa, u o'zini Asadbekdan keyingi mutlaq hokim deb hisoblardi. "Chuvrindi ukaginasini"ning ulg'ayib, hokimlik darajasiga yetganligini shu paytgacha fahm etmagan edi. Nazarida "Chuvrindi ukaginasini" - u nima desa "xo'p" deb turadigan mo'min bola edi. Asadbekning tobora unga suyanishi, ayniqsa, keyingi voqealar uning ko'zlarini ochdi, hushyor torttirdi. Ana o'shanda u yana bir narsani o'zi uchun kashf etdi: o'ylab qarasa, Asadbekdan hukmronlik jilovini olishga tayyor emas ekan. Bu o'rinda gap faqat uning ish yuritishi ustida ketayotgani yo'q. Ish yuritishni bip-binoyi eplaydi. Eng muhim gap b' yonida kimlarning bo'lishida, ya'ni ishonchli, sadoqatli odamlarda! Endi "Chuvrindi ukaginasini"ni hisobga qo'shmasa ham bo'ladi. Asadbek uni merosxo'r, o'z mamlakatining valiahdi sifatida ko'rishni istasa, "Chuvrindi ukagina"si bu istakning ta'midan bahramand bo'lsa, tamom, u el bo'lmaydi. Hokimiyatni Kesakpolvon qo'lga olgach, "ukaginasini" - bay'at bergan taqdirda ham unga ishona olmaydi. Endi Jamshid ham gumon ostida. Avvalo Jamshid Xongirey xizmatida doimiy qoladimi yo vaqtincha yuribdimi? Kelgan taqdirda ham "Chuvrindi ukagina"si "Bek akamdan seni men qutqarib qoldim", deb ishontirgan bo'lsa-chi? Jamshid unga ishonadi. Chunki u bu to'daga Kesakpolvonning "Chuvrindi ukagina"si orqali kirgan... To'g'ri, Kesakpolvonning sodiq yigitlari bor, bu yoqda Xumkalla, yana Hosilboyvachchaning yigitlaridan Ramz... Bular bir ishni qoyillatib bajarishi mumkin, ammo uning yonida a'yon darajasida tura olishmaydi.

Kesakpolvonning tashvishi mana shunda. Yursa ham, tursa ham shuni o'ylaydi.

Hosilboyvachchaning poyloqchi yigitlarini qo'lga olishi u turgan tarozi pallasini bir qadar og'irlashtirdi, o'z ta'biri bilan aytganda, oshig'ini olchi turg'azdi. Bir tomondan Asadbek oldida tili uzun bo'ldi: axir qizini saqlab qoldi-ya!

Eng muhimi...

Eng muhimi, o'ziga maslakdosh, a'yon topganday bo'ldi.

U o'zining kelajagini o'ylaganida Zaynabni hisobga qo'shmagan edi. Chunki Zaynab uning uchun hali ham do'ng peshona qizaloq edi. Keyin o'ylab qarasa, otasi o'rniga Zaynab ham da'vogar bo'lishi mumkin. Bu b' Kesakpolvon uchun muddaoning o'zi. Xuddi shoh o'lganda voyaga yetmagan valiahd yonida turgan vazir kabi mamlakatni boshqaraveradi. "Chuvrindi ukagina"si qulog'ini ushlab qolaveradi.

Kesakpolvon Zaynabning bir yil ichida ko'rgan-kechirganlarini batafsil bilmasa-da, ko'p narsalardan xabardor, ba'zilarini sezadi, ayrim narsalarni taxmin qiladi. G'ilay Shomil dastlabki uchrashuvda aytishni istamagan bo'lsa-da, Moskvaga jo'nashidan avval uch-to'rt daqiqa yolg'iz qolishganida Hosilboyvachchaning o'limiga sababchi voqeaning bir ulushini aytib, boyvachcha o'ldirilgan kecha maishat qilishgan uy bekasini himoyalashini so'radi. "Mardona menga kak xotin. Undan bitta bolam bor. Asadbek uni o'ldiradi. Menga bir narsa bo'lsa, uni asrang", deb iltimos qildi.

Zaynabdan foydalanish fikri Kesakpolvonda o'shanda tug'ildi.

U hali Zaynabning ahdini, nafrati mavjudligini bilmas edi.

Avval nafrat uyg'otmoqchi bo'ldi. Nafratni uyg'otish uchun esa... otasining ahvolidan ogoh etmoqchi, so'ng esa otasining ishlariga aralashmoqqa da'vat etmoqni fikr qildi.

Uyga kelgach, kuzatdi: Zaynab uning qizi bilan ochiq-sochiq gaplashmadi. Asli ismi Mohiniso bo'lsa-da, o'ziga o'zi Monika deb nom qo'yib olgan bu qizning yoshi Zaynabdan kattaroq, bo'ydan ham, aqldan ham otasiga tortgan edi. Ikkita bola ko'rganiga qaramay o'zini o'n olti yoshli qizaloq his etardi. Kiyinib yurishlari shundan dalolat edi. Kesakpolvonni, uning qizini bilgan odamlar "Haydar aka qizini kuyovga uzatmadi, aksincha bir lapashangga uylantirdi", deyishardi. Mish-mishlarga qaraganda, ikki bolaning otasi aynan shu kuyov to'ra ekani ham gumonli hol edi.

Kesakpolvon Zaynabga "O'rtog'ing ham uyda" deganida "kecha" yoki "bugun keldi" demadi. Chunki qizi uzzukun shu o'z uyida

edi. Kechki payt eri kelib olib ketardi. Uyga borgisi kelmaganida esa u "mazam yo'q", deb qolaverardi. Er bechora sho'ltillab kelib, ovqatni yeb, sho'ltillab ketaveradi. Agar birorta sehrigar urg'ochisiga yetisholmay yurgan itga "Seni odamga aylantiraman, ammo shu kuyovday bo'lasan", desa o'sha it ko'nmasa kerak.

Endi nima uchun Zaynabning Monikaga hushi yo'qligi ayon bo'lgandir. Ochig'ini aytganda, Monika xonim ham Zaynabni uncha xushlamaydi. "Madaniyatsiz, qishloqsifat", deb burnini jiyirib qo'yadi. Ammo bu qishloqsifat kimning qizi ekanini eslaganida jilmayib muomala qilishga majbur bo'ladi.

Sochlariga jingalak qiluvchi taqinchoqlar osib olgan, sport kiyimidagi Monika xonim Zaynabga ko'zi tushishi bilan "topgan vaqtini qara", deb bir burnini jiyirdi-yu, lekin sir boy bermay YuZ yillik qadrdonini MING yil ko'rmay, sog'ina-sog'ina ado bo'layozgan odamday quvonib, quloch yoyib qarshiladi.

- Voy Zaynabushka, jonim, asalim, - deb o'pib ko'rishdi. - Kelganing yaxshi bo'ldi, sartaroshni chaqirtiruvdim, senga ham prichyoska qilib qo'yadi. Bunaqa klass sartarosh shaharda bitta.

- Rahmat, sochim o'zi yaxshi, - dedi Zaynab, yuzini undan burib.

- Ti chto, hozir bunaqasi modniy emas.

- Oldin uyga olib kir, dasturxon yoz, keyin sochdan gaplashasan, - dedi Kesakpolvon, qiziga tanbeh berib.

Kesakpolvonning xotini ham o'ziga yarasha, o'xshatmasdan uchratmas, degan toifadan edi. Bo'yi erinikidan ikki enlikkina baland bu ayol o'zini dunyodagi hamma odamlardan ustunroq deb fahmlardi. Hatto opasi bilan ko'rishayotganda ham "Sen ham odammisan?" deganday bepisand qarab qo'yish odati bor edi. Zaynab bilan ko'rishayotganda ham bu odatini kanda qilmadi.

Manzura o'zini kamtar olib yurgani, sodda bo'lgani sababli bu xotin Asadbekka yaqin odamlarning xotinariga norasmiy qaynona ham edi. Barcha xotinlar unga qarab, titrab turishadi. Qarilikni bo'yniga olmayotgan bu xotin ham qiziga qo'shilib barobar pardoz qilardi. Kesakpolvon xotini bilan yotmay qo'rganiga necha yil bo'lgan, eslolmaydi. Xotin tushmagur esa pardozini qo'ymaydi. Er ham "Sen kimning ko'ziga chiroyli, yosh ko'rinmoqchisan?" deb so'ramaydi. Bu xonadondagi xizmatchi ayol ertadan kechgacha ona-bolaning aytganlarini bajaraman, deb holdan toyib ketadi. Kesakpolvon o'ynash almashtirgani kabi bular xizmatchi

almashtirishdan charchashmaydi. To'g'rirog'i, bularga xizmatchi chidamaydi. Agar birorta olim bularga temirdan xizmatchi yasab bersa, bu ham yarim kunda erib tamom bo'lsa kerak.

Salomlashish marosimidan so'ng tashrifdan "bag'oyat mamnun" ekanliklarini bayon etishgach, dasturxon tuzog'liq kichik mehmonxonaga boshladilar.

Zaynab bu xonadonga kam kelgan, ammo har kelganida uying hashamlariga, bezaklariga mahliyo bo'lib boqib, "Nega adam shunaqalarga e'tibor bermaydilar", deb otasidan g'oyibona o'pkalanardi. Bu safar unday bo'lmadi - hashamlarga ham, to'kin dasturxoniga ham aytarli ahamiyat bermadi.

Kesakpolvon xotini chaqirib, Zaynabning bir-ikki kun shu yerda turajagini tayinlab ketgach, dasturxon atrofidagi suhbat asosan kiyimlar olamidagi yangiliklar xususida bo'ldi. Gap orasida Monika xonim faqat o'ziga xos fazilatni ham aytib o'tishni unutmadi.

- Men lyuboy kiyimni bir marta kir bo'lgunicha kiyaman. Yuvi, dazmol qilingan kiyimning zapaxini terpet ne mogu. Eski kiyimlarimni internatga berayotuvdim. Tak kak savob ham kerak-ku, da, jonim, - deb Zaynabga murojaat qildi. Zaynab ensasi qotsa ham bosh irg'ab, "ha" ishorasini qildi. - Yangi direktorsha kelib, qabul qildirmabdi. Slishkom modniy emish. Bolalarga mumkin emasmish. Dopustim, o'zing derevenshinasan, vkusing - nol! Qo'yib ber boshqalarga. Endi bermayman, plevat qilaman men unaqqa parazitga.

- Avvalgisining qilig'ini gapirib ber.

- Da, chut ne zabil, - dedi Monika xonim. Rus tilidan durust ilmi bo'lgan Zaynab uning erkakchasiga "zabil" deyishga g'ashi keldi.

- Avvalgi direktorsha, bitta-ikkita platyamni berib, qolganini komissionkada sottirar ekan. Vot parazit-a?

Shu xildagi gaplar Zaynabning ko'nglini behuzur qildi. Yolg'izlikni xohlab qolgan, hatto Chuvrindining xotiniday muloyim, mehribon ayolga toqat qila olmagan Zaynabni Xudo jazoga loyiq bilib, bularga ro'para qildimikin, vallohi a'lam?

Dam o'tmay xonaga sochlarini silliq taragan, xipchinday yigit kirib keldi.

- Zaynabushka, tanish asalchigim, bu Gogik, sartaroshmas, klass! - dedi faxr bilan.

Gogikning yarim ta'zim bilan uzatilgan qo'li muallaq qoldi, Zaynab unga bosh irg'ab qo'ya qoldi. Gogikning dasturxon atrofida bemalol o'tirishidan ma'lum bo'ldiki, u oddiy sartarosh emas, balki bu uying erka mehmonlaridan. Agar tuhmat va g'iybat gunohi kabiralar sirasiga kirmaganida, biz bu gunohdan qo'rqmaganimizda "Gogik shu qadar erka mehmonki, quvvati yetsa ona-bolani oldinma-keyin ko'nglini ovlab ham ketardi", demog'imiz ham mumkin edi. Yana kim biladi, valadi zinoning oilasida, haromdan qaytmas odamning xonadonida bundan battar holat ham bo'lmog'i mumkin emasmish?

Ikki kishining valaqlashiga arang chidab o'tirgan Zaynab uchinchisi qo'shilgach, toqat qila olmadi.

- Mazam yo'q, dori ichib birpas yotadigan vaqtim bo'ldi, - deb bahona qildi.

- Yur, mening kabinetimga, - dedi Monika xonim.

Dori masalasida Zaynab aldama edi. Monika xonimning xonasiga kirib narsalarini qarasaki, shoshilinchda dorini unutib qoldiribdi.

- Qo'yaver, nichego strashnogo, - dedi mezbun. - Bir kun ichmasang ichmabsan. Charchagansan. Senga vidik qo'yib beraman, ko'rsang nervlaring uspoit bo'ladi. Zo'r seks bor, ko'ramizmi?

- Yo'q, yo'q, - dedi Zaynab uni to'xtatish uchun qo'lidan ushlab. - Hecham ko'rmayman.

- Juda ham otstaliysan-da, asalchik. Obijatsya qilmaginu sen xuddi o'n to'qqizinchilarning vekning odamiga o'xshaysan. Ko'zingni ochib qara: hozir yigirmanchi vek. Hamma ko'radi bunaqani. Bu idiotizm emas, bu B'' iskusstvo. Men buni bolalarimga ham ko'rsataman...

- Qo'ying, kerakmas, men ko'rmayman.

- Vot, durochka, kak xochesh. Bo'lmasa yotib, damingni ol. Postelim yangi, har kuni yangisi solinadi.

U shunday deb chiqib ketdi.

Zaynab turgan yerida turib qoldi. Uning choyshabi almashtirilgan o'rniga qarab qo'ydi-yu, o'tirishga ham irgandi. Haydar amakisiga ergashib kelavergani uchun o'zidan o'zi ranjidi. "Nima bo'lsa ham uyimda qolaverishim kerak edi", deb o'ziga o'zi tanbeh berdi. Bu xonadondan chiqib ketishga bahona izlay bosh- ladi.

Chindan ham ayb o'zida. Qo'rquv aqli-hushini olib qo'yib, amakisi "yur" desa yetaklagan yuvosh qo'yday kelaverdi. Bu ona-bolaning bema'ni, beta'sirligini bilmasmidi?

Bilardi. Sartarosh Gogikdan boshqa hamma narsa, barcha qiliqlar unga ma'lum edi. Shunday ekan, birovdan o'pkalanishga hojat

yo'q...

U xonada bo'zchining mokisiday u yoqdan bu yoqqa yuraverdi. "Haydar amakim kelsalar dorini bahona qilib ketaman", deb fikr qildi.

Kesakpolvon shomga yaqin keldi. Kechki ovqatni yeb bo'lishgach, u almoysi-aljoyi gaplarini boshlagan xotini bilan qiziga "Boshqa xonada o'tirlaring", deb chiqarib yubordi. U boya Zaynabni uyiga qo'yib chiqqanidan so'ng tayin bir ish bilan mashg'ul bo'lmadi. Balki, Zaynab bilan qay tarzda suhbat qurish rejalarini o'yladi. Kesakpolvon "Agar shu fursatdan foydalanmasam, g'irt ahmoq bo'laman", degan qat'iy fikrda harakatini boshlashga ahd qilgan edi.

Hozir Zaynab bilan yolg'iz qolganida gapni nimadan boshlashni bilmay taraddudlandi. U o'z uslubiga xiyonat qilmagan tarzda "Adang kasal, tuzalmaydigan kasal, sen otangning o'rnini egalla, men yoningdaman", desa ham bo'laverardi. Uning da'afatan so'z ocholmasligining ikki sababi bor: avvalambor dangal, qo'pol gapi bilan uni hurkitib, cho'chitib qo'yishi, ikkinchidan - nojo'ya gapini Zaynab otasiga aytishi mumkin. Ana unda ish rasvo bo'ladi. Ana unda gazetachilar tili bilan aytilganda "Davlat to'ntarishiga urinish muvaffaqiyatsizlikka uchraydi".

Kesakpolvonning jimligi ko'pga cho'zilmadi. Gapni uzoqdan boshladi.

- Adang Sibirda shamollab kelib, vaqtida davolanmadi, o'jar-da, o'jar. Ming marta aytdim unga, kasalxonaga yot, deb. Tabibga ketgani yaxshi bo'ldi. Ishqilib, o'sha yerdan tuzalib qaytsin.

Zaynabga bu gap g'alati ta'sir etib, Kesakpolvonga yalt etib qaradi. U otasining yo'talib turganini bilardi, ammo tuzalmas xastalikka yo'liqishi mumkinligini o'ylab ham ko'rmagan edi. Kesakpolvon undagi o'zgarishni ilg'asa-da, o'zini sezmaganga olib, gapini davom ettirdi:

- Adangning kasali og'ir. Adang o'jar. Sal o'tkazib yubordi. Yana kasalini hammadan yashirmoqchi. Men bilan Jalil amakingni qo'yaver, sendan, onangdan ham yashirgan. Faqat Mahmud akang biladi. Men ham tasodifan bilib qoldim... Nimaga yashiradi? Nima, bitta u kasalni? Tirik jon, hamma kasal bo'ladi, yotib davolanadi. Men o'sha tabibni qidirib topdim. Bu kasalni faqat o'sha tabib davolar ekan. Do'xtirlarning o'zi ham tan berisharkan unga.

- Qanaqa kasal? - deb xavotir bilan so'radi Zaynab.

- Bu shunaqa kasalki... - Kesakpolvon chaynaldi.- G'alati kasal, oti esimda yo'q, ammo tuzalishi sal og'irroq ekanmi-ey...

U "Otangning kasali - rak" deyishga tili bormadi. Shunday bo'lsa-da, Zaynab uning dilidagi gapni uqib, birdaniga ho'ngrub yig'lab yubordi. Kesakpolvon "Mayli yig'lab, ko'nglini bo'shatib olsin", deb indamay o'tirdi. So'ng peshonasini, sochlarini siladi. "Do'ngi qizim", deb erkaladi. Zaynab sal ovunganday bo'lib, yoshli ko'zlari bilan unga boqdi. Iltijo qildi:

- Haydar amaki, jon amakijon, "Noto'g'ri aytdim", deng. "Bilmasdan aytdim", deng. Axir bunday bo'lishi mumkinmas-ku?!

- Chindan ham bilmasdan aytdim, do'ngi qizim. Sen gapimni boshqacha tushunding shekilli. Adang tabibdan qaytsa, o'zing ham so'raysan. Faqat mendan bilganingni unga aytma. Qaysarligi tutsa, senga ham hech nima aytmaydi. Menga ishonmasang, Jalil amakingdan so'ra. U tabibga adang bilan birga ketgan. Endi sen bilan ikkita narsaga kelishib olishimiz kerak. Birinchisi, Manzura telpon qilsa, unga ayt, adangni kutmasdan to'yni o'tkazib, kelaversin. Katta to'y shu yerda bo'ladi.

- Nega endi? - deb ajablendi Zaynab. - Adam bormaydilarmi?

- Adang boradigan bo'lsa, Manzura bilan birga ketardi.

- Meni ham yubormoqchi edilar.

- Sen ham borma.

- Nega?

- Sening boshqa ishlaring bor. - Kesakpolvon shunday deb bir oz sukut saqladi. Zaynab "qanday ish ekan?" deb uning og'zini poyladi.

- Senga bu gapni hozir gapirishimning balki o'rni emasdir. Lekin qachondir aytishim kerak. Oldinroq bilib qo'yganing yaxshiroqmi, deyman. Sen faqat gapimni to'g'ri tushungin. "Adam erta-indin o'lib qolar ekan", deb vahima qilma. Lekin adang ham, men ham yana o'n yil yashaymizmi, yuz yilmi, baribir bir kuni o'tamiz. O'rnimizga esa kimdir qolishi kerak. Afsuski, mening o'g'lim yo'q. Qizimdan esa bir ish chiqmaydi. Sen esa aqllisan, adangga o'xshaysan. Akalaringdan ham umid yo'q. Endi ular - olim. Bizdagi kooperativ-mooperativlarga, magazinlardan tushadigan cho'tallarga qarashmaydi. Adang juda ko'p ish qilgan. Bizning shuncha to'plaganimiz sovrilib ketaveradimi? Sovrilmasligi uchun sen adangning qanotiga kir. Ishni o'rgan, keyin sekin-asta ishni o'z qo'lingga ol! Shunga haqqing bor! Sen cho'chima. Yoningda men borman, Mahmud akang bor.

Zaynab bu gaplarni eshitib, hayratlandi. Chunki Zaynab o'zini emas, dilidagi ma'suma, pok Kumushbibini, unga qo'shib ishonchini, gardsiz e'tiqodini osgan kuni otasiga "Ularni o'zimga qo'yib bering!" degani shunchaki alam tutuni emas, qasos o'tining yona boshlagani edi. Ne shodki, bu o'tni alanga olishi uchun moy sepuvchi odam topildi. Zaynab necha kundan beri qasos yo'lga qanday kirish, qanday jang qilishni o'ylardi. Uning yo'lidagi birinchi qurbon Mardona bo'lishi kerak edi. So'ng... Mardonani ishga solgan odamlar...

Zaynab mana shularni o'yladi-da, Kesakpolvon uchun hech kutilmaganda:

- Xo'p, amaki, - dedi.

Kesakpolvon bu gapni eshitib, nima deyishni bilmay qoldi. Chunki u Zaynabdan rad javobini kutgan, shunga yarasha gap tayyorlab qo'ygan edi. U bir necha nafas hukm surgan hayronlik iskanjasidan qutulib:

- Barakalla, do'ngi qizim, men senga ishongan edim, - dedi. So'ng qo'shib qo'ydi: - Ko'z yoshlaringni art. Asadbekning qizi yig'lamlasligi kerak... adangning kasalini eshitganlarning ba'zilari janozani o'qishganga o'xshaydi. Ularning janozalari o'zlariga buyuradi. Men o'zimning jonimni bersam ham, adangni saqlab qolaman. Jalil amakingga ham shunaqa deganman, so'rab ko'r. - U bir oz sukut saqladi-da, keyin dadil ovozda davom etdi: - Bilmagani bilib qo'yishi kerak: Asadbek o'lmaydi! Ayniqsa, sen adangning yonida turadigan bo'lsang sira-sira o'lmaydi!

- Aytganingiz kelsin, - dedi Zaynab ko'z yoshlarini artib.

Ayni damda bu dunyoning dastlabki so'qmog'ida qo'qilgan, hali hayotning past-baland ko'chalari, amlari, sitamlaridan bexabar juvon bilan yovuzlik dunyosidagi yantoqzorlarni yalangoyoq kezib katta bo'lgan odam o'rtasida g'oyibona bitim tuzilayotgan edi. Kesakpolvon dastlabki alam-sitam tuzini totib, faryod urayotgan juvonni o'z dunyosiga chorlayotgan edi.

- Do'ngi qizim, seni birov ranjitsa, men borman. Sening ko'z yoshing sira ham to'kilmasligi kerak. Men boshingga tushgan kulfatlarni sal-pal bilaman. Endi bunaqasi bo'lmaydi.

Zaynab "Rostdan bilasizmi? Adam aytdilarmi?" deganday yalt etib unga qaradi. Bir oz uyalib, yuzi qizara boshladi. Lekin o'zini tezda qo'lga oldi: yig'lashi mumkin bo'lmagan Asadbekning qizi uyalmasligi ham shart!

- Amaki, gapingiz rost bo'lsa, menga bir odamni topishga yordam bering, - dedi u qat'iy ravishda.
"Jamshidni aytadi shekilli? Jamshidning tirikligini bilarmikin?" - deb o'yladi Kesakpolvon.
- Yordam berasizmi? - deb qayta so'radi Zaynab.
- Albatta yordam beraman, ayt, kimni topib beray?
- Bir xotinni.
- Xotinni? Oti nima ekan?
- Mardona. Men kasalxonada yotganimda u hamshira edi.
- Mardona degin?... - Kesakpolvon G'ilay Shomilning Moskvaga keta turib aytgan gapini esladi. Uning nimadan xavotirda ekanini endi sal tushunganday bo'ldi. - Mardonani nima qilasan?
- Uni... o'ldiraman! - shunday deb Zaynab mushtlarini siqdi.
Kesakpolvon uning vajohati o'z'garganini sezib, ahdi qat'iy ekanini angladi. Bu ham uning uchun muddaoning o'zi edi.
- Mardona kerak bo'lsa, topamiz-da, - dedi Kesakpolvon, so'ng o'rnidan turib telefon go'shagini ko'tardi-da, lozim raqamni terdi. Ayol kishining ovozi eshitgach: - Allo, Mardona, senmisan? - dedi. "Yo'q, men singillariman", degan javobni eshitgach, "Opangni chaqir", dedi.
Buni eshitgan Zaynab hang-mang bo'lib qoldi. U "Mardona allaqachon qaysi bir shaharga qochib ketgan, uni bir oymi, bir yilmi qidirish kerak", deb o'ylardi. Xuddi tushda sodir bo'lganday bir daqiqada topilib tursa?... Zaynab shunisiga tushuna olmadi. Umuman olganda, u to'g'ri fikr yuritgan edi. Mardona boshqa shaharga jo'nashni ixtiyor etganda G'ilay qo'ymadi. Avvaliga "Sen qo'rqayotgan Asadbek bugun-erta iniga kirib ketadi", dedi. Keyin esa, Chuvrindi ixtiyoriga o'tib imkon topolmadi. Shu sababli ham Kesakpolvondan uni ehtiyot qilishni so'ragan edi. Qo'yni bo'rining qo'lga topshirib ketayotganiga uning aqli yetmadi. Mardona u tomondan go'shakni oldi shekilli, Kesakpolvon Zaynabdan ko'zini uzmagan holda gapirdi:
- Allo, Mardona, o'zingmisan? Shomilbek Maskovdan telpon qilmadimi? Menga bir gap aytib ketuvdi. Ha, qulog'ingga aytaman. Hozir boraman, kutib tur.
Go'shakni joyiga ilib, Zaynabga "Xo'sh, ana, topdim. Endi nima qilasan?" deganday qaradi. Keyin Zaynabning ajablanayotganini ko'rib izoh berdi:
- Hosilning G'ilay Shomil degan yugurdagi bo'lardi. Mardona o'shaniki. Hosil otilgan kun bir borgan edim.
"Hosil otilgan kun? Kim otdi?" - deb o'yladi Zaynab, ammo savolini tiliga chiqarmadi. Chunki u Hosilboyvachchaning isminigina eshitgan, o'zini esa ko'rmagan edi. Otilgan vaqti, sababini bilish uning uchun aytarli shart emasdi.
- Qani, boramizmi? - dedi Kesakpolvon.
- Bilmasam... - dedi Zaynab qat'i'yatsizlik bilan.
- Bo'shashma, dadil bo'! Sen Asadbekning qizisan. Birinchi qadamda lalaysang, ish pachava bo'ladi. Tur, ketdik!
Yo'l-yo'lakay Kesakpolvon Zaynabga qasos olish yo'llarini o'rgatdi, qasos olishdan keyingi huzurni ta'rifladi.

3

Zaynabni ko'rgach hayratdan lol qotgan Mardonaning ahvolini tasvir etmoqqa qalam o'jiz. Ha, avval hayratlandi, so'ng bu hayrat o'rnini qo'rquv seli egalladi. Hatto a'zoyi-badanidan jon chiqib ketganday bo'ldi.
Hosilboyvachcha otilgan kuni G'ilay Shomil bu yerga Kesakpolvonni boshlab kelib, tuni bilan maishat qilgach, erta saharda Mardona yotgan xonaga kirgan edi.
- Ish buzildi, - degan edi u afsus bilan. - Shef iniga kirib ketdi. Men bilan kelgan pakana yangi shef. Tayyorlanib tur, seni boshqa yoqqa ko'chiraman.
Bir necha kundan beri Shomilning kelishini, boshqa yoqqa ko'chirishini kutardi. Kutgani kelmay, kutmagani keldi. U hojasining istagi bilan ko'p qizlarni ignaga o'tqazdi, ya'ni giyohvandga aylantirib berdi. Ko'p bokira, ammo aldangan yoki qo'rqitilgan qizlarning nomusi ham shu uyda bulg'andi, bedarak yo'qolgan yosh qizlarning so'nggi izlari ham shu uyda qolgan. Bu ishlar kimgadir fojia bo'lib tuyulishi mumkin, kim uchundir dahshat, ammo Mardona uchun bu oddiy, e'tibor berishga ham arzimaydigan voqea sanalardi. Esini yig'ib, o'z nomusi uchun kurashmoqchi bo'lgan qizlarni "Baxting kelganda maishat qilib olsang-chi, qaerda buzilding, kim buzdi, senga baribir emasmi? Maishat qilib, pulini shilsang-chi?" deb koyir edi. Ular bir kunmas bir kun yoqamdan olar yoki ko'kragiga o'lim farishtasining bemehr yuragini joylab kelar, deb o'ylamagan edi.
To'g'ri, Zaynab topshirilganda dastlab cho'chidi. Ish orqaga qarab ketgach esa qo'rqa boshladi. Bekor qo'rqmagan ekan, mana, o'lim farishtasining nomi bilan kelib turibdi.
- Zaynab, ayb menda emas, buyurishdi, - dedi Mardona titroq ovozda.
- Ichkariga kir, - deb buyurdi unga Kesakpolvon, keyin "Dadil bo'l", degan ma'noda Zaynabni sekin turtib qo'ydi.
- Ichkariga kir! - deb baqirdi Zaynab.
Bu baqiriq Mardonaga "Senga o'lim!" degan hukm ma'nosida eshitilib, esxonasi chiqqan holda tisarildi.
- Uyda kim bor? - deb so'radi Kesakpolvon.
- Bir qiz... sizga... O'g'lim...
Kesakpolvon orqada turgan yigitga qaradi:
- Bolasi bilan qizni bir xonaga tiq, - deb buyurdi.
- Nima qilmoqchisizlar? - deb yig'lamsiradi Mardona.
- Gaplashib olamiz. Yotoqxonangga kir!
Qo'rquvdan titrab-qaqshay boshlagan Mardona buyruqni bajardi. Ular oldinma-keyin yotoqqa kirdilar.
- Mana, qizim, bu iflos seniki. Pichoqda tilib tashlaysanmi, otasanmi, o'zingning ishing.
- Mening aybim yo'q, - deb chinqirdi Mardona jon holatda. - Menga buyurishdi.
- Kim buyurdi? - deb so'radi Zaynab. Endi u ham titray boshlagan edi. Mardonani qo'rquv, jon achchig'i, Zaynabni esa qasos, nafrat o'ti titroqqa solgan edi.
- Menga Shomil aka, Shomil akamga Hosil aka...
- Baland dorga osilyapsan, - dedi Kesakpolvon. - Hozir Hosil akangni ko'rsan.
- Yo'q! - deb qichqirdi Mardona.
- Amaki, siz chiqib turing, - dedi Zaynab.

Kesakpolvon Zaynabning qo'lga pichoq tutqazib chiqqach, Mardona o'zini yerga tashlab, uvvos tortib yig'ladi:

- Bolamga rahmingiz kelsin, Zaynab. Tavba qildim, kechiring.

- Mendan oldin ham qilganmiding bu ishni? - deb so'radi Zaynab.

Eshik orqasidagi Kesakpolvon xuddi Asadbekning ovozi eshitganday bo'ldi. Harholda ovoz Zaynabniki, ohang esa Asadbekniki edi.

- Yashirmayman, bo'lgan bu ishlar. Men faqat buyruqni bajarar edim.

- Sen o'lishing kerak, - dedi Zaynab uning ko'zlariga qaramaslikka harakat qilib.

- Zaynab, kechiring...

- Qo'llaringni cho'z! - deb buyurdi Zaynab. - Igna sanchadigan qo'llaringni cho'z.

- Nega, Zaynab?

- Ko'rmoqchiman, mening ko'kraklarimni ham shu qo'llaringda ezg'ilagansan-a? Cho'z deyapman, men bir ko'ray, qonlimikin bu qo'llar.

- Qon yo'q, toza, - deb qo'llarini cho'zdi Mardona.

Shunda Zaynab pichoqni bir siltab uning bilagini tilib tashladi. Mardona chinqirib yubordi. Tirqirab otilgan qonni ko'rgan Zaynab ham qo'rqqanidan baqirdi. Bu ovozlarni eshitgan Kesakpolvon shoshilib ichkariga kirdi. Zaynab yig'lamsirab boshini uning ko'ksiga qo'ydi.

- Uni o'ldir, - dedi Kesakpolvon. - Unga qara, qo'rqma, o'ldir! Agar sening o'rningda u bo'lsa birpasda o'ldirib qo'yadi. Sen uni qiynab o'ldir!

- Yo'q, o'ldirolmayman, - dedi Zaynab yig'lamsirab.

- Agar hozir o'ldirmasang, keyin hech qachon qilolmaysan bu ishni.

- Yo'q, amaki, qo'limdan kelmaydi...

- Unda qarab tur, - Kesakpolvon shunday deb Zaynabni Mardona tomon qaratdi-da, uning qo'lidan pichoqni oldi. Mardona o'zini himoya qilishga ulgur olmay ham qoldi. Ketma-ket urilgan pichoq zarbidan omonatini topshirdi.

Birinchi marta pichoq urilgandayoq Zaynab xonani tark etdi. Ko'chaga chiqib, mashinaga o'tirib oldi. Dir-dir titray boshladi.

Zaynab "Asadbekning qizi" bo'lishi hargiz mumkin emasdi.

Kesakpolvon bilan yigit yarim soatlardan keyin chiqishdi. Yigit bolachani yostiq bilan bo'g'ayotganida Kesakpolvon do'mboq qizni tatib ko'rdi. Shu bilan qutulaman, degan qiz ham yostiqda bo'g'ildi.

Mashina o'rmidan jilgach, Kesakpolvon kerishib qo'ydi-da:

- Bugun bir-ir savob ish qildim. Bu dunyoni ikkita shiltadan tozaladim, - dedi.

Tasodif shuki, Mardona pichoqlangan kuni Moskvada G'ilay Shomil ham o'ldirildi.

XVII bob

1

Qosh qorayib, ovqat pishgach, Habib Sattorovni onasining uyiga chaqirdilar. Kelini keltirib qo'ygan moshxo'rdani tez-tez xo'rillatib ichishi Risolat kampirga yoqmadi.

- Muncha hovliqib ichasan, uyingga shoshyapsanmi? - dedi u, keyin bir piching bilan o'g'lini "uzib" olmoqchi bo'ldi: - Oytovog' xotining "tez keling" deganmidi?

O'z xayollariga bandi bo'lgan Habibga bu piching ta'sir etmadi, oddiy savol o'rmida qabul etib, osoyishtalik bilan javob qaytardi:

- Shoshayotganim yo'q, oyi, moshxo'rda qaynoq ekan. Bugun ketmayman, qolaman.

- Moshxo'rdani sal sovugandan keyin ichsa, mazali bo'ladi, hovliqma. Xotining nimaga kelmadi?

- Hayronman, kelmoqchi edi. Kelib qolar.

- Kelib bo'пти. Qaynisi o'lib ko'k ham kiymadi. Begonaga o'xshab kelib-ketib yurdi.

- Oyi, qo'ying eski gaplarni, endi ahil yashashimiz kerak. Men yaqinda yana Moskvaga ketaman. Endi ko'proqqa ketaman. O'sha yerda ishlayman.

- Shoshilma, avval men o'lay, keyin qayoqqa borsang bor.

- Oyi, bormasam bo'lmaydi, unaqa demang. Kelingiz qoladi.

- Uni qara-ya! O'sha oytovog'ing menga qararkanmi? Jag'imni bog'larkanmi? Ketaver, o'ligim ko'chada qolmas, men o'lsam shu Xonzoda qizim ko'madi.

Xonzoda ona-bola orasida gap qochayotganini bilib, choyni yangilab kelish bahonasida tashqariga chiqdi.

- Sen bola, ilmdan boshqa narsani o'ylamaysan hech? - deb achchiqlandi kampir. - Xonzoda endi menga kim? Hech kim! Baraka topsin, qarab turibdi. Erta-indin birov og'iz solsa, erga tegadi-ketadi. Yosh juvon ko'chada qolmaydi. Sen qo'rqma, men uzoq yashamayman. Har kuni ukang tushimga kirib chaqiryapti...

- Oyi, qo'ying, - dedi Habib, kosani nari surib.

- Jahl qilmay, ovqatingni ich. Peshonam asli sho'r ekan. Anvarim tirnoqqa zor o'tdi. Senga yaxshi xotin uchramadi. Jim bo'l, yonini olma.

- Yonini olayotganim yo'q. Xo'p oyi, siz nima desangiz shu. Ertalab sizni uyimga olib ketaman.

- Bekor aytibsan. Bu uyda avval adang rahmatlikning ruhi kezib yurardi. Endi u Anvarim bilan billalashdi.

Habib Sattorov shu zayldagi dam jahl aralash, dam alamli, dam hasratli gaplarga qo'shib ovqatini ichdi. Yana bir oz gaplashib o'tirgach, Risolat kampir:

- Qoladigan bo'lsang, ukangning uyiga chiq. Xonzodam mening yonimda yotadi, - dedi.

Habibning niyati ham shu edi. Onasini ikki yonog'idan o'pib, tashqariga chiqdi.

Hovlida bir oz turdi.

Havo xuddi tug'olmay qiynalayotgan xotinga o'xshaydi. Yog'sa yog'a qolmaydi, ochilsa ochila qolmaydi. Tund bo'lib kishi yuragini siqadi. Habib Sattorov yurti quyoshini sog'inib kelgan edi, aksiga olib havo ham uni tundlik bilan qarshiladi. Angliyaning tumani, Moskvaning rutubatidan bezgan edi. Hech chekmaydigan odamning birdan chekkisi keldi. Xayolini chalg'itish uchun atrofiga qaradi. Hammayoq yutaman deb turibdi. Anvardan so'ng hovli ham huvillab qolganday edi. Hovlidagi biron daraxtning shoxlari kesilsa ham o'rni sezilib turganda, butun boshli bir odamning yo'qligi bilinmaydimi?

Habib Sattorov bir necha daqiqa maqsadsiz, ma'nisiz turgach, og'ir qadamlar bilan bir-bir bosib Anvarning uyi tomon yurdi.

O'sha yetim uy, o'sha bir oyog'i kanop bilan bog'langan yetim stol, yetim qalam, daftarlar...

Beixtiyor daftarlardan birini olib varaqladi.

"...Vo ajab! Odamning zahari ilonnikidan kuchli ekanini bilmabman. Bugun noolim, noakademik Xolidiy degan ablah ustoz Hikmat O'rolov nomini bulg'ash uchun bir arava axlat ag'dardi. Maqolasi bilan gazetani ham harom qildi. Quzg'un burgutni axlat titishda aybladi. Ustozning uylariga borib zo'r bir rivoyat eshitdim. Bir kuni buni she'r qilishim kerak. Mana u:

"Luqmoni hakim yo'lda borayotsalar bir uydan nola eshutilibdi. Kirsalar xasta odam og'riqlarga chidayolmay dod der emish. Tabiblar kelib, uni bugun-erta o'ladi, deyishibdi ekan. Luqmoni hakim xastaning bilak tomirini ushlab ko'rib debdilar: "Dardingizga davo bor. Ilon zahri sizga shifo bergay". Xasta debdiki: "Ilon zahrini men qaydan topay? Bir bedavo bo'lsam... Yo meni shu ahvolda tashlab ketaverasizmi? Oллоh mening zorimni eshitib, Luqmoni hakimga ro'baro' qilganida edi, u zot meni tashlamas edilar". Luqmoni hakim bu nolani tinglab aytibdilar: - "Zinhor tashlamasman". Xullas, hazrat Luqmoni hakim ilonzorga borib bir yoshroq ilonni bo'g'zidan bo'g'ib turibdilar. Shunda ilon ittifoqo tilga kiribdi va debdiki: "Ey inson farzandi, sen nechun meni bo'g'ayotirsan? Oллоhning menga bergan jabrlari kammi edi?" "Oллоh senga qanday jabrlar qildi?" deb so'rabdilar Luqmoni hakim. "Meni ko'rimsiz qilib yaratdi, odamlar ko'rsalar mendan qochadilar. Meni yertuban qilib qo'ydi, sudralib yurishga mahkum etdi. Endi sen meni bo'g'ib, jonimni olarsanmi?" Luqmoni hakim debdilar: "Shunday qilmasam bir odam hayotdan ko'z yumar". Ilon debdi: "Ajab! U odamni saqlab qolmoq uchun meni o'ldirasanmi? Axir u ham Oллоhning bir maxluqi, men ham. Bir jonni saqlab qolmoq uchun ikkinchisini mahv etmoq shartmi? Ey inson bolasi, sen ayt: men birovni chaqsam, mening zahrimni daf eta olasanmi?" Luqmoni hakim aytibdilar: "Ha, daf eta olaman". Ilon debdi: "Unda mening zahrim kuchli emas ekan. Dunyoda shunday zahar borki, sen uni zinhor daf eta olmassan!" "Qanday zahar? Qora qurtnikimi?" - debdilar Luqmoni hakim. "E, yo'q, - debdi ilon. - Dunyoda eng kuchli zahar - odamning zahri. Bunga davo yo'qtur. Odam odamni chaqsa, albatta, o'lim haqdir! Oллоh biz - ilonlarni tuban qilib yaratdi. Ammo biz bir-birimizni chaqmaymiz. Siz - odam bolalarini yuqori qilib yaratdi, siz bir-biringizni chaqib o'ldirasiz. Sen jonini saqlab qolmoqchi bo'lgan xastaga mening zahrim davo emas, yanglishma. Uni o'z do'sti chaqqan. Uning zahriga davo topa olmassan. Bunga hatto Luqmoni hakim ham davo topmagay. Qo'y, u o'laversin, azoblaridan qutula qolsin..."

Xolidiy qancha odamni chaqdi? Yana qanchasini chaqadi? Uning shogirdlari-chi? Burgut polaponini baland qoyalardan tashlab, mag'rur parvoz qilishni o'rgatar ekan. Quzg'un esa bolasiga axlat titishni o'rgatadi. Xolidiy quzg'unning institutdagi shogirdi - bolalaridan nimani kutish mumkin? Men ular bilan olishaymi? So'ng... mendan ham axlat hidi kelib tursa..."

Habib Sattorov bu satrlarni o'qib, o'ylanib qoldi: "Kallasi joyida edi, baloga aqli yetardi. Bu dunyoga nima uchun sig'may qoldi, hayronman. Ular axlat titsa titaversin, sen titma. Baland uchaver. Mana Sohob Po'latov ham shunaqa xilidan. Men u bilan olishib vaqtimni zoe o'tkazishim kerakmi? Meni ishdan bo'shatishi - chaqqanmi? Tupuraman men uning o'ziga ham, chaqishiga ham. Angliyadagi kitobim chiqsa o'ladi kuyib, to'lg'onib, o'zini o'zi chaqib o'ladi..."

Daftardagi so'nggi yozuv shu edi. "O'limidan avval yozgan shekilli", Habib Sattorov shunday deb o'ylab oldingi yozuvlarga ko'z tashladi. Arabiy yozuvli bir necha sahifaning hoshiyasiga bitilgan she'riy satrlar diqqatini tortdi:

Menda ajib holdir azizim,

Tilim zabun, loldir, azizim

Assalom, har dildan quvg'indi anduh! Assalom, hech kimsa suymas iztirob! Ko'nikib ketmish-a senga bu tan, ruh, O'qish bisyor bo'ldi seni bobma-bob Gulchehra Nur she'rlaridan.

Habib Sattorov she'rning ruhini anglamadi. "She'r yozib boshini qotirmaganida allaqachon dissertatsiya yoqlab, olim bo'lib ketardi", deb o'yladi-da, daftarni yana varaqladi:

"Hurlik nimaning evaziga berildi? Qonlar evazigami? Jonlar evazigami? Jon berishga tayyor azamatlar bormi bu ulug' Turkistonda? Xumoyun Mirzo xastaligida tabib Bobur Mirzoga "Eng qadrlı narsangizni atang", deganda shoh Bobur "Eng qadrlı narsa - jonim, jonimni berayin", degan ekan. Xasta ona Turkistonga kim jonini fido qiladi? O'limdan qo'rqmas, botir o'g'lonlar nahot butunlay qirilib bitgan? Bu qanday hayot o'zi? Kun bor - quyosh yo'q, osmon bor - yulduzlar yo'q. Vatan bor - vatanparvar yo'q. Beshikdan tobutga yetgunicha hamma pioner - kashshof. O'rusiya nima desa, "Doim tayyor!" deb turamiz. Vatan arzonga sotildi, sotilyapti... juda arzon..."

Ammo... bu uzoq davom etmaydi. Botir o'g'lonlarning ruhi qaytadi ota yurtga! Qadimgiday zo'r davlat bir kun bo'lajak! Ana o'shanda kelajakdagi botirlar biz - xoinlarni la'natlaydilar. Bizning ruhlarimiz ularning la'nat toshlari ostida eziladi. Shunday bo'lishi kerak! Biz shunga loyiqmiz! Bundan battariga-da loyiqmiz! Alixonto'ra Sog'unıy domla aytgan ekanlar:

"Agar o'zbeklar oshning atrofiga birlashganday birlashganlarida edi, allaqachon erkka erishgan bo'lar edilar".

Men bu aqlli satrlarga ozgina tahrir kiritmoqqa jazm etaman:

"Agar o'zbeklar to'planib, to'y-ma'raka oshiga oshiqqanlari kabi imonga oshiqqanlarida edi, mustaqillikka shubhasiz erishardilar. Ulug' Turkistonni faqat imon birlashtiradi.

Vaqt bo'ldiki, Turkiston imondan uzoqlashdi. Oqibatda mustahkam bir davlatning yarmini O'rusiya, yarmini Xitoy egallab oldi.

Hozirgi har ikki davlatning qizil bayroqlari musulmonlarning qoni ila qizarmishdir.

Otalarining xato-kamchiliklarini takrorlagan avlod - nodondir.

Imonga qaytinglar deyilsa, ayrimlar O'rta asrga qaytamizmi, deydi. Qani edi, o'sha asrlarga qaytilsa-yu, xorazmiylar, beruniylar, temurlar yetishib chiqsa. O'rta asr musulmonchiligi dunyoni nurafshon etdi, aql bilan boyitdi. Agar Beruniy yerning dumaloqligini kashf etmasa, Yevropa buning uddasidan chiqa olarmidi?..

O'z tarixini buzuvchi kimdir? U o'z ota-onasini o'ldirib, pishirib yegan farzand kabidir... Bundaylar qaro yer bag'riga qaysi yuz bilan borarlar?.."

Bu fikrlarni o'qiy turib, Habib Sattorovning yuragi hapriqib ketdi. U ukasining qalbida shunchalar dard borligini bilmas edi. Bila olmas ham edi, chunki u bunday tuyg'ulardan ancha uzoq edi. Uning logarifmlar bilan to'la miyasida bunday fikrlarga o'rin yo'q edi.

"Savol:

- Dunyoda barcha narsadan g'olib nima?

Javob:

- Aql.

Savol:

- Bir narsa borki keladi-ketadi, ammo ko'rib bo'lmas, ushlab bo'lmas, biroq kelib-ketganini bilib turamiz, bu nadir?

Javob:

- Bu - zamondir!

Ha, zamon! Qonli zamon, qotil zamon! O'zbekning sodda yigitlari harbiyga olinib, temir tobutlarda tantana ila qaytarilyapti. Aql esa jim... Afg'ondan kelgan tobutlar ko'p. Musulmon yigitga qurol berib musulmonlarga qarshi urushga tashlarlar. "Doim tayyor!" Endi esa urib o'ldirilgan yigitlarning murdalari kela boshladi.

"Nima qilib qo'ydim men, evoh..."

Axir baxtga berdim-ku ozor...

Ko'zlarimdan sachraydi ming oh,

Vujudimga ko'chadi mozor..."

O'z farzandlarining shafqatsizlarcha o'ldirilishiga befarq qarovchi xalq qanday xalq ekan!!!

Hurlik va xo'rlik... Yozilishda farq birgina harfda. Bu farqni yo'qotish uchun nelar kerak ekan?..

Xasta ruhni o'ldirish mumkinmi? Bilmayman. Harholda shunga harakat bor. Eski shahardagi tarixiy joylarning buzilishidan maqsad shu bo'lishi kerak. Bosqinchi O'rusiya askarlariga qarshi partizanlik urushi olib borgan azamatlarning markazi bo'lgan joy buzilib, o'rniga bahaybat mehmonxona qurilib, unga "Moskva" deb nom berildi. Bu yerlarda qancha musulmonlarning qoni to'kilgan edi. Nima, bu tasodifmi? Muzorlar ustidan yo'l solish, muzorlar o'rniga kinoteatrlar qurish ham tasodifmi? Yoki me'morning kaltabinligimi? Yo'q, buning zamirida kuchli siyosat bor... Xasta ruhni o'ldirish siyosati...

Biz shahidlar ruhini oyoq osti qilyapmiz..."

Shu yerda yana arabcha harflarni o'qiy olmay, pastki satrlarga ko'z yugurtirdi:

"Bu - "Oli Imron" surasidan. Sobitxon aytib edi, men yozib oldim. Shaharni O'rusiya askarlaridan himoya etib shahid ketganlar ruhiga mos tuyuldi menga. Ma'nosi "Allohning yo'lida qatl bo'lganlarni o'liklar deb hisoblamanglar. Balki ular tirik. Lekin sizlar sezmaydiz..." Chindan ham ular tiriklar. Biz esa buni sezmaymiz. Shu darajada befahm avlodmiz.

Shahidlar: "Parvardigor yo'lida shahid bo'lib, so'ng tirilsam, yana shahid bo'lib, yana tirilsam, so'ng yana shahid bo'lsam", deb orzu qilar ekanlar.

Bizning orzumiz nima? Qorin to'qligi. Tinchlik... Tinchlikni noto'g'ri tushunamiz. Ozod, hur, erkin yurtga tinchlik kerak.

Istibdoddagi mamlakatga-chi?.. Jihod, jihod kerak. Qaysi bir kitob qahramoni "Ozodlik yoki o'lim!" degan ekan. "Hurriyat yoki o'lim!" deydigan zamonlar kelarmi?.."

Bu fikrlar Habib Sattorovga og'ir tuyulib, hazm qila olmadi. Daftarni yopdi. Hovliga chiqib bir aylanib keldi. Onasining uyida chiroq o'chibdi. Azador xonadonda radio-televizor qo'yilmagani uchun barvaqt yotishgan edi. Habib Sattorov ham charchaganini his qildi. Uyga kirib yotdi. Uyqu bosib kelsa-da, uxlay olmadi. Ko'zi ilindi deguncha yuragi hapriqib uyg'onib ketaverdi. O'rnidan turib o'tirdi, yana yotdi. Bo'lmadi. Yana turdi. Mehmonxonaga chiqib oyog'i cho'loq stolga yaqinlashdi.

Shunda...

Shunda deraza yorishib, nur oqib kirdi. Qulog'i shang'illadi. So'ng mayin ovoz eshitildi:

- Bizni kutmaganmiding?

Habib Sattorov yuragiga qo'rquv oralab, atrofiga olazarak boqdi.

- Sen bizni ko'ra olmaysan.

- Kimsiz? - deb beixtiyor pichirladi Habib Sattorov.

- Qo'rqma, biz senga faqat yaxshilik istaymiz.

- Kimsiz? - deb pichirladi yana Habib Sattorov.

- Biz boshqa sayyoradanmiz.

- Qaysi sayyoradan?

- Sizlar Chayon yulduzlar turkumi, deb ataysizlar. Biz esa Zurru deymiz. Zurru - nur o'lkasi degani...

- Bo'lishi mumkin emas.

- Mumkin. Derazaga qara!

Habib Sattorov derazadan oqib kirayotgan nurga qarab ukasini ko'rdi. Jinnixonadagi so'nggi tunni bedor o'tkazayotgan Anvar choyshabni olib yirtdi-da, arqon qilib eshdi. So'ng eshik tomon yurdi. Ostonaga yetganida iziga qaytdi. Qog'oz-qalam olib yozdi.

Shu onda Habib Sattorov yana o'sha ovozni eshitdi.

- Nima yozganiga qiziqyapsanmi?

- Ha.

- O'qib beramiz:

P°PcC€PiP€PSP°PjPiP° P°T°P°PSP°PiP°PS PeP°C,C,P° C,PcT°P°P°C°B, P°P°PIP€PrPs!

P°P°P°PS PeP°C,P°C°B°PjP°PS TiP°C°C°B°P°C,P°P°P°PSP€P±, C°B°C°TiP°P°C°B, P°P°PIP€PrPs!

P°C°f PrC°fP°C°PSP€PSPi C€Ch°C°B°P€C€P€PiP° PSP°PIPSP€TiPsP°P°P°C°B C,PµP±C°B°P°PSP€PSPi,

PC°P°P°P€C°B°PsT° P±PsT°P±PsPSP€ P°N°ChT°, T°PsP°PrP€ P±PsT°P°P°C°B, P°P°PIP€PrPs!PjC°T°P°C°B Tj°P°C°P°Pj

Ovoz tindi. Anvarning harakati esa davom etdi. Bo'yninga sirtmoq solayotganda Habib Sattorovning lablari titradi. Osilganicha tipirchilayotgan ukasini ko'rgach, "Anvar!" deb dodlab yubordi. Kaftlari bilan yuzini to'sib ho'ngrab-ho'ngrab yig'ladi. Kuni bilan kelmagan yig'i endi selday bosdi. Yig'lab-yig'lab kaftlarini yuzidan olib, yana derazaga qaradi. Nur yo'qolmabdi.

- Nima istaysizlar mendan? - deb pichirladi u.

- Ukang bilan gaplashishni xohlaysanmi?

- ...

Sukut rizolik alomati sifatida qabul etilib, hozirgina tipirchilayotgan ukasi o'rnida, oppoq libos kiyib olgan, akasiga kulimsirab qarayotgan Anvar ko'rindi.

- Aka, yaxshi keldingizmi? - deb so'radi u.

- Anvar, jon ukam, nega unday qilding? Hech bo'lmasa oyimlarni o'ylashing kerak edi.

- Oyimni kutyapmiz.

- Unday dema.

- Siz ham kelasiz.

- Bekor gap!
- Ishdan haydashibdi-ku?
- Ishdan haydashsa nima qilibdi. Kallamdan ilmni sug'urib olisholmaydi-ku?
- Aka, keling, bu yer yaxshi...
- Bekor gaplarni gapirma...

Anvar chekinib, tanish ovoz eshitildi:

- Ukang to'g'ri aytadi. Biz seni zo'rlamaymiz. O'zing ruhan tayyorlanib kelasan.
- Yo'q! Yo'q! - Habib Sattorov shunday deb yana kaftlarini yuziga bosdi. Bir necha nafas shunday turgach, ko'zlarini ochdi: nur yo'qolibdi. Hammayoqni sukunat bosgan. O'zi terga botgan, lablari titradi. U bir oz gangib turdi-da, shoshilib uydan chiqdi. Tunni hovlida bedor o'tkazdi. Sovqotib ketsa ham uyga qaytib kirmadi.
- Kelini tongda turib yuvingach, uni savolga tutdi. Xonzoda Anvarning deraza oldida qotib turishini aytgach, hayratlandi.
- "Bu ne sir-sinoat bo'ldi?" deb boshi qotdi.

2

Habib Sattorovning bir kechada ko'zlari kirtayganini ko'rgan xotini bezovtalanib:

- Ha, adasi, tinchlikmi? - deb so'radi.
- Tinchlik, - dedi Habib Sattorov to'ng'illab, - nega bormading?
- Qizingiz o'qishdan isitmalab keldi...
- Qizim yosh go'dak emas-ku, dori-pori berib, borib kelsang bo'lardi. Sen tufayli men ezilishim kerak. Anvarni nimaga aytmading?
- Ishga boraman, deb turuvdingiz, ortiqcha hayajonlanmang, devdim.
- He, sendaqa mehribonni... - Habib Sattorov anchadan beri qilmagan ishini qildi: xotinini bo'ralab so'kdi. Xotini bundan ranjib, bir ko'tarilmochi bo'ldi-yu, erining fe'li boshqachaligini fahmlab, o'zini tiydi.

Habib Sattorov tungi voqea nima ekaniga javob topa olmadi. U qo'shnisi, fizika bilan shug'ullanuvchi olim do'sti Umar Baxtiyorovga uchrashishni xayol qilib, azonlab kelgan edi. Umar Baxtiyorov bioquvvat, para-psixologiya haqida unga ba'zan gapirib qolardi. Bu ma'ruzalar Habibga yoqmasdi. Har ikki tushunchani ham g'ayrifan deb hisoblardi. Bir kuni shunday deganda Umar Baxtiyorov piching bilan:

- Xuddi sovet olimlariga o'xshaysiz, - degan edi.
- Sovet olimi bo'lmay kimman? - deb ajablangan edi Habib Sattorov bu kinoyani anglamay.
- Parapsixologiyani faqat sovet olimlari inkor etishadi. Bu fanni butun dunyo o'rganadi, - deb kuyunib izoh bergan edi u.
- Tungi voqeadan so'ng Habib Sattorov birinchi bo'lib shu qo'shnisini esladi. Baxtiga Umar Baxtiyorov uyda ekan. Sochlari umuman to'kilib bitgan, Habib Sattorovdan bir yosh kichik bu olimning harakati serg'ayrat, gapirishi ham shunga yarasha edi. U tez gapirganidan ayrim fikrlarini uqib olish qiyin bo'lardi.
- Bir maslahatli ish chiqdi, - dedi Habib Sattorov, - faqat shartim bor: sekin, shoshilmasdan gapirasiz.
- Albatta-albatta, - dedi Umar shartga ko'nib.

Habib Sattorov tungi voqeani umumiy tarzda aytib bergach, u g'olib odam kulgusi bilan kuldi-da:

- Xudodan qaytibdi, - dedi.
- Nimaga unaqa deysiz?
- Siz bir paytlar mening gaplarimni g'ayrifan der edingiz. Isbotiga o'zingiz uchrabsiz.
- Menga gina qilmang, menga tushuntiring, - dedi Habib Sattorov bir oz asabiylashib.
- Bu bioenergetik chakralarning ishi, - deb ohista gap boshladi Umar. - Ya'ni - bioenergetik markaz desak ham bo'ladi. Odamlardagi bioquvvat ham elektr quvvatiga o'xshab "manfiy" va "musbat" bo'ladi. Ikki odam bioenergetik maydon hosil qiladi. Ya'ni bir odam ikkinchi odamga aura orqali, ya'ni nurlanish orqali ta'sir qiladi. Odamda nechta ko'z bor? - Umar Baxtiyorov shu savolni berib mug'obirlarcha kulimsiradi.
- Sizda balki o'ntadir. Ammo menda ikkita, - deb javob berdi Habib Sattorov.
- O'nta emas, uchta. Uchinchi ko'z - gipofiz. Gipofiz ana o'sha auralarni qabul etadi. Ukangizni ham, sizni ham begona energoinformatsion maydonlar bezovta qilgan.
- Ular boshqa sayyoradanmiz, deyishdi?
- Bo'lishi mumkin. Boshqa sayyorada bionurlanish markazlari kuchlidir balki?
- Xo'p, endi nima qilish kerak?
- Elektromagnit ekran bilan shu maydonni buzish kerak. Men shunday ekran ixtiro qilganman. Lekin uni birov tan olmayapti. Agar istasangiz sinab ko'raylik. Ukangiznikiga o'rnatib, nur paydo bo'lishini kutamiz.
- Habib Sattorovga bu taklif xayolparast talaba bolalarning gapiday tuyuldi. "O'ylab ko'ramiz", deb chiqib ketdi.
- Shu gapdan keyin Umar Baxtiyorov uni holi-joniga qo'ymadi. Oxiri Habib Sattorov ko'ndi. Ixtiro etilgan elektromagnit ekranni olib borishdi. O'sha deraza tokchasiga o'rnatib kutishdi. Nurning paydo bo'lishini kuta-kuta ikkovi ham uxlab qolishdi. Ertalab turib qarashsa, ekran pachoqlanib yotibdi...

XVIII bob

1

Chuvrindini kuzatib chiqqan yigit uning qo'liga chiroyli qog'ozga o'ralib, chiroyli tasma bilan bog'langan qutini berdi. - Bu Xongireyning Asadbekka sovg'asi. Shaxsan o'z qo'liga topshirasan. Bu Xongirey bilan Asadbekni bir-biriga bog'laydi. Uni qo'lingda ko'tarib ket, sinadi, - deb ogohlantirdi.

Chuvrindi nazorat bo'limi orqali kutish xonasiga o'tganida Jamshidni ko'rdi. U Jamshid bilan birga ketishini bilmasa-da, yaqin kunlarda ko'rajagini taxmin qilib edi. Jamshid esa Chuvrindining Moskvada ekanidan butunlay bexabar bo'lgani sababli bu kutilmagan uchrashuvdan dastlab dovdirdi. Bir necha oy ko'rishmagan qadrdonlar oddiygina qo'l berishib omonlashdilar.

Odamlar qurshovida ortiqcha gaplasha ham olmadilar. Chuvrindi Jamshidning ko'zlaridagi savol uchqunlariga javoban:

- Hammasi yaxshi bo'ladi, - deb yelkasiga ohista urib qo'ydi.

Shunday deyishga degani bilan "Hammasi qanaqasiga yaxshi bo'lishini" o'zi ham bilmasdi. Masala u kutgan darajadan ham battar chigallashib ketdiki, oqibatda Xongireyning ustaligiga tan bermay iloji qolmadi. Ayniqsa, Jamshidni o'zi bilan olib ketishi...

Xongirey "Jamshidni birga olib ketasan", deganida "bu shunchaki tayinsiz gapdir", deb o'ylab edi. Endi bilsa, bu ham Xongireyning ustaligidan ekan. Yaqindagina "o'ldi" deb e'lon qilinib, murdasini o'z uyidan chiqargan odamni endi o'zi tiriklayin boshlab boradi...

Shaharga yetib, xayrlashar mahalida Chuvrindi unga:

- Uyingdan chiqmay o'tira tur. Bir-ikki kun sabr qil, - deb tayinladi.

Zelixon bilan uchrashuvdan so'ng xayolning ming turli ko'chalariga kirib, valine'matlaridan ko'ngli qolayotgan, hatto Xongirey xizmatiga o'tganidan quvona boshlagan Jamshid mehribonlik bilan aytilgan bu gapni eshitib, itoatkorlik bilan "Xo'p", dedi.

Chuvrindi to'g'ri Asadbekning uyiga bordi. Hojasining tabibga ketganini eshitib qo'lidagi qutini yigitlarga berdi-da: "Bek akang kelgunlaricha ehtiyot qillaring", dedi.

Ertasiga boloxonadagi yigitlar Chuvrindinikiga telefon qilib, qutidan haddan tashqari sassiqlik hid chiqayotganini ma'lum qilishdi. Yuragi noxush bir narsani sezgan Chuvrindi darrov yetib keldi. Quti boloxona ayvoniga chiqarib qo'yilgan, undan taralayotgan badbo'y ko'chadan kirgan odam dimog'iga urilardi.

Chuvrindi hiddan burnini jiyirib, yigitlarga "Olib tushlaring", deb shiypon tomonga yurdi.

Qutini olib tushgan yigit uni chaqqonlik bilan ochdi. Ochdi-yu, qo'llariga qaltiroq kirdi. Chuvrindi ham hayratdan dong qotdi: qutida G'ilay Shomilning kallasi turardi... Shomil kallasi uzilayotganini sezishga ham ulgurmaganmi, ko'zlari ochiq qolgan, xuddi "Dunyoning oxir-oqibati shumi?" deganday bir ko'zi chappa, ikkinchisi o'ngga qarab savoliga javob izlaganday bo'lardi.

2

Abdurahmon tabib xayrlashish mahalida Asadbekka "Xastaman, deb g'am chekmang. Xastalik - baxtsizlik emas, baxtsizlik - bu dunyo boyligiga muhabbat qo'yishdir", dedi. Mana shu gapning mazmunini chaqish uchun Asadbek ko'p o'ylandi-da "ustma-ust bostirib kelayotgan baxtsizliklarim shundan ekan-da", degan xulosaga keldi.

Xayrlashishlaridan oldin tabib Muhiddin otaga qarab turib bir rivoyat aytdi:

"Emishki, Chumoli yashaydigan joy yemishga boy ekan. U yaxshi yeb-ichib, obdon semirdi. So'ng... bir kuni qarab, osmondagi qushlarni ko'rdi. Ko'rdi-da... ular kabi uchmoqni istadi. Qanot chiqarmoqni umid qildi. Kutilmaganda umidi ijobat bo'ldi - qanot chiqardi-yu, uchdi. Ammo semizligi tufayli baland ucholmadi. Yerdan bir ozgina ko'tarildi, xolos. Shunda parvoz etmoqni istagan semiz chumolini qushlar ko'rdilar. Oqibat shuki, u qushlarga yem bo'ldi..."

Asadbek bu rivoyatni ham ko'p o'yladi. O'zini chumoli o'rniga ham, qushlar o'rniga ham qo'yib ko'rdi. Ammo biron xulosaga kelolmadi.

Asadbek uyiga qaytganidan keyin ham tabibnikida o'tgan kunlarini ko'p esladi. Ayniqsa, Dev akaning holati bir necha marta tushiga kirdi.

...Ular choy ichib o'tirishganda tabib kirib, uzrli ohangda Dev aka xastalanganini, uni borib ko'rishi lozimligini aytdi. Muhiddin ota odamgarchilik yuzasidan "Biz ham boraylik, bemorni yo'qlash savob", degach, tabibga ergashdilar.

Qishloq chekkasidagi somonsuvoq kichkina uycha. Abdurahmon tabibning say'i-harakati bilan qurilgan bu uy - Dev akaning boshpanasi. Ichkarida taxmon. Sandiq. Ko'rpa-ko'rpachalar. Lekin Dev aka eski palos ustida, boshiga guvala qo'yib yotibdi.

- Bu kishining odatlari shu, - deb izoh berdi, Abdurahmon tabib. - Ko'rpa-yostiqa yotmaydilar. Qishin-yozin shu ahvol.

- U dunyoda barchamiz shu holda yotamiz, - dedi Muhiddin ota.

- Mutu qabla an tamutu, - deb qo'ydi tabib.

Behol yotgan Dev aka boshini sal ko'tarib, tabib bilan Muhiddin otaga million so'mdan va'da qildi. Bu safar ham Asadbekka "hech narsa tegmadi".

- Men mix topolmadim, sen topdingmi? - deb so'radi Dev aka tabibdan.

- Topdim, - dedi tabib uning bilak tomirini ushlab.

- Yaxshi! - deb jilmaydi Dev aka. - Yaxshi, endi yurtimizga qaytamiz. Saroy solamiz. Hamma ozod bo'ladi!

- Ha... ozodlikka oz qolibdi... - dedi Abdurahmon tabib bemorning qo'lini ohista ravishda sholcha ustiga qo'yib.

Uning nima demoqchi ekanini Muhiddin ota angladi-da, Dev akaga achinish bilan qarab qo'ydi.

Ular ketmaslaridan avval ham tabib undan xabar olgan edi. Muhiddin otaning "Qalay, tuzukmilar?" degan savoliga bosh chayqab qo'yib, "Shifo Ollohdan" degan edi.

Asadbek uyiga kelgandan beri o'ziga "million so'm bergisi kelmagan bu g'alati odam tirikmi yo bandalikni bajo keltirdimi?" deb o'yladi. Keyin o'zining tashvishlari bilan bo'lib boshiga guvala qo'yib yotuvchi bu odamni unuta boshladi.

U shifo topayotganidan quvonib, uyga qaytganda biron yaxshi xabardan umidvor edi. Ammo... shodlikni oshirguvchi xabar bo'lmadi.

Chuvrindi ham, Kesakpolvon ham uning qaytishini o'zlariga xos intizorlik, sabrsizlik bilan kutar edilar. Tilla tangani olib kelgach, uyiga qaytgan Jalil ham xavotir, ham umid bilan kutardi. Kesakpolvon unikiga ikki marta kelib, "Yana borib, xabar olib keling" deb tiqilinch qildi. Jalil birinchi safar "Tabibning g'ashini keltirib qo'ysam, "Ko'tar aravangni!" deb haydab yuboradi" degan mulohazasini aytib, uni tinchitdi. Ikkinchi safar kelganda "Men sening yugurdagingmanmi!" deb bobillab berdi.

Asadbek shaharga yetib kelishlari bilan, haydovchiga "Jalil akangnikiga hayda", deb buyurdi-da, Muhiddin otaga qarab: "Xavotir olib o'tirgandir", dedi.

Jalil uyda yo'q edi. Shu uchun kelinga "O'rtog'imga salom ayting", degach, uyiga qarab yurdilar.

Kesakpolvonning uyida siqilib ketgan, ayniqsa Mardonadan o'ch olish maqsadida qattiq qo'rqqan Zaynabning kasali qo'zib, ancha qiynaldi. Shuning uchun Chuvrindi qaytgan kuniyoq unga telefon qilib, otasining uyiga keldi. Yosh juvon yolg'iz o'zi turmasin, deb Chuvrindi xotinini ham shu yerga olib kelgan, buni eshitib Kesakpolvonning fig'oni oshgan edi. Uning fikricha, Chuvrindi Asadbekning xonadoniga to'la hukmronlik o'rnatishga erishgan edi.

Chuvrindi xotiniga ayrim ishlarni tayinlab ketayotganda hovliga Asadbek kirib keldi. Hojasining ancha dadil kirib kelayotganini ko'rgan Chuvrindining zulumot bag'riga chiroq yoqilganday bo'ldi. Asadbek bilan quchoqlashib ko'rishib, "Xudoga shukr" deb qo'ydi.

Kesakpolvonning vahimali tarzda tushuntirishidan so'ng xavotir otashida qovrilayotgan Zaynab ham otasining ko'rinishidan mamnun bo'ldi.

Zaynabning ahvolidan bexabar Asadbek undan "Nima uchun bu yerdasan?" deb so'ramadi. Qizining kelib-ketib yurishiga ko'nikib qolgani uchun "Ering tuzukmi?" deb qo'ya qoldi.

Muhiddin ota borligi uchun bu kech ishdan gaplashishmadi. Mehmonning istagi bilan uni ertasiga Krasnoyarga uzatdilar. Shundan so'ng uchchovlari shahar markazidagi uch qavatli bino yerto'lasida to'plandilar.

Anchadan beri ular bu holda jam bo'lib o'tirmagan edilar. Xorijga borib kelgan Tashqi ishlar vaziri jumhurrais va bosh vazirga hisob bergani kabi Chuvrindi ham hojalarini safari oqibati bilan tanishtirdi. U bu hisobotga astoydil tayyorlangan edi. Chunki Xongirey aytgan gaplarni, uning maqsadini aytmoq zinhor mumkin emas. U gaplarini tamom qilishi bilan Kesakpolvon:

- G'ilay qani? - deb so'radi.

Bu savolni u Chuvrindi kelgan kuniyoq so'ragan, "Xongirey yonida qoldi", degan javobni eshitgan edi. Javobga qoniqmagani uchun hojasi yonida yana so'radi.

- G'ilayni Xongirey olib qoldi. Garovga tursin deydi. Lekin uning o'rniga... - qolgan gapini aytishga qiynaldi.

- Chaynalma, gapir gapingni, - deb jerkidi Kesakpolvon. U G'ilayning Xongirey yonida qolganiga ishonmadi. G'ilay kim bo'libdiki, Xongirey uni garovga olib qolsa. "G'ilayni yashirgan, o'ziga kerak vaqtida ishga soladi", degan fikri qat'iylashdi.

- Bek aka, biz bir ayb ish qilganmiz. So'ksangiz ham, ursangiz ham haqqingiz bor.

- "Biz" deganing kim? - dedi Kesakpolvon.

- Siz bilan men...

- Ie, sen bilan sheriklikda nima yomon ish qilibman?

- Jamshidni aytaman...

- Jamshid? - deb ajablandi Asadbek. Keyin u ham jerkib berdi. - Gapirsang-chi, buncha chaynalasan!

- Gap shuki, o'shanda Jamshidni o'l dirmagan edik. Yaxshi yigit, sadoqatli yigit. Jahl ustida aytvordingizmi devdik. Uni Sochiga yuborib, o'likxonadan bir murda topib yoquvdik.

- Bunaqa hunarlaring ham bormi? - dedi Asadbek.

Uning ovozi qahr yoki zarda sezilmagani uchun Chuvrindi sal dadillashdi.

- Bizga kerakli yigit.

- O'zi qani?

- Uyida, birga olib keldim.

- Sochiga bordingmi? - dedi Kesakpolvon jahl bilan.

- Hozir tushuntiraman. Uni Sochida Zelixon ko'rib qolibdi. Esingizdami, "Akademik"-chi? Xongireyning ustoziman, degan.

- Esimda, gapiraver.

- Xullas, Jamshidni olib ketishgan. Harholda bu o'sha Zelixonning ishi.

- Unga nima aloqasi bor?

- U Elchinni o'ylagan. Zelixon Jamshidga Elchinni har qadamda himoya qilasan, deb shart qo'yibdi. Esingizdami, Maskovda Xongirey ham Elchinni gapiruvdi.

- Esimda... - Shunday deb Asadbek o'yg'a toldi.

Chindan ham g'azab olovida yongan paytida hukm qilib edi. Keyin afsus yedi... Agar shu ish bo'lmaganda Zaynabi boshiga qora kunlar tushmas edi. Hamma ayb o'zida. Mana, u tirik ekan, qaytib keldi. Zaynabi esa...

Kesakpolvon sukunatga toqat qilolmadi:

- Jamshidni o'zing bilan olib keluvdingmi? - deb so'radi Chuvrindidan.

- Ha.

- Nega men bilmadim?

- Avval maslahatlashay devdim.

- Demak, menga aytishing mumkinmas. Men sen uchun hech kimman. Sen - hokimsan, men esa osib, yoqishing uchun o'lik topib keltiradigan ahmoqman!

- Jim bo'! - deb baqirdi Asadbek, xayolini to'zg'itgan a'yonidan ranjib. - Jim bo'! Bu senga tegishli masala emas!

- Qaysi masala menga tegishli, tushuntirib qo'y, bo'lmasa?

- Jirillama! Hamma narsaga burningni tiqaverma!

Kesakpolvonning alam dengizi to'lib toshdi. Orani ochiq qilib olish fursati yetganini his qilib, Chuvrindiga qaradi-da:

- Sen chiqib tur, akang bilan gaplashib olay, - dedi.

Chuvrindi "Chiqaymi?" deganday Asadbekka qaradi. Hojasi indamagach, o'rnidan turib, chiqdi.

- Og'ayni, juda bunchalik emas-da! Keyingi paytda itning keyingi oyog'iday xor qilib tashlading-ku?

Asadbek "qani, gapiraver-chi", deb indamadi.

Asadbek so'nggi gapni eshitib unga yalt etib qaradi. "Basharamga tupur"... Bu gap eski yarani bir tirnab o'tdi. Asadbek "xalq dushmani"ning o'g'liga nafrat izhor qilinishini hali unutgani yo'q. Tunovinda Jalil og'aynilar bilan bordi-keldi qilmaysan, deganida ham bu holat esiga tushgan, basharamga tupurgan bolalar bilan qanday qilib yaxshi munosabat o'rnata olaman, deyishga og'iz juftlagan ham edi. Jalilga bularni gapirish befoyda ekanini bilib, indamay qo'ya qoluvdi. Hozir o'sha tupurganlardan faqat Kesakpolvon bilan birga. Lekin bu Kesakpolvonni o'sha ishi uchun kechirdi, degan gap emas. Kesakpolvonning tupurish holati o'qtin-o'qtin yodiga tushib, dilini ezadi. G'oyibona bir ovoz "qachondir bundan o'ch olasan", deb da'vat etardi.

Asadbekning o'yg'a tolganini ko'rib, Kesakpolvon o'rnidan turdi-da, telefonni olib kelib, Asadbekning tizzasi ustiga qo'ydi.

Asadbek unga bir qarab olib, yon cho'ntagidan daftarcha chiqarib Xongireyning telefon raqamini topib, terdi. Xongireyning yigiti uning kimligini obdon so'rab-surishtirgach, ikki-uch daqiqajim bo'ldi. So'ng "Hozir ulayman", dedi. Yana bir necha daqiqadan so'ng Xongireyning ovozi eshitildi:

- O, Asad, qardoshim, omonmisan? Seni kasal deyishuvdi, yaxshimisan?

- Rahmat, tuzalib qoldim.

- Tuzalib qoldim... bu juda yaxshi.

- Yigitlar bilan ko'rishdingmi?

- Ko'rishdim. Mahmudbeydan bir sovg'a berib yubordim, oldingmi?

- Sovg'a?.. - Asadbek savol nazari bilan Kesakpolvonga qaradi. Kesakpolvon "bilmayman", degan yelka qisdi.

- Ha, sovg'a, yangi yil quruq bo'lmasin-da! - dedi Xongirey. - So'rab ol. Biz sen bilan ahil yashashimiz kerak. Bir do'stimiz yo'qolib qolibdi, afsuslandim. Sog' bo'l, qardosh...

Shunday degach, telefonlar uzildi. Asadbek o'yg'a tolgan holda go'shakni bir oz ushlab turgach, joyiga qo'ydi-da:

- Mahmud! - deb chaqirdi.

Chuvrindi hayallamay kirdi-da, "Bular orasida nima gap bo'ldi", deganday ularga bir-bir qarab oldi. Chuvrindi kelib joyiga o'tirgunicha Asadbek undan ko'zini uzmadi.

- Xongirey biz bilan ish yuritmoqchi, dedingmi?

- Ha, shunaqa xohishi bor. O'zbeklarni yaxshi ko'raman, deydi.

- Birga ishlagisi kelsa, ishlaymiz. Xongirey qo'li ochiq yigit edi. Menga sovg'a-povg'a berib yubormadimi? - Asadbek shunday deb unga sinchkovlik bilan tikildi.

Chuvrindi undan ko'zini olib qochib, Kesakpolvonga ilkis qarab oldi-da, xo'rsinib qo'yib:

- Berib yuborgan edi, - dedi.

- Qani sovg'asi, nega bu haqda gapirmading?

- Bek aka, bu sovg'ani... ko'rmaganingiz ham, eshitmaganingiz ham ma'qul edi... Shuning uchun indamagan edim. Kayfiyatingizni buzgim kelmadi. Keyinroq aytmoqchi edim.

- Qanaqa sovg'a ekan, ayt. Yo bir qop axlat berib yubordimi? - dedi Kesakpolvon.

- Bunaqa bo'lganda darrov aytgan bo'lardim. Undan ham battar narsa...

- Chaynalmasang-chi! - deb baqirdi Asadbek.

- G'ilayning kallasini bitta qutiga joylab beribdi.

- Nima? G'ilayni o'ldiribdimi? - deb Kesakpolvon o'rnidan turib ketdi.

- O'tir joyingga! - deb o'shqirdi Asadbek unga. So'ng Chuvrindiga "davom et", deganday qaradi.

- "Sovg'a" deyishsa olib kelaveribman, men laqma. Boloxonaga qo'yib qo'yuvdim, sassig'i chiqib ketdi. Keyin ochdim. Ochsam... o'sha kalla.

- O'ldirishguncha indamay qarab turdingmi? - deb so'radi Kesakpolvon.

- Borgan kunimizozq uni mendan ayirib olishgan. Xongirey "O'z xo'jayiniga xoinlik qilgan senlarga xizmat qila olmaydi", dedi.

- Bu gapi to'g'ri, - dedi Asadbek o'ychan tarzda.

G'ilayning o'limi unga Kesakpolvonchalik qattiq ta'sir etmadi. Xongireyning qo'lidan tirik qaytsa, uni o'zi o'ldirardi. O'z qo'li bilan o'ldirmoqchi edi...

Asadbek "Endi nima deysan?" deganday Kesakpolvonga qaradi. Unga Chuvrindining tadbiri ma'qul kelgan edi. Kesakpolvonga esa bu ish ham qing'irday tuyulib, bir qimirlab oldi.

- Jamshidni chaqir, - deb buyurdi Asadbek Chuvrindiga.

Chuvrindi chiqib, Bo'tqaga buyruqni yetkazib kelgach, Asadbek Kesakpolvonga qarab turib so'radi:

- Xo'sh, o'lik topib kelib yoqibsanlar, meni ishontirdinglar. O'rganning odamlari ham ishondi. Ikkita kavkazlik qulog'ini ushlab ketvordi. Xo'sh, endi tirikligi ma'lum bo'lganda nima deysanlar?

- Buni ukaxoningdan so'ra. Necha kundan beri o'ylab qo'ygandir?

- O'ylab qo'ydim, - dedi Chuvrindi uning pichingiga e'tibor bermay. - Katta yo'lda Jamshidni noma'lum odamlar to'xtatishadi.

Behush qilib olib ketishadi. Bir necha oy qorong'u yerto'lada saqlashadi.

- Maqsad?

- Maqsadmi... pul talab qilishadi.

- Kimdan?

- O'zidan.

- Nimaga chiqarishdi. Pul berildimi?

- Ha...

- Xom gaplar bu. Ko'cha-ko'ydagi odamlar uchun. Uning tirikligini bilsa anovi zumrasha prokuror titib qoladi. Avval seni chaqiradi.

- Yana bir yo'li bor.

- Qanaqa?

- Qiz masalasi. Qizni aldagan bo'lishi mumkin. Uylanishga rozi bo'lgach, chiqarishadi.

- Uylantirasanmi?

- Ha, o'ziga yoqadigan bittasi bor.

- O'ylab ish qil.

Jamshid masalasi shu tariqa hal etilgach, Kesakpolvon Sharif Namozov Moskvaga olib ketilganini aytdi.

- Prokuror bolani ertasigayoq chiqarib yuborgan. U o'zining ishini qilib yuribdi. Sharifni qo'lga kishan urib olib ketishdi. Indamay qarab tursak bo'lmas.

- Qilichga tegmabdimi?

- Yo'q, bir marta so'roq qilgan. Suvdan quruq chiqdi, xumpar.

- Shunisi g'alati, - dedi Chuvrindi.

- Nimasi g'alati? - dedi Kesakpolvon ensasi qotib.

- Suvdan quruq chiqqani. Krasnoyarga yuborgan molning darrov qo'lga tushgani ham qiziq.

- Molning iziga Xongirey tushgan devdim-ku, - dedi Asadbek. So'ng bir oz o'ylandi-da, davom etdi: - Xongireyga Hosil yetkazgan... Hosilga...

- Men senga aytuvdim, - dedi Kesakpolvon. - Qamoqdaligida uni G'ilay yo'qlab turgan. Hosilga ham xizmat qilgan u xunasa.

- Buni isbot qilish kerak, - dedi Chuvrindi.

- Qiyin emas. Ruxsat bersang... - Kesakpolvon shunday deb Asadbekka yuzlandi.

- Yo'q, hozircha jim turlaring. Sharifni nima qilishni o'ylash kerak.

- Yo'qotish kerak, - dedi Kesakpolvon.

- Haydar akam to'g'ri aytadilar. Vinzavodni kavlashtirish to'xtatilmasa gazak olib ketishi mumkin.

- Xongireyga aytamiz. O'zi pishirgan oshni o'zi ichsin. Shu ish bilan borilsa, o'zi hal qiladi. Mahmud, o'tlan, o'zing borib kel.

Ehtiyot bo'l, yana Sharifning kallasini qo'lingga tutqazib yubormasin. Haydar, sen Sharifning oilasidan xabar olib qo'y. Uyi bitganmidi?

- Yo'q, chala edi, - deb javob berdi Chuvrindi.

- Bitirib berlaring. Bu olimchadan ish chiqarmikin, devdim, bo'lmadi. Mayli, bola-chaqasi bizdan ranjib yurmasin.

3

Bo'tqa eshikni ochib, Jamshid kelganini ma'lum qilgach, kirishga ijizat etildi. Jamshid ichkariga qadam bosib salom berdi-da, ikki-uch qadam bosib, xona o'rtasida to'xtadi. Uch juft ko'z unga tikildi. U esa "Mana, men keldim, yana o'limga hukm qilasizmi? Gunohim nima mening?" deganday Asadbekka qaradi.

- To'g'risini ayt: ko'nglingda alaming bormi?

- Bek aka, men sizga hech qachon yolg'on so'zlamaganman. Hozir ham to'g'risini aytaman: ozgina bor.

- Chiqarib tashla. Yana biz bilan birga bo'lishni xohlaysanmi?

- Xohlayman.

- Bizning ishda gina-qudurat bo'lmaydi. Faqat... Qadamingni bilib bosib yur, bola. Bor, ishingni qilaver.

Shu bilan "Yarashuv" marosimi yakunlandi. Jamshid kelayotganda "Gunohim nimaligini so'rayman", deb qasd qilgan, Asadbek ham undan shu savolni kutgan edi. Savol berilgan taqdirda javob berish istagi yo'q edi. Jamshid eslilik qilib gapni chuvamadi. Bu ishi Asadbekka ma'qul keldi. U "Ishingni qilaver" degani bilan Jamshidni hali kechirmagan edi. Hali ham "Zaynab bilan don olishgan", degan fikr uni tark etmagandi. Avvalo Jamshidga mehri borligidan, qolaversa, a'yonlari o'rta tushgani uchun yon bosdi.

- Bek aka, avvalgidek yoningizda bo'lsinmi? - deb so'radi Chuvrindi.

- Yo'q, - dedi Asadbek bosh chayqab. - Mendan nari yursin. Iloji bo'lsa, ko'zimga ko'rinmagani ma'qul. Mahmud, uning har bosgan qadami uchun sen javob berasan.

Mahmud Moskva safari tadorigini bahona qilib chiqqach, Kesakpolvon Asadbek bilan birpas gaplashib o'tirdi-da, u ham "Qilichni topib gaplashay", deb o'rnidan turdi. Ko'chada, videobar eshigiga yaqin yerda turgan bir ayol ko'ziga issiq ko'rindi. Ayol o'tkinchi emas, videobar eshigiga betoqatlanib qarab-qarab qo'yardi. Kesakpolvon unga yaqinlashdi-da:

- Ha, singil, birovni kutyapsizmi? - deb so'radi.

- Shu idorada ishim bor edi, - deya ayol videobarni ko'rsatdi.

- Kimda?

- Asadbek akada...

- Asadbekda nima ishingiz bor?

- O'zlariga aytaman.

- Menga aytavering. Asad kasal. Men uning sherigiman.

- Men... Sharif akaning ayoliman.

Kesakpolvon tanidi. Tanisa ham tanimaganga olib so'radi:

- Qaysi Sharif?

- Haligi vinzavoddagi... Namozov.

- Ha, umi? Qamalibdi, deb eshitdim, rostmi?

- Rost... - Nasiba ko'ziga yosh oldi. - Har kuni qatnayman. Ko'rsatishmaydi ham, ovqat ham olishmaydi.

"Moskvaga olib ketilganini bilmaydi shekilli?" deb o'yladi Kesakpolvon.

- Xavotir olmang, chiqib qolar...

- Sharif akamni olib ketishgandan keyin bitta yigit keldi. Pul talab qildi.

- Yigit? Qanaqa yigit?

- Tanimayman. Juda xunuk... Oldin o'tirganlarida birga o'tirgan ekan. Yuz ming so'radi. Pul yo'q, devdim, bolamni... o'g'irlab ketishdi... - Nasiba ho'ngrab yubordi.

- Yig'lamang, singlim, - deb yupatgan bo'ldi Kesakpolvon.

- Yordam bering, jon aka, sizlardan boshqa kimga boraman.

- Yordammi?.. Bizda bunaqa pul yo'q, singlim. Qarindosh-urug'dan yig'ing. Ja bo'lmasa uyni soting. Uy azizmi, bola azizmi?

- O'sha yigitni... bilmaysizlarmi?

- E, yo'q, singlim. Biz bunaqa jinoyat ishlarga aralashmaymiz. Bizga tinchlik kerak, endi bu yerga boshqa kelmang.

Ezilib ado bo'layozgan Nasiba so'nggi umidini shu yerga ko'mib, orqasiga o'girilib qayta boshladi. Videobardan chiqib kelgan Asadbek uni ko'rib Kesakpolvondan:

- Kim u, yig'lab ketyaptimi? - deb so'radi.

- Sharifning xotini. Erimni chiqartirib beringlar, deb kelibdi. "Xo'p, harakat qilamiz", dedim.

- Yaxshi aytibsan, xabar olib tur.

XIX bob

1

Chuvrindi Moskvaga bordi-yu, keldi. Xongireyning bu ishga aralashishiga hojat qolmadi.

Unga qadar Sharif Namozov o'zini o'rab olgan balo buluti orasida ko'p azoblar chekdi.

Avvaliga...

Zohid qamoqxonada adolat xususida o'ylayotganda, Sharif Namozov ham aynan shu haqda fikr yuritardi. Ular bir narsa haqida o'ylaganlari bilan adolat to'g'risidagi tushunchalari turlicha edi. Zohid adolat uchun kurashguvchi toifadan, Sharif esa o'ziga adolat yuzasidan muomala qilmoqliklarini talab etuvchi xilidan edi. Zohid "Nima uchun adolat toptaladi? Adolatni qanday himoya qilmoq, qanday tiklamoq mumkin?" deb fikr yuritisa, Sharif Namozov "Men iqtidorli olim bo'lsam, ishlarim bilan chet el ham qiziqsa, nima uchun menga adolat qilmaydilar", deb nolir edi.

Sharif Zohiddan farqli o'laroq, ikki o't orasida edi.

Bir o'zni qamoqdan kelib, yuz ming talab qilayotgan nusxa yo'qardi. Bu o'tda oilasining kuyishi ehtimoli ham bor. Ikkinchi o'zni shim kiygan, chigirtkasimon tergovchi xotin yo'qardi. Bu o'tdan ham oilasi jabr ko'rmog'i mumkin.

Bu ikki o'tning baravariga, bir kunda yoqilishi shunchaki tasodifmi yo atayin uyushtirilganmi, bilolmay garang edi. U moskvalik tergovchi bilan yana uchrashishni o'ylaganida badaniga titroq yugurardi. Nasibani sharmandalikdan qutqarish uchun olmagan pulni oldim, dedi. Endi u "Pullarni topasan", deb zo'rlaydi. Yana qiynaydi. O'zini qiynasa mayli, oilasiga tegmasa bo'lgani...

17 Kitoblar Olami | Sever.UZ | Uzsmart.UZ

"Ishqilib Nasiba bolalarni olib biror yoqqa qochsin"da", deb orzu qildi.

Sharif Namozov bir fikrning tagiga yeta olmas edi: unga nima uchun osilib qolishdi? Axir u amal talashmasa... Ilmiy ish bilan shug'ullanib yurgan odam edi. Bosh muhandislikni berdilar. Keyin cho'ntagiga qora dori solib, qamatishdi. Qamoqdan o'zlari chiqarishdi. Keyin... birato'la rahbarlikni berishdi. Kerakmi edi, unga bu rahbarlik? Avvaliga kerak emas edi. Keyin uning shirasi yoqa boshladi. Bosh muhandisligida-ku, haqiqat talab qilgan edi. Endi hech narsa talab qilmadi. Baribir... Aksiga olib portgugaliyaliklar ham jimib ketishdi. Buni ham Sharif shu odamlardan ko'rdi. O'zining qora doriga o'rganib qolganini hisobga qo'shmadi.

U tergovchi bilan uchrashuvni qo'rquv bilan kutayotganda eshik sharaqlab ochilib, soqchi:

- Namozov! Chiq! - deb buyurdi.

Dilgir o'tirgan Sharif soqchining amrli ovozini eshitib, o'rnidan qo'zg'aldi. Qamoqxonada yolg'iz ezilib o'tirish durustmi yo tergovchi bilan uzundan-uzun suhbat qurishmi - bilmasdi.

Soqchi dahlizdagi sherigiga Sharifni topshirib, o'zi eshikni sharaqlatib yopdi.

Xuddi avvalgi qamoqdaligi kabi...

Ko'ngliga "Chiqarib yuborishsa edi", degan umid quyoshi mo'raladi.

U avvalgi safardagiday yurib bordi. Faqat... Zinalardan pastga emas, yuqoriga ko'tarildi. Hovliga chiqmadi, balki yana uzun dahliz bo'ylab yurdi. Endi u tergovchi bilan uchrashuvi aniqligiga ishonadi. Soqchi Sharifni chog'roq xonaga boshladi. Avvalgi safar bunday xonada qaldirg'och mo'ylovli yigitga duch kelgan edi. Bu safar bir semiz odamga ro'para bo'ldi. Bu semiz ham o'sha mo'ylovli yigitga o'xshab, faqiriga mensimay qaragan podsho kabi ilkis nazar tashlab qo'ydi. Qandaydir qog'ozlarga imzo chekdi. Yigit shunday qilib turib:

- Namozov, siz ozodsiz. Ayblaringiz isbotlanmadi, - degan edi.

Bu semizdan ham shunday so'z kutdi. Ammo uning o'rniga u odam:

- Qo'llaringni uzat! - deb buyurdi.

Sharif amrni beixtiyor bajarishi bilan, u chaqqonlik bilan bilaklariga kishan soldi-da:

- Bo'ldi, olib chiq, - deb orqadagi soqchiga buyurdi.

Avvalgiday bo'lmadi. Uni hammayog'i berk mashinaga chiqardilar. Mashina tebranib, ancha yurganidan so'ng bir joyda ko'p vaqt to'xtab turdi. Sharif uchoqlarning ovozini eshitib, ajablangancha o'tiraverdi.

Mashina eshigi ochilgandan so'ng u o'zini bahaybat uchoq oldida ko'rdi. Mashinadagilar uni Berger bilan Vladga topshirishdi-da, qog'ozlarga qo'l qo'ydirib olib, izlariga qaytdilar. Vlad kurtkasini yechib Sharif-ning qo'llarini bog'lab turgan kishan ustiga tashladi. Bir yonida Berger, bir yonida Vlad bilan Sharif xuddi xavfli jinoyatchi kabi uchoqqa chiqdi. Uning qo'llari kishanlanganligini uchoqdagilarning ko'pchiligi sezmedi ham. Ustida plashchi bor odam nega charm kurtkani quchoqlab olibdi, deb o'ylaguvchilar ham bo'lmadi.

Uchoqda deraza tomonda Arina Berger, o'rtada Sharif, chetda Vlad o'tirdi. Uchoq bekasi suv olib kelganda ham, ovqatlanish paytida ham kishan yechilmadi. Berger "G'iring desang yoki qimirlasang otaman" degani uchun jim o'tiraverdi.

Jim o'tirmaganda nima bo'lardi?

Deylik, u kishanli qo'llarini ko'tarib "Birodarlar, meni qutqaringlar, bular meni begunoh qamashdi! Bularda insof yo'q! Bular xotinimni ham zo'rlamoqchi bo'lishdi!" degani bilan birov o'rnidan turarmidi? Nari borsa qayrilib qarab qo'yishadi. Insoflirog'i "Bechora" deb achinib qo'yadi. Shu xolos... Adolat istab baqirgani uchun o'q yemagan taqdirida ham bo'yniga Vladning gurziday mushti tushishi tayin.

Uchoqdan hammadan keyin tushishdi. Ularni hammayog'i berk mashina kutib turardi. Berger uni qamoqxonaga vakillariga topshirib, o'zi Vladni qo'ltiqlagancha nari ketdi. Uchoqdan mashinaga chiqquniga qadar Sharif qor bo'ronida sovqotdi. Tishlari ham takillab qoldi. Mashina avvaliga iliq tuyulgan edi. Dam o'tmay ayoz zabtiga oldi.

Uni "Matroskaya tishina" degan sururli nomda yuruvchi Moskvaning qadimgi turmasiga olib keldilar. Soqchi ikki tomoni temir eshiklardan iborat dahlizdan o'tgach, oxirgi eshikni ochdi-da:

- Joy yo'q, bitta-yarimta bilan galma-gal yotasan, - deb kiritib yubordi.

Bu ogohlantirish Sharifga g'alati tuyuldi. U mehmonxonalarda "joy yo'q" degan gapni ko'p eshitgan, ammo qamoq, ayniqsa, ikki qavatli karavotlar bilan to'la xonada joy bo'lmasligi uning uchun ajablanarli edi.

Chindan ham bu katta xonada turgan ham, o'tirgan ham, yotgan ham ko'p edi. Havo issiq, nafas olish og'ir edi. Qariyb ikki soatdan oshiq sovuq mashinada o'tirgan Sharifga issiq xush yoqib, avvaliga badbo'yga uncha e'tibor bermadi.

U nima qilishini, qaerga o'tirishni bilmay eshik yonida qaqqayib turib qoldi.

Qadim o'tgan shoir:

"Sipoh gardidin bo'ldi olam siyoh.

Na xurshid ko'rundi unga, na moh",

deb yozganida mana shunday qamoqxonadagi tirbandlikni ham nazarda tutganmikin?

Bunda kissavur ham, kallakesar ham, xizmatchiyu olim ham - barchasi jamlangan edi.

Bunda ham maxsus burchak - qimorxonaga mavjud edi.

Bunda najas, shiptir hidi ham, tamaki, ter hidi ham, xullas, dunyodagi barcha sassiq hidlar to'plangan edi.

Sharif e'tiborini burchakdagilarga qaratdi: ularning "ish kuni" avjida. "Bular ham tilla tishlarni sug'urarmikanlar", deb o'yladi Sharif.

Tura-tura oyoqlari tolgan Sharif cho'k tushib o'tirib, devorga suyandi. Dam o'tmay devorning zaxi badaniga o'tib, junjikdi. Unga birov "beri kel" deb lutf qilmadi. Bu orada ovqat berdilar. Eplagan oldi, eplay olmaganlar keyingi ovqatga umid qildilar. Sharif shu umidvorlar qatorida qoldi.

Badani zirqirab, yotgisi keldi. Yaqindagina bir kishi yotib turgan karavotga yaqinlashib "Birpas yotay", deb so'radi.

- E, yo'q, hozir kelib, hozir yotaman, deb o'ylayapsanmi? Bu yerda yotish huquqini olish uchun uch-to'rt kun yerda yotib pishasan,

- dedi karavot egasi.

Bu gapdan boshqalar kuldi. "Bir pas yota qolsin", deydigan insof egasi topilmadi. U noiloj devor tomonga qaytib cho'kdi. Shu ahvolda birpasgina mudradi. Shu mudrashda tush ham ko'rdi:

- Nimalar qilib qo'ydingiz, adasi? - dedi Nasiba bosh chayqab.

- Nima qilibman?

- Ularga yaqinlashmang devdim, quloq solmadingiz.
- Adashdim, Nasiba...
- Siz ilmingizga xiyonat qildingiz. Xudo sizga aql bergan edi, siz aqlsizlar bilan qoldingiz...
- Xudo kechirsin...

Boshi chayqalib uyg'ondi.

Kuni shu zaylda boshlanib, shu zaylda davom etdi. "Karavotingda yotay", deb boshqa yalinmadi. Xuddi ko'chadagi tilanchilar kabi cho'nqayib o'tiraverdi.

Qancha vaqt o'tganini bilmaydi. Badanida titroq uyg'ondi. U dorining xumori tutdi, deb o'yladi. Aslida uning isitmasi ko'tarila boshlagan edi. Anchagacha chidadi, so'ng titragan holda o'rnidan turdi. Burchakda qimor o'ynayotganlar tomonga najot bilan qaradi. Ularning o'yin paytida nasha tortish odatlari bo'lardi. Hech bo'lmasa bir tortarman, hech bo'lmasa tutunini hidlarman, deb o'sha tomonga yurdi. Davraga yaqinlashganda o'tirganlardan biri o'girilib qarab:

- Nima deysan? O'ynamoqchimisan? - deb so'radi.
- O'ynardimu... pulim yo'q-da... - dedi Sharif.
- Puling bo'lmasa jo'na.
- Bir torttiringlar...
- Nima?
- Qurug'idan... faqat bir marta.
- Jo'na dedim.

Sharif haqoratlangan odam qiyofasida o'girilganda davradagilardan biri unga marhamat qildi. Chekib ado bo'layozgan o'rama papirosni berdi. Sharif yutina-yutina tutatib joyiga bordi. Avval cho'nqaydi. So'ng yotib oldi. Nasha ta'sirida sal rohatlanganday bo'ldi. Nashaning kuchi qirqilib, isitmasi yana ko'tarilgach, bezovtalana boshladi. U uchoqdan mashinaga chiqquniga qadar, so'ngra yo'ldagi sovuqda shamollaganidan, zotiljam xastaligi vujudiga hukm o'tkaza boshlaganidan bexabar edi.

Sharif og'zi qurigan, titragan holda qaddini arang ko'tardi. Picha devorga suyanib o'tirdi. So'ng qiynalib bo'lsa-da, o'rnidan turib burchakdagi davraga asta yurib yaqinlashdi. Uning bu turishi ko'cha-ko'yda xorlanib yuradigan mayparastlarning ayni o'zi edi. Davradagilardan biri ijirg'anib:

- Yana nima deysan? - dedi.
- Bitta torttiring.
- Torttiraymi? Hozir, - u shunday dedi-da, Sharifning yuziga musht tushirdi. Keyin uning behush tanasi tepki ham yedi. Sharif shu holida ancha yotdi. So'ngra atrofdagilar unga rahm qilib, joyiga - devor yaqiniga, muzdek beton ustiga yotqizib qo'ydilar. Davradagilardan biri yozilib chiqayotib, hali ham qimir etmay yotgan Sharifga e'tibor berdi. Joyiga o'tirayotib:

- Sasha, nima balo o'ldirib qo'yding shekilli, qoravoy qimir etmay qolibdi, - dedi.

Urgan yigit avvaliga qo'l siltadi, so'ng "Hozir o'ziga keltiraman", deb o'rnidan turdi-da, Sharifning bilagini ushladi.

- Tirik. Qoravoylarning joni qattiq bo'ladi. Hozir nashatir spirt beramiz, - dedi-da... Sharifning ustiga tahorat ushatdi. U to ishini tugatguncha davradagilar kulgilari bilan quvvatlab turishdi.

Sharif chindan ham tirik edi. Hushi ham o'ziga qaytgan, faqat holsizligi tufayli qimirlay olmayotgan edi. U kaltaklagan yigitning nima qilayotganini avval tushunmadi. So'ng xo'rlik va alamdan bo'g'ildi. O'rnidan turmoqni, uning bo'g'ziga chang solmoqni istadi. Bor kuchini to'plab turishga intildi, biroq gavadasi o'ziga bo'ysunmadi: yerparchin bo'lib qolaverdi. Istakni bajarish uchun quvvat kerak. Uni esa quvvat tark etgan edi. Bir ozdan keyin sudralib quruqroq joyga o'tdi. Ko'ngli aynib, o'qchidi. Ichida hech narsa bo'lmagani sababli qayt qilolmadi.

Karavoti borlar yotib uyquga ketishdi. Demak, kech kiribdi...

"Men necha kundan beri bu yerdaman? Meni buncha xorlashadi? Bu xorlikdan o'lganim yaxshi emasmi? Yaxshi... Ammo o'lishning chorasi bormi?" deb o'yladi Sharif.

Uning fikri qat'iylasha boshladi. O'limni chaqirdi.

Qani endi o'lim hazrati oliylari kela qolsa, shoshila qolsa...

O'lim-ku kelar, ammo qay holda jon beradi? Hayotda omadsiz edi, o'limda ham shunday bo'ladi shekilli? Itday xor bo'lib o'ladi, murdasini itning o'ligiday olib chiqib tashlashadi. Ko'mishadimi yo kuydirisha-dimi?

"Nima qilsa qilar, shu yerdan qutulsam bo'ldi", deb o'yladi u.

Hozir Sharif Nasibani, bolalarini o'ylamas edi. U azoblardan qutulish yo'linigina axtarardi...

Qadimning alloma shoiri aytganidek:

Kishidinki qaytti jahon ichra baxt,

O'zi zor bo'lur, ishi barcha saxt.

Agar qochsa har sori yeldek, qazo

Anga yetkurur javru dardu balo...

Qazo uni quvib yurgan ekan. Quva-quva shu sassiq qamoqxonada bo'g'zidan ushladi.

Sharif sal o'ziga kelgach, o'rnidan turib gandraklaganicha burchakdagi davraga yaqinlashdi.

- Nima, yana tortging kelyaptimi? - deb so'radi mushtlagan yigit.
- Yo'q, pichoq berib turinglar.
- Nima qilasan?

- Tuflim qisyapti, orqasini kesib qo'yay.

Mushtlagan yigit uning oyog'iga qaradi:

- Yap-yangi tuflim ekan, yech, senga boshqasini beramiz.

Sharif o'tirib tuflisini yechib berdi. Yigit uzatgan tuflini kiyib:

- Bu ham siqyapti, pichoq berib turing, - dedi.

Mushtlagan yigit u tomonga chirt etib tupurdi-da, ko'krak cho'ntagidan buklama pichoqcha chiqarib uzatdi. Sharifga go'yo u najot qayig'ini uzatgandek bo'ldi. Sharif joyiga qaytib o'tirdi. Nimalarnidir o'ylaganday bo'ldi. Aslida o'ylamadi. O'ylay olmas ham edi. Ham xumor azobi, ham isitma uning miyasini shol qilgan edi.

U o'tira-o'tira oxiri avval o'ng, so'ng so'l bilak tomirlarini kesib tashladi.

Shundan so'ng azob chekinib, huzurlandi.

Shu paytgacha bu qadar huzur ko'rmagan edi...

XX bob

1

Toshbaqa jayronni quvib yetib g'ajib tashlashi mumkin bo'lmaganidek, Zaynabning o'z orzulariga yetmog'i mumkin emasdi. Ruhidagi Kumushbibini osib, otasi-ning yo'lini tanlagan kezda, dastlabki qasosning achchiq mevasini tatib, ko'ngillari ezilganda, ja'miki erkak zotidan nafratlanib yurgan paytlarda Jamshidning tirik ekanini, uyiga qaytganini eshitdi. Eshitdi-yu, osib o'ldirilgan ruhi tirila boshladi.

Bu xabarni Haydar amakisidan eshitgani uchun darrov ishondi. Kesakpolvon bu xabarni Zaynabga bekor yetkazmadi. Asadbekning "Jamshid mendan nari yursin", degani bir jihatdan ma'qul bo'ldi. Buni o'zicha Chuvrindi qanotining qayrilishi deb angladi. Jamshidni o'z tomoniga og'dirish rejasini tuza boshladi. U hojasining o'shandagi g'azabini uyg'otgan sababni o'zicha taxmin etardi. Yangilikni eshitgandagi Zaynabning holatini kuzatib, to'g'ri yo'l tanlaganiga ishonch hosil qildi. U Zaynabga valine'mat bo'lganiga to'la ishonardi. Demak, uning muhabbati orqali Jamshidga ta'sir etish mumkin, deb hisobladi. Chindan ham Zaynabning Jamshidga muhabbati o'lmagan edi. Jamshidni har eslagan zamonda ruhi hayqirar edi. Endi bu hayqiriq uning qasamlari to'g'onini buzdi. Erkak zotiga bo'lgan nafrati ham istisno tariqasida susaydi. Uning nazarida Jamshid dushmanlarni yengib, suyuqliki bag'riga qaytgan Otabek timsolida gavdalandi. Faqat... Otabek suyuqliki uchun kurashgan edi. Xomidlarni o'ldirgan edi. Zaynabning Otabegi esa bir odamning qahridan cho'chib, jon shirinlik qilib qochvordi...

Xayoliga shu fikrlar kelib, o'ylandi:

"Hozirgi vaqtda bormi Otabeklar?.."

Zaynab Kumush bo'la olmadi, ammo Tuproqbi bo'lgani rost, tuproqdan-da battar bo'lgani rost. Otabegi esa... "Nahot ko'nglida zarracha muhabbat bo'lmasa... Nahot qalbida muhabbati yo'q insonning bu dunyoda yashamog'i mumkin bo'lsa?.." - Zaynab yecholmayotgan jumboqlar bular.

Kumushning Otabegi bir go'zal maktub bitgan edi. Zaynab bu maktubni yod olgan, xayolida Jamshiddan shunga o'xshash maktublarni olib turar edi.

Zaynab Jamshidning tirikligidan bir quvonib, yo'qlamagani uchun bir ranjib, turli fikrlar o'tida qovrilib bo'lgach, sog'inchdan entikkan yurak yana o'sha maktubni qo'msadi-yu, "O'tgan kunlar"dagi satrlarni o'ziga mosladi.

"...Suratini ko'z o'ngidan ketkiza olmagan, Otabekning (ya'ni Jamshidning) yuzini ko'rolmay, so'zini eshita olmasa ham yozg'an xatini o'qub eshitish Kumush (ya'ni Zaynab) uchun katta qiymatga molik edi. Otasi (xatni otasi emas, Haydar amakisi berar) yo'lakdan kirishi bilan latif ko'kragi kuchlik tin olish ila ko'tarilib tashlandi-da, go'yo Otabek (ya'ni Jamshid) bilan uchrashatug'ondek yuragi o'ynamoqg'a boshladi..."

Haydar amakisidan xatni olgach, u ham Kumushbibi singari uyalib-netib turmaydi. "...qizarg'an, qizargan emas, ich-ichiga botgan shahlo ko'zlari, yosh bilan sing'an jingala kipriklari, chimirilg'an to'sdek qora qoshlari uni allaqanday bir holga" qo'yadi. "Qoshi ustiga to'zg'ib tushgan sochlarini" tuzatmayoq xatni o'qiydi.

Kumushning Otabegi "oy yuzli rafiqam, qunduz qoshli ma'shuqam Kumushxonimga!" deb boshlagan edi. Jamshid akasi soddagina qilib: "Salom, Zaynab!" deb boshlasa ham mayliga.

Kumushning Otabegi:

"Shayton ustasi bo'lgan Xomidning manim otimdan sizga yozg'an taloq xatini ila menga qarshi yonib ketgan yurakingizning nafrat o'ti ehtimol endi o'cha tushkandir. Soxta taloq xatini olg'an so'ngingizda menga xitob qilib yozg'an fikrlaringizdan ehtimol endi qaytayozg'andirsiz... Bu xatni yozar ekan, muhabbatingiz bilan to'luq bo'lg'an yuragim mudhish bir haqiqat ehtimolidan yafroq kabi titrar va o'zining to'lib-toshqan hasratlarini, faryodlarini ifodasidan adashar edi..."

"...Menim uchun ko'yingizda va oyog'ingiz uchida jon berish juda shirin edi va ko'bdan beri g'oyam edi. Shuning uchun yaqinrog'ingizda o'lmak uchun, o'lar ekanman, so'ng daqiqamda yana bir martaba bo'yingizni olib o'lish uchun dushman tomonidan uyingizga ochilgan tuyukchaga kirdim. Kirdim-da, sizning bo'yingizni oldim, hafif tin olg'andag'i latif uxlag'an tovshingizni eshitdim..."

"...Ba'zi ehtimollarga qarshi siz bilan ko'rishmak menga muyassar bo'lmadi. Umrimda birinchi martaba ko'ngil orzusig'a qarshi bordim. Chunki manimcha oradag'i qora tikon supirilgan edi. Mundan so'ng hamisha meniki edingiz. Men Toshkanda yurarman, ammo ko'zim o'ngida sizning haykalingiz! Ajabo, busiz menga mumkinmi?"

Zaynabning xayolidagi Otabegi shu xilda yoza bilarmi edi? Chiroyli so'zlar topolmasa-da, xunuk dag'al so'zlar ila yozsa-da, mayli edi. Nima deb yozsin? "Otang meni o'limga hukm etdi", desinmi? Otasini "dushmanim" atasinmi? Taloq xati-chi? Taloq xati bermoq uchun nikoh lozim. Nikoh esa... yo'q. O'rtada faqatgina Zaynabning arosat muhabbati bor. Kumushning Otabegi uchun ma'shuqasining oyog'i uchida jon berish shirin edi. Uniki esa... Akalari "qoch!" deb edi, qochdi...

"Mundan so'ng hamisha maniki edingiz..."

Qani endi shunday desa. Oddiygina qilib, bir buyumga nisbatan aytganday "Sen - menikisan!" desa ham mayli.

Yo'q... yozmadi, yozmaydi ham.

Otabeklar bormi o'zi dunyoda?..

Osmonda uchg'uvchi qushlarning barchasi burgut bo'la olarmi ekan?

Osmonda burgutlar bormi ekan?..

Bularni ko'p o'yladi. Oxiri "xat yozmasalar ham mayli, bir kelib-ketsalar-chi, hech bo'lmasa uzoqdan ko'ray" deb umid qildi.

Bechora juvon Jamshid uchun bu ko'chadan o'tish ta'qiq etilganini qaerdan bilsin?

Xat olish umidi sarob ekaniga o'zini ishontirgach, tunning halovatsiz og'ushida suyгани bilan ko'rishmoq onlarini xayolida jonlantirdi...

"В В"Zaynab, men seni sog'inib keldim... Esingdami, oxirgi uchrashuvimizda "Mening o'rnimda hayvon bo'lganida xo'rlanishiga chidolmay, hech bo'lmasa o'kirardi. Egasining rahmi kelardi. Egasi xo'rlatib qo'ymas edi", deganding. Sen ko'p xo'rlanding, bunga men aybdorman. Meni kechir, men sen uchun o'ch olaman! - deydi.

- Qanday o'ch olasiz?

- Avval otarchini o'ldiraman, bilaman, seni u zo'rlagan.

- U mening erim. O'ch olishingizga yo'l bermayman.

- Men seni undan tortib olaman.

- Yo'q... Endi kechikdingiz. "Sen singlimsan", degan edingiz. Siz... akam bo'ling..."

Shunday deydi...

Ammo xayolidagi bu gaplar ham amalga oshmaydi. Jamshidni yana ancha vaqt ko'rmaydi. Faqat... Janozada uzoqdan bir ko'radi. Ko'radi-yu, ammo yuragi "jiz" etmaydi. Ruhidagi Kumushbibini osgan Asadbekning qizi bu paytga kelib qalbini muhabbatdan tozalashga erishgan edi.

2

Muhiddin ota ketayotgan chog'ida Kesakpolvon bilan suhbatlashib turgan Jalilni chetga tortib "Ogoh bo'lib turing. Hozircha shifoga umid bor. Ammo bir sabab bo'lib, yana orqaga siljib ketish ehtimoli mavjud ekan", deb shipshigan edi. Kesakpolvon "Oqsoqol nima dedi?" deb so'rayvergach, Jalil aytdi. Har holda Asadbekning davolatish ishida ular hamfikir edilar. Shu sababli ham Jalil uning bu haqiqatdan ogoh bo'lishi foydadan holi emas, deb o'yladi.

Bu xabar chindan ham Kesakpolvon qalbining mog'or bosgan qismida payt poylayotgan niyati uchun foydali edi. Kesakpolvon "Baribir o'ladi, shekilli", deb taxt sari yo'ldagi g'ovlarni surish harakatini tezlashtirdi.

Qadimda mushriklar sanamlarning haykallarini yasab olib sig'inishar ekan. Ularning aqidasiga ko'ra, bu sanam - Xudoning qizi. Ular ana shu sanamga sig'inish bilan uning otasiga - Xudoga yaqinlashmoqni niyat qilgan ekan.

Kesakpolvon rejalarining biridan ana o'sha mushriklarning hidi kelib turardi. Taxtni egallash yo'lidagi muhim masalalardan biri - Zaynab bilan yaqinlashuv edi. Garchi Mardona voqeasida Zaynabning otasi yo'liga yaqinlashuvi hali uzoq ekanini anglagan bo'lsa-da, fikridan voz kechmadi. Bil'aks, u bilan ko'proq uchrashadigan bo'ldi. O'z xayolida Zaynabni qayta tarbiyalay boshladi.

Ana shu kunlarning birida Xumkalla unga g'alati xabar yetkazdi. Halimjon degan yigit u bilan suhbatlasha turib, gapni aylantiraylantira "Hosilboyvachcha qaerga ko'mildi?" deb so'rabdi.

Bu xabar Kesakpolvon uchun kutilmagan yutuq edi. Hosilboyvachchanning qaerga ko'milgani bilan hatto Asadbek ham qiziqmadi. Murdaning qaerga ko'milganini Chuvrindi ham bilmaydi. G'ilay unga aytmagan bo'lish kerak.

"Halimjon deganiga bu nima uchun kerak?" - deb o'yladi Kesakpolvon. "Bunga faqat Xongirey yoki o'rganning odami qiziqishi mumkin. Halimjon kim o'zi? Uni Mahmud topgan. Mahmud... Chuvrindi ukaginam... Seni siylasam, chorig'ing bilan to'rga chiqyapsanmi?.. Shunaqa qilaversang, bitta chorig'ing bilan qoldiraman, bola. Bek akang seni "aqlli" deydi. Ishqilib aqling seni go'rga yetaklamasin-da... Men ham seni yaxshi ko'raman. Senga ko'p xizmatim singgan. Lekin oyog'im orasida o'ralashaversang, xalaqit bersang, Bek Jamshidni ayamagandek, man ham senga rahm etmayman!"

Kesakpolvon bir necha fursat o'z xayoliga bandi bo'lgach, javobga, aniqrog'i maqtovga ilhaq Xumkallaga qaradi:

- Qaerga ko'milganini so'radimi?

- So'radi.

- Aytdingmi?

- Bilmayman-ku?

"Ha, bu bilmaydi", deb o'yladi Kesakpolvon. So'ng so'radi:

- Billsang aytarmiding?

- E, men jinnimanmi? Bunaqa gaplarning biron-birovga aytilmasligini bilaman men.

- Gap bunday: sen Hosilboyvachchanning qaysi qabristonga ko'milganini bilasan, - Kesakpolvon shunday deb qabriston nomini aytdi. - Ko'mishga G'ilay birga borgan. Sen o'shandan eshitgansan. Shu gapni qanaqasiga bo'lsa ham unga aytasan. Keyin besh-olti yigit shu qabristonni poylaydi. Qani bilaylik-chi, murda nima uchun kerak bo'lib qoldi ekan?

- Qoyillatamiz! - deb tantanali va'da bergan Xumkalla chindan ham bu gapni ishonarli qilib yetkazdi. Go'yoki Asadbek Hosilboyvachchanning bu qabristonga ko'milganini bilib, "Boshqa mozorga qo'yish kerak edi", deb so'kkan emish.

Halimjon bu xabarni kutilmagan muvaffaqiyat deb bilib, kerakli joyga yetkazdi.

Bu uning jiddiy xatosi bo'ldi.

3

Halimjondan bu xabarni olgan Said Qodirov bir ishonib, bir ishonqiramay o'ylandi. O'ylay-o'ylay Zohidni chaqirdi.

- Bir-birlariga urush e'lon qilmay turib, o'zaro urushni boshlab yuborganlari rost chiqyapti, - dedi u. So'ng Chuvrindining Moskvaga borib kelgani, Jamshidning paydo bo'lgani haqidagi kutilmagan yangilikni aytdi. - Bu yerda g'alati o'yinlar bor, iplarni rosa chigallashtirishgan. Chigalni yechishni boshlashimiz kerak.

Bu Zohidning ko'nglidagi gap bo'ldi. Ammo endi chigalni yechish oson emasligini u bilib turardi. Ayniqsa Jamshidning paydo bo'lishi muammosi ajab hol edi.

- Sunnatullaevni kuzating. Hamonki, u o'lmagan ekanmi, demak ikki cho'ntaklarida to'la bahona bor. Meni bir narsa xavotirga solyapti. Bizning odam dastlab Hosilboyvachcha qaerda ko'milgani bilan qiziqqanda ularning odami aytmagan. Holbuki, u ham o'sha kuni Asadbekning eski hovlisiga yaqin joyda poyloqchilikda bo'lgan. U qabristonni uch kundan keyin aytgan. Eng muhimi - gapni o'zi boshlagan.

- Bizni chalg'itmoqchi bo'lgan, demoqchimisiz?

- Chalg'itishi bir masala. Ikkinchi masala - bizning odamga qarmoq tashlashgan. Undan shubhalanishgan bo'lsa-chi? Biz o'sha qabristonni bossak, shubhalari tasdiqlanadi. Ana unda odamimizni ayab o'tirishmaydi.

- Bu turgan gap. Ponani pona bilan chiqaradi, degan gap bor. Agar ular bizni chalg'itmoqchi bo'lsa, biz ham shunday qilaylik.

- Masalan, qanday?

- Masalanmi... Boshqa bir-ikki qabristonni surishtirgan bo'lamiz-u, ular aytganga yaqinlashmaymiz.

- Butunlay borilmasa ham shubhali. Uch-to'rt qabristondan so'ng u yerga ham o'tish kerak. Hozir qo'lingizda qanday ish bor?

Zohid Botirovning oxirlab qolayozgan "Ish"i haqida qisqacha ma'lumot berdi.

- Qabristonlar bilan o'zingiz shug'ullaning. Go'rkovlarda gap ko'p.

Bu tashrifdan so'ng Zohidning ko'ngli yorishdi. Ko'chaga chiqqanda osmon o'yini avjda edi. Bevosh bulutlar choki so'kildi-yu, Zohidning ko'ngliga hamohang ravishda quyosh bir charaqladi...

4

Omadli odamning xo'rozi ham tuxum qiladi, deyдилar. Keyingi kunlarda Kesakpolvon o'zini ana shunday omadli his eta boshladi.

Ular aytgan qabrison emas, boshqalarining tekshirilishi, go'rkovlarning so'roq qilinishi Halimjonga bo'lgan gumon olovini zarracha bo'lsa ham pasaytirmadi. Xizmatga kelgan dastlabki kunlarida bo'yin egmagan bu yigitni Kesakpolvon uncha yoqtirmas edi. Endigi qiziqishi tufayli uni qarmoqqa ilintirib, shu bilan Chuvrindi yuziga tarsaki urmoqchi, Asadbekni undan sovutmoqchi edi.

Ana shu tashvishlar bilan yurganida unga yana omad kulib boqdi: uyiga Mamatbey kirib keldi.

Kesakpolvon maishatni barvaqt yakunlab, uyiga tungi soat ikkilarda qaytgan edi. Mamatbey o'n besh daqiqadan so'ng darvoza qo'ng'irog'ini chaldi.

Kesakpolvon Asadbekka taqlidan boloxona qurdirgan, unda ikki yigit galma-galdan poyloqchilik qilishardi.

- Xo'jayiningni chaqir, - dedi Mamatbey poyloqchiga.

- Siz kim bo'lasiz?

- Xongireyman, Maskovdan keldim.

Kiyimini almashtirayotgan Kesakpolvon yigitning gapini eshitib, "kallang bormi?" deb so'kindi. Shubhasizki, u Xongireyning kelganiga ishonmadi. Ammo "Xongireyman", degan ahmoq kim ekan?" degan qiziqish bilan yelkasiga to'n tashlab, darvozaxonaga chiqdi. Mamatbeyni ko'rishi bilan tanidi.

- Salom, qardoshim, Xongireydan senga ulug' salomlar, - dedi Mamatbey u bilan ko'risha turib.

- Salomat bo'lsinlar, - Kesakpolvon shunday deb, uni uyga taklif qildi.

- O'zbeklarga qoyilman, - dedi Mamatbey, mehmonxonaga kirishi bilan, - dasturxonni doimo shay turadi.

Mamatbey izzatlab insonlardan emas edi. Kesakpolvon "Oling" deb taklif qilishi bilan dasturxondagi noz-ne'matlardan betartib ravishda iste'mol qila ketdi.

... Bu xonadonga u o'z xohishi bilan kelmadi. Xongirey chindan ham Kesakpolvonga salom aytgan edi.

Chuvrindi yurtiga qaytgach, Xongirey bir rejani obdon pishirish uchun bir-ikki kun o'ylandi. So'ng Mamatbeyni chaqirdi.

- O'zbeklarni nima qilsam ekan? - deb so'rab, unga sinovchan tikildi.

- Ular o'yin qoidasini buzishdi. Maydondan chiqarib tashlash kerak, - dedi Mamatbey dangaliga.

- Men ularni to'satdan chiqarib tashlay olmayman.

- Nega?

- O'zbeklarga qo'l ko'tarishga haqqim yo'q. Ular din qardoshlar, bu bir. Ikkilamchi, ular ustozimga non berishgan. Agar ularga qo'l ko'tarsam Zeli og'amning ruhi chirqiraydi.

- Ularni jazosiz qoldirmoqchimisiz?

- Hosilni Asad o'ldirgan. Unga tegmasam ham erta-indin o'zi o'ladi. Ikkita laychasini nima qilamiz?

- Ochig'i... bilmayman, - dedi Mamatbey. U oson yo'lini aytgan edi, hojasi unamadi. Mamatbey uning yashirin niyati borligini payqab, javobdan bo'yin tovladi.

- Bizga ularning bittasi kerak. Qaysi biri?

- Zo'rrog'i-da, - dedi Mamatbey.

- Qaysi biri zo'r?

- Bilmayman.

- Shuni aniqlaysan. U ham zo'r bo'lsin, ham bizga itoat etsin - Hosilning o'rnini bossin. O'yla!

Mamatbey bosh egib, o'ylangan bo'ldi. Keyin yelka qisib "Amr hojamdandir", degan ma'noda qaradi.

- Men Mahmudbeyga Asadning o'rniga sen bo'lasan, dedim. U bir oz noz qildi. Lekin men bunaqa nozlarga ishonmayman. Hali taxtdan voz kechadigan ahmoq dunyoga kelmagan. Yuragiga cho'g' solganman. Ikkinchi cho'g'ni sen Gaydarga solasan. Ana endi ikkisi olishsin. Aqllisi, zo'ri qoladi. Bizga o'shanisi kerak.

... Yarim kechada Kesakpolvon uyiga kelgan Mamatbeyning asosiy vazifasi shu - bo'lajak taxt egasi qalbiga cho'g' solish edi.

Aslida bunda cho'g' emas, to'g'rrirog'i, olov mavjud edi. Mamatbey endi bu olovga moy sepib alanga oldirmog'i darkor.

- Mahmudbey Maskovdan qanday gap olib keldi?- Mamatbey shu savolni berib, ayyorona kulimsiradi.

- U Xongireyning sovg'asini olib keldi, - dedi Kesakpolvon, gapni qisqa qilib.

- Asadbeyning sog'lig'i qalay?

- Yaxshi, - Kesakpolvon shunday deb ajablandi.

- Bu kasal yomon... oxiri olib ketadi...

- Nima deyapsiz?

- Rakning davosi yo'q.

- Rak deb kim aytdi sizga?

- Kim aytishi mumkin? Ha, yana bir savol: Asadbey nima sababdan Hosilbeyni otdi, bilmaysanmi?

- Asadbek otmadi.

- Senga yolg'on gapirish yarashmaydi. Asadbeyning o'rniga o'tiradigan odam haqgo'y bo'lishi kerak.

- Haqgo'y deng... Bitta donishmand aytgan ekan: "Agar ro'parangdan zaharli ilon bilan haqgo'y chiqib qolsa, avval haqgo'yni o'ldir".

- Biz unday donishmand emasmiz. Biz oddiy odamlarmiz. Haqgo'ylarni yaxshi ko'ramiz.

- Haqiqat shuki, o'sha kuni men boshqa yoqda edim.

- Bilishimizcha, Hosilni sen ko'mibsan?

- Kim aytdi?

- Kim aytishi mumkin? - deb jilmaydi u. - Umuman savob ish qilgansan. Musulmonni ko'mib qo'ygan yaxshi.

- Shu gaplarni... Mahmud aytdimi?

- Aytmaganida... Jamshidbey ikkita kallani ko'tarib kelgan bo'lardi. G'ilay sadoqatliroq ekan, churq etmadi. Senlar o'rgatgan gapni to'tiqushday takrorlayverdi.

- Bu gaplarni nima uchun menga aytyapsiz?

- Xongirey Asadbey o'rnida seni ko'rmoqchi. Mahmudbeyda shunday harakat borligi bizga ma'lum. Lekin u eplay olmaydi.

Asadbeyning eng yaqin odami - sensan. Biz senlarning ishlarigizga aralashmaymiz. O'zlaring hal qillaring. Men "lalayib o'tirib, o'ljani og'zingdan oldirma!" degani atayin keldim.

Kesakpolvon uning kelishidan maqsadini sezganday bo'ldi. Shu bois o'smoqchilab so'radi:

22 Kitoblar Olami | Sever.UZ | Uzsmart.UZ

- Agar yordamingiz kerak bo'lsa-chi?
- Biz - qardoshlarmiz, - dedi Mamatbey.

Kesakpolvon kelajakda nima bo'lishi bilan ishi yo'q, bugun hamnafas topilganidan quvonib, qadahni urishtirib ichdi.

XXI bob

1

Rivoyat qilishlaricha, Muso alayhissalom Bani Isroil qavmi bilan Fir'avn zulmidan qutulmoq niyatida Misrdan chiqib ketayotganlarida yo'llarini to'sib turgan dengiz Ollohning qudrati ila ikkiga bo'linib, barchalari undan eson-omon o'tib olgan ekanlar. Quvib kelayotgan Fir'avn va uning lashkarlari o'rta kelganlarida dengiz iziga qaytib, qo'shilib ularni qa'riga yutgan ekan. O'limi haq ekanini bilgan Fir'avn iymon keltirib "Men musulmonlardandirman - Ollohga bo'yinsunuvchilardandurman", degan ekan.

Asadbek ham Abdurahmon tabibnikida shu holda edi. Garchi u Fir'avn kabi o'zini Xudo deb bilmagan bo'lsa-da, Ollohning birligiga hamisha ishonib kelgan esa-da, iymon chegarasiga ancha kech yaqinlashgan edi. Fir'avn uchun aytilgan "Al ana va qod osoyta qablu va kunta minal mufsiidiyn"[1] oyati karimasini balki Asadbek uchun ham eslamok joizdir, vallohi a'lam? Bu kabi hukm etmakka bizda (huquq) yo'qtur. Ammo Rasuli Akram janobimiz Ollohdan rivoyat etgan so'zda buyurilganki: "Ya bani Adama! Iza vaqaat fil balai zakartani va iza kashaftuhu nasiytani kaannaka maa araftani".[2]

Asadbek kabilar uchundir, deb fikr qilishimizning boisi shundaki, azon tovshini eshitganda, xususan Abdurahmon tabibnikida ibodatni ixtiyor etgan odam, xastaligi chekina borgani sayin yana asl holiga qayta boshladi. Bu g'ofil banda shifoga yetishmog'i bir sinov ekanini, bulutlar orasida ko'ringan quyosh dillarni bir yayratib, so'ng yana berkinishini, so'ng ko'p o'tmay tun boshlanayajagini qaydan bilsin?

Abdurahmon tabibnikida "Uyga borgach, har kuni masjidga chiqaman", degan qarorga kelgan Asadbek ahdiga vafo qilmadi, o'z tashvishlariga berilib ketdi.

Ayniqsa, Xongireyning sovg'asi uni ko'p o'ylamoqqa, tadbir bilan ish yuritmoqqa majbur etdi. Jamshidning ozgina muddat bo'lsa-da, Xongirey qo'lida ta'lim olib qaytgan ham unga bir tashvish edi. Shu bois uning izidan odam qo'ydi, qizini ham kuzatdi. Zaynab ko'proq ota uyida bo'lgani sababli uni ortiqcha kuzatishning hojati ham yo'q edi. Lekin bu kuzatuv boshqa natija berdi: Kesakpolvonning Zaynab atrofida o'rallashib yurishini Asadbekning o'zi ham sezdi, yigitlar ham aytishdi. Hamisha buzuqlik botqog'iga botib yuruvchi Kesakpolvonning Zaynab atrofida ivirishidan Asadbek boshqa gumonga bordi. Shahar markazidagi uch qavatli imoratning yerto'lasiga joylashgan idorasida Kesakpolvon bilan yolg'iz qolganida shu mavzuda gap ochdi:

- Zaynabning atrofida nima uchun o'rallashib qolding? - dedi Asadbek unga qattiq tikilib.

Kesakpolvon bir kunmas-bir kun shunday savol berilishini kutgani uchun dovdiramadi.

- Men uning amakisiman. O'z qizimdan a'lo ko'raman. Bechora ezilib ketdi-ku?

- Sening ishing bo'lmasin. Ezilib ketgan bo'lsa, qaraydigan otasi bor.

- Mahmudga ham shunday deysanmi?

- Mahmud men aytgan ishni qiladi.

- Mahmud uni ignaga olib bordi.

- Bekor aytibsan!

- Sen yashirganing bilan devorlarning quloqlari bor. Bizga ham yetib keladi. O'zing gap ochding, aytay: o'g'illaringni olim bo'lishini istarding - bu o'zingning ishing. Menda o'g'il yo'q. Qizim yasan-tusandan boshqasini bilmaydi. Lekin Zaynab boshqacha. U sening yo'lingdan bormoqchi. U senga o'xshaydi. Aqlli, qo'rqmas, qasoskor...

- Valdirama! - dedi Asadbek jahl bilan. Keyin bexosdan qizining "Ularni o'zimga qo'yib bering" degan ovozi qayta eshitgandek bo'ldi.

- Endi sen valdiramay eshit: Zaynab o'ch olmoqchi ekan, men yordam berdim.

- Qanaqa o'ch?

- U Mardonani o'ldirdi... o'z qo'li bilan.

- Bekor aytibsan! Uni... qaerdan topding?

- U G'ilayning o'ynashi edi.

- Hayvon! Sen haddingdan oshyapsan! - deb baqirdi Asadbek.

- Hayvon bo'lsam ham senga sodiqman. Faqat senga yaxshilik qilishni o'ylayman.

Yaxshilik qilish... Asadbek farzandlarini bu ishlardan nari bo'lishlarini istar edi. Nodon a'yoni esa qizini bu yo'lga kiritib, yana "yaxshilik qildim" deb keriladi... Asadbek qizining odam o'ldirishi mumkinligini tasavvuriga sig'dirolmas edi. Hozir ham bir zungina ko'zlarini yumib avval to'pponcha ushlagan, so'ng pichoq sanchayotgan, so'ng... bo'g'ayotgan Zaynabni ko'rib ingrab yubordi-da, kuldonni olib, ro'parasidagi Kesakpolvonga qarab otdi. Og'ir kuldon yelkasiga tegib, zirillatgan bo'lishiga qaramay, Kesakpolvon sapchib turib, Asadbekning qo'llariga yopishdi.

- Asad, o'zingni tut, jahling chiqmasin!

- Sen... hayvon, maktabdaligingda basharamga tuflagan eding. Endi yuragimga tuflamoqchimisan?

- Unday dema, Asad, men faqat ishimizni o'yladim.

- He, ishingni! - Asadbek bo'ralab so'kdi. Kesakpolvonni nari itarib, tepmoqchi edi, kuchi yetmadi. Ilgarigi holi bo'lganda bu odamchani bulg'alab tashlagan bo'lardi. Quvvati yetmagani bois butun qahrini tili orqali sochdi: - Sen kesak polvon eding.

Xohlaysanmi, yo'qmi, shundaysan. Sen odam bo'lmasan hech qachon! Yo'qol, turqingni ko'rsatma!

Kesakpolvonni avvallari ham Asadbek so'kib turardi. Lekin bu safargisi oshib tushdi. Avvalgilari Kesakpolvonning o'ng qulog'idan kirib chap qulog'idan chiqardi. Bunisi har ikki qulog'idan kirib yuragiga qurum kabi o'tirdi. Asadbekning bu qadar g'azabga minishi sababini izlab, ko'z oldiga Chuvrindini keltirdi. Ammo hojasiga sir bermadi. Asadbek uni idorasidan haydab chiqargan bo'lsa-da, ertasiga nonushta payti hojasinikiga qaymoqxo'rlikka keldi. Asadbek uni uyidan quvmadi.

2

- Ha, yigitning guli, bormisan bu olamda?

O'yga tolib o'tirgan Jamshid Kesakpolvonning ovozi eshitib, yengil seskandi-da, ko'rishmak uchun o'rnidan jildi.

Quvg'indi bo'lganidan beri taqdir o'yinlariga ajablanib yurgan Jamshid ovloq ko'chalarda adashib tentiragan kimsa holiga tushgan

edi. Zelixonadan o'zining "fojiali o'limi", "dafn marosimi"ni eshitganda taajjublangan edi. Voqeaning dahshatini uyida his etdi. Eng avval o'gay onasining esi og'ib qolayozdi. Eriga ovqat yegizayotgan ayol hovlida o'gay o'g'lini ko'r-di-yu, avval ko'zlariga ishonmadi. Jamshid uyga kirib, salom bergach, "Voy, voy, xudoyim!" deganicha o'rnidan qo'zg'alolmay qoldi. Tildan, harakatdan qolgan otasi ko'zlarida esa yosh ko'rindi. U o'g'lining "o'limidan" bexabar bo'lsa-da, qalbi bir yovuzlikni sezgan, o'zini sog'inib yotgan edi.

Keyin qarindoshlar yo'qlovi boshlandi. Biri nima gap bo'lganini batafsil bilishni xohlaydi, biri shunchaki ko'ngil so'raydi. Kesakpolvondan sal oldin kelib ketgan mehmon esa shunchaki so'ramadi. U bo'lgan voqealarni ipidan-ignasigacha bilishni istadi. Bu mehmon - Zohid edi.

Zohid so'roqni uzoqdan - uning birinchi qamalishidan boshlab, gapni "o'limi"ga olib borib taqadi. Jamshid Chuvrindi bilan pishitgan maslahatiga ko'ra "noma'lum kishilar mashinasini to'xtatishganini, urib, behush qilib noma'lum yoqqa olib ketishganini, bir necha oy yerto'lada saqlashganini" aytdi. Zohid uning uydirmalarini indamay o'tirib eshitdi. "Bir necha oy yerto'lada yotganini" eshitib, unga tikildi-da, o'zicha "Bir necha oy yerto'lada yotgan odamning rangi bunaqa bo'lmas", deb o'yladi. Biroq, gumonini sirtiga chiqarmadi.

- Ular sizni nima uchun urishdi, nima sababdan qamab qo'yishdi? - deb so'radi Zohid.

Bu kutilmagan savolga Jamshid qiynalmay javob qaytardi:

- Aniq bilmayman. Yigitchilik... Bir qiz tufayli bo'lsa kerak.

- Kim u qiz?

- Faqat ismini bilaman. Ko'chada tanishganman. Uchrashib turardik. Unga hali teginmagan edim.

- Nima uchun aynan shu qiz tufayli deb o'ylayapsiz?

- Yerto'lada bir gap bo'luvdi. "Qizni uzatamiz, agar nomussiz chiqsa - sening o'lganing" deb shart qo'yishgan.

- Demak, ular to'yni kutishgan, shundaymi?

- Shunaqadir.

- Agar qizga sovchi kelmasa, bir-ikki yil yerto'lada yotarmidingiz?

- Shunaqaga o'xshaydi.

- Shu qizga o'zing uylanasan deyishmadimi?

- Bunaqa shart bo'lmadi.

- Shu aytgan gaplaringizga o'zingiz ishonasizmi?

- Siz ishonmayapsizmi?

- Xo'p, ishondim ham deylik. Xo'sh, unda nima uchun o'likxonadan murda olib yoqib ketishdi.

- Sababi oddiy: meni qidirishmasin, deyishgan.

- Kim qidiradi?

- Bizda yo'qolgan odamni kim qidiradi? Milisa-da.

- Sizning bunday yo'qolganingizni Mahmud akangiz ham bilmasmidilar?

- Hech kim bilmagan.

Zohidning tiliga bir savol keldi-yu, aytishdan oldin o'ylanib qoldi.

2

- Ha, yigitning guli, bormisan bu olamda?

O'yga tolib o'tirgan Jamshid Kesakpolvonning ovozi eshitib, yengil seskandi-da, ko'rishmak uchun o'rnidan jildi.

Quvg'indi bo'lganidan beri taqdir o'yinlariga ajablanib yurgan Jamshid ovloq ko'chalarda adashib tentiragan kimsa holiga tushgan edi. Zelixonadan o'zining "fojiali o'limi", "dafn marosimi"ni eshitganda taajjublangan edi. Voqeaning dahshatini uyida his etdi.

Eng avval o'gay onasining esi og'ib qolayozdi. Eriga ovqat yegizayotgan ayol hovlida o'gay o'g'lini ko'r-di-yu, avval ko'zlariga ishonmadi. Jamshid uyga kirib, salom bergach, "Voy, voy, xudoyim!" deganicha o'rnidan qo'zg'alolmay qoldi. Tildan, harakatdan qolgan otasi ko'zlarida esa yosh ko'rindi. U o'g'lining "o'limidan" bexabar bo'lsa-da, qalbi bir yovuzlikni sezgan, o'zini sog'inib yotgan edi.

Keyin qarindoshlar yo'qlovi boshlandi. Biri nima gap bo'lganini batafsil bilishni xohlaydi, biri shunchaki ko'ngil so'raydi.

Kesakpolvondan sal oldin kelib ketgan mehmon esa shunchaki so'ramadi. U bo'lgan voqealarni ipidan-ignasigacha bilishni istadi. Bu mehmon - Zohid edi.

Zohid so'roqni uzoqdan - uning birinchi qamalishidan boshlab, gapni "o'limi"ga olib borib taqadi. Jamshid Chuvrindi bilan pishitgan maslahatiga ko'ra "noma'lum kishilar mashinasini to'xtatishganini, urib, behush qilib noma'lum yoqqa olib ketishganini, bir necha oy yerto'lada saqlashganini" aytdi. Zohid uning uydirmalarini indamay o'tirib eshitdi. "Bir necha oy yerto'lada yotganini" eshitib, unga tikildi-da, o'zicha "Bir necha oy yerto'lada yotgan odamning rangi bunaqa bo'lmas", deb o'yladi. Biroq, gumonini sirtiga chiqarmadi.

- Ular sizni nima uchun urishdi, nima sababdan qamab qo'yishdi? - deb so'radi Zohid.

Bu kutilmagan savolga Jamshid qiynalmay javob qaytardi:

- Aniq bilmayman. Yigitchilik... Bir qiz tufayli bo'lsa kerak.

- Kim u qiz?

- Faqat ismini bilaman. Ko'chada tanishganman. Uchrashib turardik. Unga hali teginmagan edim.

- Nima uchun aynan shu qiz tufayli deb o'ylayapsiz?

- Yerto'lada bir gap bo'luvdi. "Qizni uzatamiz, agar nomussiz chiqsa - sening o'lganing" deb shart qo'yishgan.

- Demak, ular to'yni kutishgan, shundaymi?

- Shunaqadir.

- Agar qizga sovchi kelmasa, bir-ikki yil yerto'lada yotarmidingiz?

- Shunaqaga o'xshaydi.

- Shu qizga o'zing uylanasan deyishmadimi?

- Bunaqa shart bo'lmadi.

- Shu aytgan gaplaringizga o'zingiz ishonasizmi?

- Siz ishonmayapsizmi?

- Xo'p, ishondim ham deydik. Xo'sh, unda nima uchun o'likxonadan murda olib yoqib ketishdi.
- Sababi oddiy: meni qidirishmasin, deyishgan.
- Kim qidiradi?
- Bizda yo'qolgan odamni kim qidiradi? Milisa-da.
- Sizing bunday yo'qolganingizni Mahmud akangiz ham bilmasmidilar?
- Hech kim bilmagan.

Zohidning tiliga bir savol keldi-yu, aytishdan oldin o'ylanib qoldi.

"Siz Mahmud akangiz bilan bir samolyotda kelibsiz, siz qamalgan yerto'la Moskva tomonlarda edimi?" - deb so'rashning ayni payti edi. Lekin bu xabarni Said Qodirovga yetkazgan odam shubha ostiga tushib qolishini hisobga olib, savolni keyingi uchrashuvlar uchun asrab qo'ydi.

Zohid sukutga berilgani holda Jamshiddan ko'z uzmas edi. Sezgirlikda ancha-muncha odamga dars bera oluvchi Jamshid esa bu qarash zamirida ko'p gaplar yashirib yotganini fahm etardi. Shuning asnosida to'qigan uydirmalari puch ekanini ham his etib, o'zidan o'zi norizo bo'lardi.

Zohidning sukuti uzoq cho'zilmadi.

- Siz televizor ko'rib turasizmi? - dedi u.

- Ha, unda-bunda... - dedi Jamshid savoldan maqsadni uqmay.

- Bir e'lon berishyapti. "Xayrli tun, kichkintoylar", degan ko'rsatuvlari bor. Shu ko'rsatuvni olib borish uchun yaxshi ertakchi odam kerak ekan. Bir xabarlashing. Shu ish aynan siz uchun, - Zohid shunday deb zaharli jilmaydi-da, xayrlashish uchun qo'l uzata turib qo'shimcha qildi: - Ertaklaringizning muxlisiman. Yana uchrashamiz. Yangilaridan eshitaman, degan umidim bor.

Hamisha dangal gaplashishga o'rgangan, so'z kelmagan taqdirda musht tilida gaplashgan Jamshid bu kinoyani hazm qila olmadi.

Bunday uchrashuv hali ko'p bo'lishini anglab, g'ijindi. Murdani osib yoqib yuborgan akaxonlarining katta xatoga yo'l qo'yganlariga unda shubha yo'q edi. Ularning olamida katta xatolar qon evaziga tuzatiluvchi edi. Bu xato kimning qoni evaziga tuzatiladi?

Jamshid shu savolga javob izlab o'tirgan damda tanish ovozni eshitdi:

- Ha, yigitning guli, bormisan bu olamda?

Jamshid Kesakpolvonni Asadbek huzurida ko'rgandan beri uchrashmagan edi. Uning uyga kirib kelishidan ajablangan holda salomlashdi. Kesakpolvon batartib xonaga ko'z tashlab olgach, divanga o'tirdi.

- Haydar degan akaxonim bor edi, deb bir yo'qlab ham qo'y-maysan-a? - dedi u gina ohangida.

- Bizdan naribroq yursin, degan gapni eshituvdim,- dedi Jamshid xuddi shu ohangda.

- Bu Bek akangning gapi. Sen undan xafa bo'lma. Hozir kasal, yuragiga hech narsa sig'mayapti.

- Bek akamdan xafa bo'lgan kunim - o'lgan kunim.

- Bu gapni yaxshi aytding. Asadday odam bu dunyoda boshqa yo'q. Sen o'zimizning odamsan. Shuning uchun seni o'limdan olib qoldim. - Kesakpolvon "o'limdan olib qoldim" degan gapga alohida urg'u berib, "tirikliging uchun Mahmud akangga emas, menga qulluq qil", deb shama qildi. - Hozir ishlarimiz biroz notinchligini bilarsan? Har holda Krasnoyarlarda bekor yurmagandirsan?

- Kozlovni qidiridik.

- Buni bilaman. Sen Xongireyning qo'liga qanday tushib qolding?

Jamshid bu tafsilotni yashirmay, barchasini aytib berdi.

- Xongirey bilan hech gaplashdingmi?

- Yo'q.

- Senga ular qanday topshiriq berishdi?

- Hech qanday. Yurtingga jo'na, deyishdi, vassalom.

- Kuzatib yur, biron gap bo'lsa yetkazasan, deyishmadimi?

- Men gap yetkazadigan xotinchalish emasman.

- Erkaksan, erkak! - Kesakpolvon unga bir oz tikildi-da, so'ng gapini davom ettirdi. - Maskovdan Mahmud akang bilan otamlashib kelibsan-da, a? Mahmud akang senga qanaqa topshiriq beryapti?

- Hozircha uyda o'tir, deganlar.

- Sen uyda tuxum bosib o'tirishni xohlamasding, shekilli?

- Ish bo'lsa, ayting, qilay?

- Bir ish bor. Lekin buni ikkalamiz bilamiz. Bek akang ham, Mahmud akang ham sezmasligi kerak. Shu shartga ko'nsang, ayta.

- Siz... ulardan yashirincha ish yuritmoqchimisiz?

- Aqling o'tmaslashib qolibdi, bola. Xayolingga darrov buzuq fikr keldimi? Men sheriklarimga qarshi ish qiladigan nomardmanmi?

- Unday deganim yo'q.

- He, seni ustozingni... - Kesakpolvon ikki og'iz "shirin so'zlar"dan so'ng muddaosiga yaqinlashdi.- Bir odamda shubha bor. Shuni kuzatish kerak. Xitlarning xizmatini qilayotganini sezgan zahoting yo'qotasan.

- Kim?

- Sen avval shartimga roziligingni ayt.

- Roziman.

- Halim degan bola. U sening o'rningni bosmoqchi edi. Bek akangga, Mahmud akangga ham yaqin. Burni uzunga o'xshaydi. Bir nimalarning hidini olib yuribdi. Sen aziyat chekkan bolasan. U bilan oshna bo'lib olib, bir-ikki ming'irlab hasrat qil. Xullas, ilon bo'lib qo'yniga kirib ol. Chaq, deyishim bilan chaqib o'ldirasan.

Kesakpolvon bir o'q bilan ikki quyovni urmoqchi edi. Avvalo Jamshid topshiriqni bajarsa, Halimjonni yo'q qilishi mumkin.

Lalaysa, eplay olmasa, Halimjon uni gumdon qiladi. Har ikki holatda ham yutuq Kesakpolvonda bo'ladi.

3

A'yoni bilan bo'lgan mojaro Asadbekning dilini xufton qildi. U o'zining xastaligi a'yonlari orasiga rahna solishi mumkinligini taxmin qilib yurardi. To'rt-besh yil ilgari eshitgan bir latifani takrorlab turishni yaxshi ko'rardi. Tabibdan qaytganidan beri Kesakpolvonning Chuvrindiga nisbatan aytayotgan gaplari uni ancha sergak torttirdi. Ikkovini yoniga olib: "Men hali tirikman. Hozirdan bir-biringni g'ajishni boshlamalaring", demoqchi ham bo'ldi. Keyin "balki men adashayotgandirman", deb o'ylab

fikridan qaytdi. Faqat bir latifa aytib berdi.

Bu achchiq haqiqatdan iborat latifani sharhlab o'tirmadi. "O'zlari tushunib, xulosa chiqarib olishar", deb o'ylab, nodonlik qildi. U adashdi: zulm mevasidan bahramand odamlarni latifa aytib tarbiya qilmoq mutlaq mumkin emasdir. Tashnalikni suv qondirishi qanchalik haqiqat bo'lsa, Kesakpolvonga bu gaplarning ta'sir etmasligi ham shunchalik haqiqat edi. Xongireyning suhbatidan so'ng o'zini ahyon-ahyonda bo'lsa-da "taxt" ustida ko'ra boshlagan Chuvrindiga ham endi bunday gaplar ta'sir etmas edi.

Asadbekning g'azab otiga minishi faqat Zaynab tufayli emas edi. U a'yonlarining taxt talasha boshlaganiga ishonib borayotgan edi. Xongirey bilan munosabat buzilganda bularning xurmacha qiliqlari oshiqcha edi. Garchi Xongirey u bilan telefonda so'zlashgan bo'lsa-da, Asadbek uning yuborgan "sovg'a"sidan shum niyatini angladi. Hosilboyvachchani o'ldirib, xatoga yo'l qo'yganini ham fahm etdi. Vaziyat keskinlashgan damda Kesakpolvonning Zaynabni bu olamga tortishi unga mudhish hol bo'lib tuyuldi.

Kesakpolvonni haydab chiqargandan so'ng Zaynabni tezlik bilan Olmoniyaga jo'natmog'i lozimligini angladi.

Shu fikrda uyga qaytganida, hovli o'rtasida turib olib Zaynabga aql o'rgatayotgan Jalilni ko'rdi. Jalil darvozaga orqa qilib turgani uchun Asadbekning kelayotganini sezmay va'zini davom ettirdi:

- Shunaqa, qizim, ota o'tirgan uyning tomiga chiqib bo'lmaydi...

Zaynab otasiga salom bergach, Jalil orqasiga o'girildi.

- Endi ketmoqchi bo'lib turuvdim, ahvoling qalay?- dedi oshnasi bilan so'rashib.

- Yaxshi, - dedi Asadbek tumtaygan holda.

Oshnasining kayfiyati buzuq ekanini sezgan Jalil, uyiga qaytish fikridan voz kechib, unga ergashdi.

Asadbek ichkari kirdi-yu, lo'labolishni qo'ltig'iga olib, yonboshladi.

- Ha, mazang qochdimi? - deb so'radi Jalil, uning ro'parasidan joy olib.

- Birpas jim o'tir.

- Gapim yoqmayotgan bo'lsa, keta qolay!

- Birpas jim o'tir, deyaqman!

Jalil "xo'p" deb tiz cho'kkanicha, itoatkor talaba singari indamay o'tirdi.

Xonadagi sukunat to Zaynab choy olib kirgunicha cho'zildi.

- Ada, ovqat olib kelaveraymi, oldin doringizni ichib olasizmi?

- Ha, albatta, oldin dorini ichadi, - deb Asadbek o'rniga javob berdi Jalil.

Asadbek dorini ichdi-yu, ammo ovqatga qaramadi. Ilon kukuni solingan qaynatma sho'rvani xo'rillatib ichib olgan Jalilni ter bosdi.

- Bo'ldi, endi ja oshirvording. Seni tumtayishingni ko'rgan odam, bu kuyovto'raning xotini qari chiqibdi, deb o'ylaydi. Ovqatingni ich.

- Ovqat o'tmaydi.

- Bo'lmasa, yorila qol: nima bo'ldi?

Jalilning gapida jon bor: yorilmasa, dardini aytmasa bo'lmaydi.

- Jalil... - shunday deb tin oldi. - Jalil... men og'irlashganimda... Hech nimani sezmadimmi?

- Nimani?

- Haydar bilan Mahmud o'rtasida gap o'tmadimi?

- Ha, bumi... - Jalil uning maqsadini angladi. - Endi, og'ayni, o'zing gap ochding, aytay: mol achchig'i - jon achchig'i, degan maqol bor. Podsho kasal bo'lsa, merosxo'rlar payt poylashadi.

- O'limimni kutishyaptimi? Shunaqa demoqchimisan?

- Men ularning ichidagi maqsadlarini bilmayman.

- Haydar Mahmudni tinch qo'ymaydi, deb cho'chiyapman.

Cho'chiyapman... Hech narsadan qo'rqmaydigan Asadbekning cho'chishi qiziq... "Cho'chiyotgan bo'lsa, yuragi bir narsani sezgan", deb o'yladi Jalil.

- Haydaringning qo'lidan har balo keladi. Senga necha marta "Shu pakanangning turqi sovuq, o'zingdan uzoqlat!" deb aytuvdim-a?

- Vaqtida menga kerak edi. Yordami ko'p tekkan. Endi zamon o'zgardi, lekin u o'zgartmayapti. Zamonga qarab ish yuritmaydi.

- O'shaning o'zgararkanmi? Bukirni go'r to'g'rilaydi. Senga anchadan beri aytishga tilim bormayotgan edi. Sen uning bir qilig'ini bilib qo'yishing kerak. - Jalil shunday deb uning Abdurahmon tabibga uchrashgani, so'ng otlarini ottirganini aytdi. Bu gaplarni eshitgan Asadbek qahr otiga mindi:

- Xunasaning chotini ayirib tashlayman! - deb baqirdi.

Jalil uni fikridan qaytarishga urinmadi. Agar Kesakpolvon hozir shu yerda bo'lganida bir baloga uchrashi naqd edi. Baxtiga orada tun bor. Tun va sokinlik Asadbek uchun maslahatchi bo'ldi. U o'ylay-o'ylay Kesakpolvon bilan hozircha murosa qilmoq joiz ekanini angladi. Shu bois ham ertalab Kesakpolvon qaymoq ko'tarib kirganida uni quvmadi, g'azab otidan tushmagan bo'lsa-da, qahrini sochmadi.

Qaymoq ustiga non to'g'rayotgan Kesakpolvonga sinovchan tikildi-da:

- Haydar, sen otlarning farqiga borasanmi? - deb so'radi.

Kesakpolvon bu savoldan so'rag'uvchining maqsadini anglagan bo'lsa-da, sir boy bermadi.

- Qanaqa otlar?

- Ha, endi otlar har xil bo'ladi: aravaga qo'shadigani, uloqchisi.

- Qaziga bopi...

- Ha, bilar ekansan.

- Men otlarning farqiga bormayman. Nega so'rayapsan?

- Zo'r uloqchi otlardan ikkitasini topish kerak. Narxi osmon baravar bo'lsa ham sotib olamiz.

- Nima balo, uloq chopmoqchimisan?

- Meni davolagan tabib uloqqa ishqiboz ekan. Shunga sovg'a qilamiz.

- Yaxshi o'ylabsan. Gap yo'q, topamiz.

- O'sha tabibning otlarini kimdir otib ketibdi...

Qaymoqqa bo'kkan nonni huzurlanib chaynayotgan Kesakpolvon bir ho'plam choy bilan luqmasini yutdi-da:

- Jalil aytdimi? - dedi bepisandlik bilan.

- Ha, aytdi.

- Bekor aytibdi. Meni bilasan-ku, g'ashimga tegsa o'zini otaman. Otlari bilan nima ishim bor?

- Jalilning gapi yolg'onmi yo senikimi?

- Uyingda Qur'on bo'lsa ber, Qur'on ursin, agar yolg'on gapirsam.

Asadbek uning qasamiga ishonganday bo'ldi. Ko'nglidan "Hali bu gapga qaytamiz", degan fikrni o'tkazib:

- Qaymog'ingni ye. Bir haftada zo'r otlardan topasan, bu sening qo'lingdan keladi, - dedi.

Kesakpolvon uch kunda otlarni topdi. Abdurahmon tabibga yetkazdi. Ammo u otlarni olmadi, iziga qaytardi. Bundan g'ashi kelgan Kesakpolvon ularni so'ydirib, qazi qildirdi.

XXII bob

1

Jamshid "Xongireydan hech qanday topshiriq olmadim", deb yolg'on gapirgan edi. G'ilay o'limi oldidan Hosilboyvachchani o'ldirgan Elchinni otganini aytgan bo'lsa-da, uning gaplariga uncha ishonishmagan, Hosilboyvachchani Elchin o'ldirishi ular uchun haqiqatdan uzoq bir gap edi. Jamshidning vazifasi esa ayni haqiqatni bilish edi.

Kesakpolvon kelib-ketgan kunning ertasiga Elchin yotgan kasalxonani qoralab borib kuzatdi. Keyingi kun oqshom chog'ida Elchinni yo'qlash maqsadida kelib, Asadbekka tegishli mashinalardan birini ko'rdi-yu, o'zini panaga oldi.

Oradan o'n-o'n besh daqiqa o'tgach, Zaynab ko'rindi. Boshini egib yurib kelgan Zaynab hech qayoqqa qaramay mashinaga o'tirdi.

Jamshid haydovchini tanimadi. "Haydar akam aytgan yigit shumi?" deb o'yladi.

Jamshid "buyoqqa kirish mumkin emas", degan hamshiraning cho'ntagiga pul solib qo'ydi-yu, o'z uyiga kirib borayotganday eshikni bemalol ochib, ostona hatladi.

Elchining ko'zlari yarim yumuq - uning o'lik yoki tirik ekanini bilish mushkul edi.

Elchin ko'z oldini qoplagan xira parda orqali Jamshidni tanidi. Bu jingalak sochli yigitni unutish mumkin emasdi.

Hozirgina Zaynab kelib ketdi. Tabib Elchinni behush deb o'yladimi, "Eringizni uyga olib ketganingiz ma'qulmikin?" dedi. Elchin bu gapni eshitdi. "Ishim xurjun shekilli?" deb o'yladi. Keyin Zaynabning ovozi eshitdi:

- Agar erimga bir nima bo'lsa, hammangiz quriysiz!..

Ovoz Zaynabniki... lekin ohang... Zaynab bu ohangda gapirmas edi...

Elchin xotinining qalbdagi Kumushbibini osib, Asadbek qiziga aylanmoqchi bo'layotganidan bexabar edi. Shu bois gap ohangi unga begona tuyuldi.

Zaynab chiqib ketishi bilan... Jamshid kirdi. Elchin orada o'tgan yarim soatni sezmedi. Nazarida Jamshid izma-iz kirib kelganday bo'ldi.

"Darrov topishib olishibdimi? O'shanda Zaynab to'g'risini aytganmidi?"

"B B" Men Jamshid akamni yaxshi ko'rardim... Sizga xiyonat qildim!.."

Zaynabning bu faryodi yodidan ko'tarilgani yo'q. Bu faryod o'qtin-o'qtin qo'zg'olib yurak yarasiga tuz separd. Shunday paytda Elchin ruh azobida bir ingrardi-yu, "Zaynab jon achchig'ida aytdi", deb o'zini-o'zi ishontira boshlar edi.

Hozir esa...

O'zini o'zi ishontirishga harakat ham qilmadi.

Chunki... ro'parasida xotini yoqtirib qolgan o'sha odam turar edi.

Jamshid unga yaqinlashdi.

"Nimaga yaqin kelyapti? Bo'g'ib o'ldirmoqchimi? Birato'la Zaynabga ega chiqmoqchimi?"

Jamshid yaqinlashib, u tomon engashdi:

- Hofiz aka, eshityapsizmi?

Elchinning yuziga uning nafasi urilib, yengil seskandi.

- Hofiz aka!

- Gapirolmaydilar, - dedi xonaga kirib kelgan hamshira.

- Tildan qolganmi?

- Kelganlaridan beri gapirmaydilar. Gapirmasalar ham kerak.

- Nima uchun?

- Bilmasam, do'xtirlar shunaqa deyshiyapti...

2

Asadbekning muomalasidagi o'zgarish Kesakpolvonga ma'qul kelsa-da, ayni choqda sergaklantirdi. Nazarida "Chuvrindi ukaginasini" undan o'zini olib qochayotgandek tuyuldi. Chuvrindi Sharif Namozov masalasida Moskvaga borib kelgach, Kesakpolvonni Mamatbey yo'qladi. "Ukang hokimiyatni o'z qo'limga olaman, bu ishni mendan boshqa hech kim eplay olmaydi", deb Xongirey bilan shartlashdi. Xongirey Asadbekni ham, seni ham tan olmaydi!" deb tutab turgan olovga moy sepd. Kesakpolvonni bu gapga ishontirish uchun telefonda Xongirey bilan uladi.

"B B" Xongirey og'a, bu men, Haydarman!

- Qanaqa Gaydar?

- Asadbekning sherigi.

- Men hech qanaqa Gaydarni ham, Asadni ham tanimayman. Menda ishing bo'lsa Mahmudbeyga uchrash. Men Mahmudbeyni taniyman!"

Kesakpolvon uchun shu gap kifoya edi. U "Xongireyning o'zi bilan gaplashdimmi yo biror yigiti meni laqillatdimi?" deb o'ylab ham ko'rmadi. Chuvrindi Moskvaga borganida bu gapning teskarisi bo'lganidan, ya'ni "Sen taklifimizga darrov javob bermading. Biz endi seni tanimaymiz. Gaydar bilan shartnomamiz bor", deyishganlaridan ham bexabar edi.

Chuvrindi Xongireyning qarorini Asadbekka aytmoqqa jur'at etmedi. Hali haqiqat ekani tekshirib bilinmagan gapni yetkazib "akang ustidan mag'zava ag'darma", degan ta'na eshitmay, deb o'yladi.

Bu uning eng so'nggi, hal qiluvchi xatosi bo'ldi.

Asadbekni uyiga kuzatishgach, Kesakpolvon "Bi-ir otamlashishni" taklif qildi. Chuvrindi akasining ra'yini qaytargisi kelmadi.

Ular yarim tungacha ulfatchilik qildilar. Chuvrindining kayfi oshdi. Uyga qaytganda darvozani ochgan o'g'li "Asadbek amakimnikidan telpon qilishdi, tez yetib borar ekansiz", dedi. Chuvrindi darrov mashinani orqaga burdi. Katta ko'chaga chiqib,

tezlikni oshirgan mahalda ro'parasida yuk mashinasi ko'rinib, chiroqlarini yoqdi...

3

Dafn marosimiga kelganlarning barchasi tarqaldi. Qor aralash yomg'ir sevalab turgani uchun domla ham "Taborak" surasini yarim qilib o'qib qo'ya qoldi.

Odamlar tarqalishgach, Asadbek qabr boshiga keldi. Ikkita bir xildagi marmar tosh. Birida onasi, ikkinchisida Samandar - ukasi. Ularning yoniga ukadek aziz bo'lib qolgan Chuvrindi qo'yildi.

Asadbek osmonning ko'z yoshlari ostida picha turdi. Paltosi ivib ketdi. Yuzlarini, ko'z yoshlarini qor aralash yomg'ir yuvdi.

"Bu yer mening joyim edi, Mahmud ukam. Sen kelding. Yoningda yana bir joy bor... "Mastlikda bo'lgan", deyishyapti. Men bunga ishonmayman. Senga qasd qilganni xor qilmasam, otimni boshqa qo'yaman. Qasos olmaganimcha yoningga kelmayman..."

Kimdir qo'lidan ushlab, tortdi.

O'girilib qaradi: Kesakpolvon.

- Sen mening yuragimga tupurding, - dedi Asadbek.

- Unday dema, Asad, agar shu mening ishim bo'lsa - Xudo ursin!

- Yo'qol...

- Asad...

- Yo'qol, dedim!

Kesakpolvon uch-to'rt qadam chekindi-yu, ammo yo'qolmadi.

Eng So'nggi Bob

Zohid, 1990 yil, 3 fevral.

Prokuror imzo chekkanidan so'ng ham Zohid ishonmadi: nahot adolatga yetishgan bo'lsa?! Nahot Botirov "Ish"i shu tariqa yaxshilik bilan yakunlansa. "Ishkal"ning gapi nima bo'ldi? "Topshiriq bilan qamaganmiz, eplay olmaysan" deb edi. Topshiriq bilan qamagani to'g'ri. Oqlanishi-chi? Said Qodirov aytmog'chi, o'zgarishlarning mevasimi? Zamon shunchalik tez o'zgardimi?

Botirov o'zining kiyimlarini kiyib, ko'chaga chiqqach, "Alhamdulillah, Oллоh, o'zing buyuksan, qudratlis!" deb qo'ydi. Zohid uni uyiga qadar kuzatib bordi. So'ng quvonchini baham ko'rish uchun Hamdam Tolipovni yo'qladi. U topshiriq bilan chiqib ketgan, qachon qaytishi noma'lum edi. Shundan so'ng ilk ustoz sanalgan mayor Solievni ko'rgisi keldi.

Mayor Soliev uning suyunchilik xabarini eshitib, qo'lini siqdi-da:

- Adolatga osonlik bilan yetib bo'lmaydi, - dedi.

Botirovning ozod etilishi Zohid uchun dastlabki muhim g'alaba edi.

Asosiy kurashlar hali oldinda.

Bu - endi ertaning ishi...

Asadbek, 1990 yil, 3 fevral.

Asadbek qabristondan to'g'ri eski shahardagi uyiga bordi.

Sovuq uy. Sovuq tancha. Xuddi qirq yil avvalgi kabi...

Ho'l paltosini yechmay tanchaga o'tirib, qunishdi. Eti uvishdi. Deraza orqali ko'cha eshigiga qaradi.

...Hozir otasi chana ko'tarib kiradi.

- Toychoq! - deb erkalaydi...

Yo'q, otasi kirmadi. Ikki noma'lum kishi kirdi.

- Otang - xalq dushmani! - dedi.

So'ng... maktab o'qituvchisi o'quvchilarni boshlab kirdi. O'quvchilar saf tortgan holda, unga bir-bir yaqinlashib basharasiga tupurdilar...

Asadbek ingrab yubordi.

U har yili o'ttiz birinchi dekabr kuni shu uyda o'tirardi. Bu safar odatini kanda qildi - o'sha kuni tabibnikida bo'ldi. O'zi uzoqda bo'lsa-da, ko'ngli shu uyda edi. Qaytgach, necha marta kelishga qasd qildi. Ammo o'z tashvishlari bilan o'ralashib kela olmadi.

Bugun keldi. Yelkasida bir olam g'am bilan keldi.

Inson bolasiga xos pokiza tuyg'ularni quvgan kundan beri oradan qirq yildan oshiqroq vaqt o'tdi. O'shanda mitti yuragiga yovuzlik tuxum qo'ygan, yovuzlikning birinchi ovozi o'rtog'i Jalil eshitgan edi:

- Ularni o'ldiraman!..

Hozir bu ovozni o'zi ham eshitdi. Eti seskandi.

Ko'cha eshigi ochildi: Jalil ko'rindi. Orqasida bir odam.

- Asad!

Jalil odati bo'yicha hovli o'rtasiga kelib chaqirdi. Ovoz bo'lmagach, yana chaqirdi.

- Asad!

- Kiraver, - dedi Asadbek bo'g'iq ovozda.

Jalil bilan ham, notanish odam bilan ham o'tirgan joyida salomlashdi.

- Bu o'rtoq ijroqo'mdan ekan, - deb izoh berdi Jalil. - Hozir uyimga kelsam, ro'yxat qilib o'tiribdi.

- Qanaqa ro'yxat?

- Bu joylar buzilarmish. Bu yerdan katta yo'l o'tarmish...

Bu gapni eshitib, Asadbek boshini egib o'ya taldi. Nazarida buldozer ovozi eshitildi. Uyga bostirib kela boshladi... Tom bosib tushdi. Onasi... Samandar qoldi... Asadbek bir seskanib, "ijroqo'mdan kelgan o'rtoq"qa qaradi:

- Yo'l ni narigi mahalladan sol, bu yer buzilmaydi.

Notanish kishi ajablanib, Jalilga qaradi-da:

- Ish boshlangan. Loyihani o'zgartirib bo'lmaydi... - dedi.

Alqissa:

Ey nafsi havosig'a giriftor o'lg'on,

Shayton ishiga ishing namudor o'lg'on,

Ham zuhd ila izzatka sozovor o'lg'on,

Ham fisq ila olam elig'a xor o'lg'on.[3]

So'ngso'z

Alhamdulillahki, asarga so'nggi nuqta qo'yish fursati yetdi.

Men qo'rquv bilan ish boshlagan edim. Qo'rquvning boisi - kimlardandir zulm ko'rishda emas, balki yozganlarimning sizga maqbul bo'lmay qolishida edi. Birinchi kitob e'lon qilingach, yozayotgan har bir satrimda siz, aziz o'qig'uvchilarning nafaslarinigizni sezib turdim. Siz menga dalda berib turdingiz, Olloh sizlardan rozi bo'lsin!

Asarda shubhasiz, siz ishonmaydigan yoki hafsalangizni pir qiladigan yerlar bordir. Buning uchun uzr so'rayman. Bu - qalamning o'zligi yoki fikr doiraning torligidandir. Xudo xohlarsa, bu qusurlar keyingi asarlarda barham topgusidir.

Bundan so'ng ham Sizlar bilan yangi asarlar orqali ko'rishmoq niyatim bor. Shar'iy niyatlarga Yaratganning o'zi yetkazsin. Bir asarga nom bo'lgan "Shaytanat" endi turkum nomiga ko'chadi. Bu turkum asarda yana bir necha qissa yaratish umidim bor. Bular sizlarning o'qiganingiz "Shaytanat"ning davomi emas, balki shu ruhdagi mustaqil qissalar bo'ladi, insho'Allah.

Menga bir narsa ma'lum: bu asarni o'qib ma'qul deydiganlar bilan bir qatorda yoqtirmaydiganlar, undan kamchilik, xato qidiradiganlar bor. Shunday bo'lishi tabiiy. Avvalo, hech qaysi asar barchaga barobar yoqa qolmas. Qolaversa, o'z qalamim bilan bitilgan bu asar kamchiliklardan holi, degan da'vom ham yo'q. Mening tanqidchilardan faqat bir o'tinchim bor: qanday tanqid o'qlari bo'lsa, o'zimga qarating.

Men aziz, ardoqli kitobxonlarga bir necha yil mobaynida birga bo'lganliklari uchun minnatdorlik bildiram. Olloh barcha mo'min bandalarini Shaytanat olamidani o'zi asrasin.

Bismillahir rohmahir rohiym.

Qul a'uuzu birobbinnasi. Malikkinnasi. Ilahin-nasi. Min shariril vasvasil xonnasi. Allazi yuvasvisu fii sudurinnasi. Minal jinnati vannas.[4]

Omiyn ya Robbil Olamiyn!

Asadbeklar Fojiasi

O'zlaridan ajoyib iforlar taratib, yuzlaridan nur yog'ilib turadigan, halimdan-halim taqvodor bir pochchamiz bo'lar edilard. Qodiriy domla Yusufbek hojining fe'lini u kishidan olganmidilar yo o'zlari shunaqamidilar - hech ajrata olmasdim. Ishqilib, shunaqa xushfe'l, chiroyli mo'ysafid edilard.

Men u kishi haqda na oldilarida, na orqalaridan yomon gap eshitganman. Faqat fazilat axtarishar edi, hayratlanib charchashmasdi. Yaxshi asar ham shunaqa bo'larkan! Fazilat axtarib charchamas ekansiz. Xuddi Qodiriy asarlaridan hanuz fazilat axtarib tolmaganimizdek, har gal yangi-yangi javohirlar topganimiz kabi!..

"Shaytanat"ni o'qib ham shu o'ylarga bordim: "Qani edi, hammamizning Yusufbek hojidek otamizu O'zbek oyimdek onalarimiz bo'lsa, o'shalarning qanotida er yetishsak! Asadbeklar shu ko'ylarga tushmasmi edi?!" Va shunda butun fojia tag zamiri ila ko'rinib ketgandek bo'ldi! Bekorga otalarimizdan ayirmagan ekanlar bizni!..

Mulla buvalari omon qolgan bolakaylar baxtli ekanlar! Issiq bag'irlaridan chiqarmadilar. Nima yaxshi, nima yomon, nima harom, nima harish, harqalay, ajratadigan qildilar.

Ammo mulla buvalari, opoqdodalari sovuq o'lkalarga surgun etilib, otalari urushda, qamoqlarda qolib ketganlar-chi? Ularning yozug'i ne edi? Murg'ak yuragiga yovuzlik urug'i tuxum qo'yib ulgurgan bolakaylar, yetimxonalarni to'ldirgan "zumrasha"larning gunohini kim yelkasiga olgay? Qaysi jamiyatning sud kitobiga yozgaymiz? Asadbeklar shu imonsiz jamiyatning mevalari, uning qasos o'ti ko'zini ko'r qilgan "o'g'lon"lari emasmi?

"Shaytanat" muallifining eng birinchi yutug'i shundaki, u zulmning o'q ildizini topib, asarga qo'l uribdi. Tohir ba'zilar o'ylagandek oldi-qochdi, shunchaki sarguzasht asar yozish uchun qo'lga qalam olmagan. U ko'p yillar yashab qoladigan va qancha kishilarni sergak torttirib, shaytanat olamiga kirib qolishdan qaytaradigan chinakam badiiy asar yaratibdi!

"Shaytanat" Tohir Malikning baland asari. Qoladigan asari. Har satri, sahifasidan iste'dod nafasi (chuqur badiiy tadqiq ruhi) ufurib turibdi. Kimdir ilgari asarlariga o'xshata olmayotgan bo'lsa, uni oxiriga qadar o'qishga sabri yetmabdi. Yo'nalishini anglamabdi, mag'zini chaqolmabdi.

Asar nainki Asadbeklar fojiasi haqida, balki u yaratgan shaytanat olami odamlarining achchiq kechmishi, har bittasining oxiri voy bo'lguchi taqdirleri haqida o'ziga xos betakror qissalar hamdir. So'ng bari jamlanib, yaxlit bir ro'monni tashkil etayotir...

Holisanilloh ayting: Chuvrindining taqdiri, boshiga tushgan achchiq qismat Asadbeknikidan kammi?! Yoki bo'lmasa, Anvarning fojiasi-chi, boshiga tushgan ko'rgiliklar-chi? Kimni, qaysi yurakni titratmaydi? Qolaversa, Asadbekning qizi Zaynabning boshiga tushgan jafu toshi, abri balolar-chi? U ko'rgan zulm, yovuzliklar qiz bolaniki muhabbat ko'chasidan chiqarib, qasos ko'chasiga boshlasa, qaysi jamiyat, tuzumni ayblash kerak? Shariat man etib qo'ygan hadlarni lang "ochib qo'ygan" tuzumnimi va yo uni qaytarolmagan, o'zi qaysi boshi berk ko'chalarda shayton yetovida ketayotgan Asadbekdek otalarnimi, qasos o'tida yonib, yo'lini yo'qotgan va ustma-ust gunohga botayotgan eri Elchinnimi? Yolg'iz onazor Manzura boshini qaysi toshlarga ursin?!

Men Tohirning ko'p asarlarini birinchi bo'lib qo'lyozmadan o'qiganman. Hammasining o'z o'rni, salmog'i bor. Vaqtida voqea bo'lgan asarlar. "Chorrahada qolgan odamlar" ham, "So'nggi o'q" ham. Lekin bu galgi asari "Shaytanat"ni alohida bir intiqlik bilan kutdik. Alohida bir titroq-la o'qib chiqdik. Va men yashirmay ayta qolay. Uchinchi kitobi qo'lyozmasini ham hayajon-la o'qib chiqib, qoniqish ila so'nggi sahifasini yopar ekanman, Yaratganga beaded shukrlar aytdim. Negaki yozuvchini Ollohning o'zi qo'llab, o'zi ilhom ato etibdi. Shaytanat olami fuqarolarining adashuvlarini ochmoqqa o'zi izn beribdi. Aksincha, bu zo'ravonlikka qurilgan, yovuzlik barq urib unib-o'sayotgan o'ziga xos xufiya saltanat olamini bunchalik tag-zamiri bilan tasvirlab bo'lmas edi. Adashuvning ildizi ochilmay-da qolishi mumkin edi. Bu qorong'ilik - zulmat saltanatini chok-chokidan so'kib yuborguvchi nurni Tohir ko'ra olibdi va o'sha nur - chiroq yordamida uning qo'l yetmas puchmoqlarigacha qarangki, kirib boribdi. Bu nur iymon bo'lib chiqdi! Agar yozuvchi ko'ksida shunday bir nur - toza iymon bo'lmasa edi, uning shaytanat olamiga safari besamar chiqmog'i ham mumkin edi.

Men sal ilgari ketdim, chog'i. Asli bir boshdan so'zlamoqchi edim, asarning fazilatlarini ta'min etgan tugunlardan so'z ochmoqchi edim. Qirq to'qqizinchi yilning so'nggi kuni. Sovuq uy, sovuq tancha. Otasi chana, ayajonisi ukacha olib keladigan bir kunda bu uyga kulfat bulutlari bostirib kirdilar. Va bu abri balo bu xonadonni bir umrga ota mehridan judo qilib ketdi. Bola "Dadamga tegmang?! Tegmang dadamga!" deb hayqiroldi-yu, boshqasiga kuchi yetmay tanchali uyda yolg'iz qolaverdi. Ota bag'riga olib, yuzini yuziga bosganda tekkan ko'z yoshgina qoldi. Bir olam xo'rlik, achchiq alam qoldi. Shu kecha murg'ak qalbg

o'rmalab kirgan shayton uning o'ksik, alamzada qalbiga o'zining yovuzlik tuxumini qo'yib ulgurdi va u qasos istab, o'ch hukmini o'qidi:

- Ularni o'ldiraman!..

Va bolagina bilmasdiki, bizning dinda o'ch olmoq harom qilingan edi, qasos yolg'iz Ollohga tegishli edi.

Shaytonsaroyga birinchi g'isht o'sha kuni qo'yildi! Keyin shaytoni lain bu saroyga boshqa alamzada va valadi zinolarni yetaklab kelib, Asadbek xizmatiga topshirdi. Shu tariqa saltanat ichida norasmiy saltanat tup qo'yib palak yoydi. Va bu saltanat "eng gullab", og'izga tushgan kezda uning odamlaridan biri qimorda xonumonini yutqizib qo'ygan hofizning uyiga bostirib kirib, (kirganda ham nomahram oyoq bosishi man etilgan joyga qadar kirib borib) ayolining nomusini toptagani toptagan, ko'ksiga pichoq urib ketdi.

Asar har qanday er kishining g'ururini bukib-da tashlaydigan ana shunday voqeadan, u alamlarini ichiga yutib, sudda gunohni bo'yniga olib qamalib ketishidan va o'n yil qasos kunini kutishidan... boshlanadi.

Asar ilk satrlari, sahifalaridanoq u "oldi-qochdi", "quvdi-yitdi", "otdi-ketdi"lar asosiga emas, chinakam ma'naviyatga daxldor masalalar, hayot-mamot masalalari, azaliy or-nomus, adolat, ezgulik va yovuzlik kurashlariga qurilgani ko'rinish-anglanib turibdi. Barcha kurashlarning markazida o'ziga xos shaxslar, betakror xarakterlar turibdi. Va qadam-baqadam, sahifama-sahifa o'zligini namoyon etib bormoqda.

Asadbekning o'zi betakror xarakteri, xislat va fazilatlar bilan, chigal taqdiri va bukilmis irodasi bilan alohida olam bo'lsa, Chuvrindi eng qiyin - ekstremal sharoitlarda ham topqirligi, uzoqni ko'ra olishi bilan, tegirmonga tushsa butun chiqa olishi bilan bizni hayratga soladi. Taqdiri-chi? Uning boshiga tushgan ko'rgiliklar-chi? Tag'inam u metin ekan, uning o'rnida boshqa har qanday inson yovuzga aylanib ketar edi! Lekin Chuvrindi adolat hissini, do'stga sadoqat hissini yo'qotmaydi! Shu jihatlari bilan Kesakpolvondan o'n karra baland turadi. Va shu baland turgani uchun ham raqibi tomonidan yo'q qilinadi.

Asardagi Elchin, Zaynab obrazlari - ichki olami eng yorqin va ishonarli, butun ziddiyatlari ila chizib berilgan obrazlar sirasiga kiradi. Kumush muhabbatdek pokiza bir muhabbatni ilhaqlik ila, beg'uborlik ila kutgan bir qalb qasos qurboniga aylansa va sharmandalik chodiridan qutulish uchun o'sha ishni qilgan odamga uzatilsa, u qaysi dil, qanday yurak bilan yashab o'tadi bu dunyodan?! Zaynab fojiasiga bag'ishlangan bob va sahifalar asarni chindan baland mavqega ko'tarib, badiiyatga daxldor etib turibdi. U chinakam iste'dod mevasi ekanidan hech-hech tonib bo'lmaydi.

Shu qizining fojiasi tufayli Asadbek ne ko'ylarga tushib, ne o'tlarga qovrilmayapti! Shu bahonada yozuvchi Shayton saltanatining eng chirkin go'shalarigacha kirib borib tasvirlashga muvaffaq bo'ladi. Bu saltanatda bir to'da boshqa to'dani yiqish, sindirish uchun har qanday qabihliklardan qaytmasligini ko'ramiz. Elchin Asadbekdan o'ch olish uchun uning qizini o'g'irlab, nomusini bukmoqni va bir umr ezilib o'tishini istaydi. Zaynab shu maqsadda o'g'irlanadi. Boshqa bir raqib - Hosilboyvachcha esa, Mardonani ishga solib, Zaynabni ne ko'chalarga yetaklatadi. Igna ila sarxush ettirib, giyohvandlar qavmiga qo'shadi va sarxushlik holatida suratga olingan kassetani otasiga "taqdim" etadi. O'zbek qizlarining bu ko'chaga kirib kelishi avvalo dahshat! Hech bir ota bu isnod oldida chidab turolmay! Ayniqsa, Asadbekdek qudratli odam! Nima bu? Qaytar dunyomi?! Asadbek o'z qilmishlarining jazosi, qaytimini shu dunyodayoq, tirikligidayoq topayaptimi?

Adib qahramonlarini shunday chigal va ekstremal holatlarga, ko'rgiliklarga solib sinaydi, qovuradiki, har biri nimalarga qodirligini tabiiy ravishda, o'z-o'zidan namoyon etib boraveradi. Tan olish kerak, Tohir Malik o'zbek adabiyotida sarguzasht unsurlari badiiyatning ajralmas qismi ekanini birinchi bo'lib amalda isbot etgan yozuvchidir. Biz shu vaqtga qadar bu unsurlarni mensimay, unga past nazar bilan qarab keldik va adashganimizni endi ko'rib turibmiz. U chuqur badiiy mushohadaga xizmat etishini endi inkor qilib bo'lmaydi. "Shaytanat" bunga yorqin dalil.

Tohir asardan asarga bo'y rostlab borayotibdi. Ayniqsa, shu "Shaytanat"ida chevarligini namoyon etibdi. Chokini chokiga keltirib, voqealarni ulash, taqdirlarni chog'ishtirib borib uch kitobdan iborat yaxlit asar yaratish har qanday adibning qo'lidan kelavermaydi. Buni chinakam iste'dod egasi, Xudo yuqtirgan talantgina uddalashi mumkin. Asadbekdek murakkab qahramonning shusiz ham chigal hayoti, havas qilmagulik taqdiri atrofida undan kam ko'rgiliklar ko'chasidan o'tmagan, o'sha beshafqat hayotda shafqatsizlarcha yashashdan bo'lak yo'l topmagan Chuvrindidek, Kesakpolvondan bir guruh boshqa olam farzandlarining qismatlarini shunday ishonarli chizadiki, hayratga tushmay ilojingiz yo'q. Birgina Zelixon taqdiri, Xongirey qismati, ular bosib o'tgan yo'l va yetishgan cho'qqi, nihoyat biridan ikkinchisiga meros qolayotgan bu xufiya saltanat bilan bog'liq voqealar nimaga teng?! Ular chinakam topildi: Shaytanat saltanatining hududlaridan, qudratidan dalolat berguvchi! Ildizlari qaerga borib tutashuvidan, yovuzlikning urug'i qaerlargacha sochilib, qanday zaharolud mevalar berayotganidan hikoya etguvchi! Va bular barchasi qo'shilib, Shaytanat olami haqida shunday yaxlit bir tasavvur uyg'otadikim, bu olam kishisi bo'lib qolishdan Ollohning o'zi asasin! Asarni bobma-bob, kitobma-kitob o'qiganingiz sari, Ollohga qaytishdan o'zga to'g'ri yo'l yo'q! - degan bir nido yangrab kelaveradi! Asar ichidan jaranglab chiqaveradi!

Tohirning eng katta yutug'i ham ana shunda! Iymonga chorlashida!

Agar xotirangizda bo'lsa, "Shaytanat"ning birinchi kitobining ichki muqovalarida bir ajoyib ramziy rasm bor edi. Kitobni bezagan iste'dodli yosh rassom Xurshid Ziyoxonov mozoristoni tark etib borayotgan oq tuyalar - avliyolar ruhini chizib, bizni bir hayratga solgan edi. Ikkinchi kitobning ichki muqovalarida esa, shu rassom undan ham ajoyib manzarani aks ettirdi. Yo'g'ongina, lekin halqumining kichikligini xisobga olmagan ilon kattagina bir baliqni yuta boshlagan-u, yuta olmay qolgan. Baliq nochor, jon achchig'ida dumini asabiy silkiydi, ilon undan nochor - yutib yuta olmaydi, qo'yib qo'ya olmaydi... Ramz xo'b o'rniga tushgan. Qolaversa, bu rivoyatlarni rassom osmondan emas, asardan olgan. U Tohir Malikning topildiqlari, rassom ham buni haqiqiy iste'dodlarda bo'ladigan o'tkir idrok ila anglab, bizga uning aynan mag'zini yetkazib bera olgan.

Men uchinchi kitobning qo'lyozmasini o'qiyotib, rassom navbatdagi kitob muqovalariga qay rivoyatni ramz qilib olar va chizar ekan deb o'yladim. Inson qulog'iga kirib borayotgan ulkan mingoyoqnimi yoki qanot bitgan chumolilarnimi? Harqalay menga qolsa, Luqmoni hakim bilan ilon suhbatini rivoyatidagi ikki oyoqli - baland qilib yaratilgan, lekin bir-birini chaqqanda bedavo qilib chaqqadigan odam maxluqlarni butun dahshati bilan tasvirlay olsa qani edi, dedim. O'sha rivoyatni eslasangiz, ilon Luqmoni hakimga: "Olloh biz - ilonlarni tuban qilib yaratdi. Ammo biz bir-birimizni chaqmaymiz. Siz - odam bolalarini yuqori qilib yaratdi, siz bir-biringizni chaqib o'ldirasiz. Uning zahriga hatto Luqmoni hakim ham davo topolmagay", deydi. (Hikmat O'rolov, Anvar taqdirlarini eslang! Aslida Xolidiylar Asadbeklardan-da xavfli "zot"lardir!).

Hikmat O'rolov to'satdan qazo qilib, janoza oldidan ilm dargohidagi do'stu dushmanlari uning uyiga borishgandagi mana bu manzaraga e'tibor bering. "Anvarning ko'ziga hamma - do'st ham, dushman ham ilon bo'lib ko'rindi. O'zini ulkan bir ilonxonada his etib, badaniga muz yugurdi. Nazarida qo'l qovushtirib, qayg'uga berilganday bo'lib turganlar odamlar emas, balki lunjini

shishirib, tilini o'ynatib, bir hamla bilan chaqishga tayyor turgan ilonlar edi go'yo. "Mana shu turganlarning qay biri qachon qay birini chaqar ekan? Mana shu turganlarning qay biri qachon odam zahrini totib o'lar ekan? Rostmana ilonlar chaqadiyu qochadi, ikki oyoqlilar esa to ko'mib tashlamaguncha tinchimaydi. Jasadni ko'mish bilan cheklansa koshki edi..."

Shayton yetoviga kirib ketgan iymonsiz kimsalarni bundan o'tkazib tasvirlash mumkinmikan?!

Shu o'rinda men o'zimdan bir og'iz so'z qo'shgim keldi. Faqat shayton yetoviga tushganlargina shunday chaqqaylar! Iymonli kishilar bundan mustasnodirlar! Zaharning yolg'iz davosi iymondir. Ollohga qaytmoqlikdir. Chindan ham solih kishilar, u dunyosini o'ylagan zotlar bir-birini ayamaganlarini, amal, shuhrat, dunyo ketidan quvgan kishilardir bir-birlarini chaqib o'ldirganlarini kim ko'rgan?! Agar inson boshi sajdaga yetib ham, masjidga qatnab ham, hoji bo'lib ham yomonligini qo'ymabdi, dilozorligini tashlamabdi - u hidoyat topmabdi. Iymoni sust kimsalardir. Ularni taqvodorlarga tenglashtirmangiz! Tohir Malik asarining mag'zi-mag'zidan sizib chiqayotgan xulosa ham shu!

Fan tilida "intuitsiya" degan atama bor. Oddiy tilda biz buni ichki his bilan sezish, deymiz. Uni qarangki, Ollohga qaytmoqlik - najot ekanligini Xurshidjon ham uchinchi kitobning bezaklarida o'ziga xos talqinda tasvirlabdi. Asarda tabibga o'z hukmini o'tkaza olmagan Kesakpolvon uning chopqir otlarini otib tashlashga buyuradi, otlar o'ldiriladi. Demakkim, "odamilon" o'z zahrini sochdi, tabibni ruhan o'ldirish niyatida uni chaqdi. Qoidaga ko'ra rasmda ham shu narsa tasvirlanishi kerak edi. Rassom esa xudoning qudrati bilan ularga manguilik ato etibdi: o'q o'tilyapti-yu, otlarga kor qilmaydi, biror tomchi qon ham yo'q, ko'zlar chaqnaydi, yovqur otlar go'yo qanot chiqarib uchayotgandek yelib borishmoqda. Ya'nikim, imoni basalomat tabib g'olib chiqdi. Otlar - uning orzulari ham manguilikka daxldor.

Shaytanat olami girdobiga tushgan Elchinning majruh holati, o'z jonini saqlab qolish uchun sadoqatdan yuz o'g'irgan Shomilning oxir-oqibatda kallasi olinib sovg'a tariqasida qutiga joylanishi tasviri; orzu-armonlari abadiy ko'milgan Zaynabning achchiq qismati - barcha-barchasi biz uchun, hayot atalmish umr yo'lining o'nqir-cho'nqirlaridanmi, jin ko'chalariyu ravon yo'llaridanmi ketayotgan har bir inson uchun hayotiy saboqlardir.

Umuman olganda, Xurshid Ziyoxonovday yosh bir iste'dodning asarni shunday zukkolik bilan tushuna olishi, uning nozik tomonlarini ichki bir hissiyot bilan topib, uchala kitobdagi voqealarni tasvirda bir-biriga bog'lab bizga yetkaza olganligining o'zi alohida tahsinga sazovor!

Men "Shaytanat" saviyasi mundayroq o'quvchilarga mo'l yozilibdi, shuning uchun qo'lma-qo'l o'qila-yotir, ularga jahon adabiyotining durdonasini bersangiz betiga qaramaydilar deb "kuyunayotgan"larni "O'zingiz asar davomini qanday kutdingizu qay tariqa o'qib chiqdingiz?" deb so'roqqa tutgan bo'lardim. Va shubhasiz, ular vijdonan, ichki tuyg'ulariga erk berganlarida edi: "Intiqlik bilan kutdigu chanqoqlik bilan o'qib chiqdik" degan bo'lardilar.

Vaholanki, "Shaytanat" olami - yaqin o'tmishdagi bizning olamimiz, bizning voqeligimiz, bu olamni bir tirik vujud deb qaraydigan bo'lsak, shu vujudagi og'riqlar, dard-xastaliklar bizning dardu alamlarimiz. Shunday ekan, nechun biz bu dardlarga, "dard ustiga chiqqan chipqon"larga befarq qarashimiz kerak? Tabobatda bemor dardiga shifo berish uchun, avvalo, kasallik tub-tubigacha aniqlanib, uning ildizlari ochib tashlanadi. So'ng muolajaga o'tiladi. Shuning barobarinda, "Shaytanat" dardlarimizga shifo berishda bir vosita - malhamdir ham. Aytingchi, qaysi bir bemor dardiga davo bo'lishi mumkin bo'lgan malhamdan bosh tortgan? Saviyamizning "unday" yoki "bunday"roqligi xususida bosh qotirishning o'zi joizmikin shunday holatda?!

Yana asar tahliliga qaytamiz.

Avvalo taqdirni qarang, biri biriga o'xshamasligini ko'ring. Zelixonni Xongireyga chalkashtirmaysiz, Hosilboyvachchani Shilimshiqqa tenglashtirmaysiz. Asadbek bilan Chuvrindi, Kesakpolvonlar-chi? Har biri o'ziga xos o'zga olam vakillari. O'z qahri-zahri, alami, armonlari bilan betakror shaxslar. Shaytanat olamining ustunlari. Qiyofalari, fe'lu ta'bu dunyoqarashlari bilan ham bir-biriga sira o'xshamaydi. Ular o'rtasida goh oshkora, goh zimdan borayotgan kurash butun shafqatsizligi bilan qalamga olinishi, ko'lami bilan hayiqmay tasvirlanishi chiroyli. Asadbekning o'z otasi qabrini ziyorat etgani borishi, Kozlov bilan aloqalari, Xongireyning dasti uzunligi, u yuborgan tergovchilarning ashaddiy siquvlari va nihoyat Zelixonning qurbon berilishi sahifalari asarni baland pog'onaga ko'tarib turibdiki, uncha-muncha yozuvchi Shaytanat olamining bu o'rdalariga kirib borishga jur'at ham etolmaydi, iqtidori ham yetmaydi. Ayniqsa, Asadbek og'ir xastalikka chalingandan keyin shaytanat olamida uning o'rnini egallash uchun boshlangan pinhona va ochiq kurashlar asarga yangitdan "jon va ruh" bag'ishlab yuborganki, bu Tohirning mahoratidan dalolat berib turibdi.

Mana shu xastalik ayniqsa, Asadbek safdoshlari uchun zo'r sinov bo'lib, shu bahonada Chuvrindining sadoqati, Kesakpolvonning hojasining o'rni uchun "o'lib-qutilish"lari yana ham yorqinroq ochila boradi. U yolg'iz da'vogarlik uchun kurashib, o'zidan necha bosh baland turgan Chuvrindini ustalik-la yo'qotishi faqat Shaytonsaroylarga xos yovuzlikning bir ko'rinishidir.

Asadbek Chuvrindining qabri tepasida yolg'iz qolgandagi manzarani eslang: "Ikki bir xildagi marmar tosh. Birida onasi, ikkinchisida Samandar ukasi. Ularning yoniga ukadek aziz bo'lib qolgan Chuvrindi qo'yildi.

Asadbek osmonning ko'z yoshlari ostida picha turdi. Paltosi ivib ketdi. Yuzlarini, ko'z yoshlarini qor aralash yomg'ir yuvdi.

"Bu yer mening joyim edi, Mahmud ukam. Sen kelding. Yoningda yana bir joy bor... "Mastlikda bo'lgan" deyishyapti. Men bunga ishonmayman. Senga qasd qilganni xor qilmasam, otimni boshqa qo'yaman. Qasos olmagunimcha yoningga kelmayman..."

Kimdir uning qo'lidan ushlab tortdi.

O'girilib qaradi: Kesakpolvon.

- Sen mening yuragimga tupurding, - dedi Asadbek.

- Unday dema, Asad, agar bu mening ishim bo'lsa, Xudo ursin!

- Yo'qol...

- Asad...

- Yo'qol, dedim!.."

Ha, busiz ham o'zini Xudo urib qo'ygan Kesakpolvonning ishi edi bu. Asadbek uni ichki bir tuyg'u ila his etib, sezib turibdi.

Qolaversa, u Asadbekning yuziga birinchi tupurishi emas. Boshda topishgandayoq, bolalikdayoq tupurib ulgurgan edi. Eslang, o'g'ri to'g'rining yuziga, valadi zino alamdiydaning yuziga tupurgan edi.

Bu beshafqat tasvirlar qahramon ichki olamiga dahldor bo'lmay nimaga dahldor ekan? Nega bizni shunchalik larzaga solyapti ekan, agar chinakam badiiyatga aloqador bo'lmasa! Qalbning nozik pardalariga tegib titratmasa?

Asadbek kechagi beshafqat tuzumning alamzada farzandi. Achchiqma-achchiq beshafqatlik ko'chasiga kirgan, qasdma-qasdiga jamiyat qonunlarini oyoq osti qilib, qasos-la qalbiga malham topib yurgan va hech kimga bo'y bermay kelayotgan odam. Agar u vaqti-vaqti bilan eng to'g'rivo'z do'sti Jalilni ko'rgisi kelib qolmaganida, tanchasi pisillagan o'sha eski uy - otasidan qolgan yolg'iz

xotirani qo'rsab bormaganda, bilmadim, uni shu ko'chada yurgan boshqa yovuzlardan farqi qolmasmi edi! Lekin u ham tirik inson, o'z banda ekanini biz og'ir xastalikka chalinib, mungli bir qiyofaga kirganida, qo'li qisqaligini sezib qolganida yaqqol ko'ramiz. Ayniqsa, Asadbekning o'sha xastalik boshlanganda ko'rgan tushi, ruhi shodlar va qabr azobini tortayotganlar diyorida kezib, onaizorining "oh"ini eshitib, qabri ustida olov tillarini ko'rishi, xasta Samandarni, otasini uchratishi, ular bilan muloqotlari shunaqa jonli, ishonarli tasvirlanganki, o'qib lazzatlanasiz. Muallif bizni Asadbek qalbining qahrdan xoli, armon to'la puchmoqlarigacha yetaklab kiradi.

"B" Ada, - deb ajablanadi Asadbek. - Siz ham shu yerdamisiz?

- Hammamiz birgamiz, toychoq, - deydi otasi jilmayib.

- Yaqinda men ham kelsam kerak, - deydi Asadbek.

- Kelasan... Men kutayman. Senga chena yasab qo'yibman... cheneda uchishni sog'indingmi?

- Sog'indim, ada.

- Bolam, qiynalib ketdingmi? - deydi onasi.

- Qiynaldim, - deydi Asadbek.

- Kela qol, adang... yog'och chena yasabdilar o'zlari.

Asadbek atrofga alanglaydi. Chena ko'rinmaydi. Ba'zi qabrlar ustida charx urayotgan oq qushlarga ajabsinib qaraydi.

- Bular qanday qushlar? - deb so'raydi.

- Bular... ruhlar... u dunyoda solih farzand qoldirganlar.

- Siznikida olov ko'rdim?..

- Oh, bolam... sen qabr azobi nima ekanini bilmaysan...

- Sizlar bu dunyoda halol yashadingiz, umrlaringiz azob bilan o'tdi. Yana qanday azob?..

-...Solih farzand - amali...

-...Nima bu?..

Onasi javob o'rniga "oh!" deb qo'yadi.

Qabriston etagida oq tuyalar ko'rinadi. Tuya karvoni asta yurib, qabristonni tark eta boshlaydi.

- Oq tuyalar ketishyapti, - deydi onasi afsus bilan.

- Ularni qaytarish kerak, - deydi otasi.

- Mozorlarimizdan avliyolar ketib qolishyapti. Odamlardan iymon ko'tarilyapti.

Asadbek avval ham eshitib edi bu gapni... Manzura aytib edi. Onasi ham aytyapti.

- Tuyalarni qaytaraman, - deydi Asadbek.

- Qaytarolmaysan, - deydi otasi..."

Keyin Asadbekning atay Krasnoyarga - otasi tutqunda yotgan joylarni izlab borib, ovloq o'rmon chetidagi mozoristondan qabrini topib, ziyorat etishib "uncha-muncha dunyo ko'rgan, dunyo kezgan farzandlarning ham xayoliga kelmagan ish. U shu jihatlari bilan ham o'z zamondoshlaridan bir pog'ona yuqori turadi. Qalbi ham ayrim paytlari yumshab ketadi, olijanob ishlarga qodirday ko'rinadi-yu, qalbiga bir vaqtlar tuxum qo'yib ulgurgan yovuzlik uyg'onib ketganda tamomila sitamkor va qasoskorga aylanadi.

Uning Muhiddin otaga aytgan gaplarini eslang.

"Men namoz o'qimasam ham Xudodan qo'rqadigan insonman. O'lganimdan so'ng do'zaxda kuyishimni bilaman. Sizni bilmayman-u, ammo men sho'ro hukumatidan butunlay noroziman. Do'zaxda avval shu hukumat kuyishi kerak!" deydi u. Asadbek qanaqa murakkab shaxs ekani xuddi mana shunday nozik pallalarda butun bo'y-basti bilan ko'rinib ketadi. Uning tabibdan shifo istab borganida (xuddi Zelixon singari) qariyalarga qo'shilib, namozga o'tgisi kelishi... o'tishi qanchalik tabiiy bo'lsa, tuzalib, dard orqaga chekingach, Xudoni unutib, shaytanat olamiga sho'ng'ib ketishi shunchalik ishonarlidir. Qalblarini yovuzlik zardobi bosib ketgan bunday kishilar osonlikcha iymonga kela qolmaydilar. Asadbek fojiasining butun dahshati ham shunda, sabog'i ham shunda.

"Shaytanat" asarida nurga yo'g'rilib, san'atkorona chizilgan bir talay obrazlar ham borki, ular ro'monga o'ziga xos ohang desammi, mung desammi, nur desammi taratib turibdilar. Bu eng avvalo Anvar, Zaynab, Elchin obrazlaridir. Anvarning zauraliklar bilan muloqotlari, ruhlar olamiga sayohatlari va nihoyat uning yozib qoldirgan xatlari asarga bir oydinlik bag'ishlab, haqiqat nurini sochib turibdi.

"Hurlik nimaning evaziga berildi? - deb yozadi u.- Qonlar evazigami? Jonlar evazigami? Jon berishga tayyor azamatlar bormi bu ulug' Turkistonda? Xumoyun Mirzo xastaligida tabib Bobur Mirzoga "Eng qadrli narsangizni atang", deganda shoh Bobur "Eng qadrli narsa - jonim, jonimni berayin", degan ekan. Xasta ona Turkistonga kim jonini fido qiladi? O'limdan qo'rqmas, botir o'g'lonlar nahot butunlay qirilib bitgan? Bu qanday hayot o'zi? Kun bor - quyosh yo'q. Osmon bor - yulduzlar yo'q. Vatan bor - vatanparvar yo'q...

Alixonto'ra Sog'uniy domla aytgan ekanlar: "Agar o'zbeklar oshning atrofiga birlashganday birlashganlarida edi, allaqachon erkka erishgan bo'lar edilar. Men bu aqli satrlarga ozgina tahrir kiritmoqqa jazm etdim:

"Agar o'zbeklar to'planib, to'y-ma'raka oshiga oshiqqanlari kabi iymonga oshiqqanlarida edi, mustaqillikka shubhasiz erishardilar". Ulug' Turkistonni faqat iymon birlashtiradi..."

O'sha kechagi sho'rolar jamiyatida shunday odam jinni deb e'lon etilishi va o'zini osibgina ruhiga erk berishi tabiiy edi. U shunday fojiona qazo topdi. Zamonga sig'magan Anvarni ozod ruhlar chaqirib oldilar.

Bu mungli qissa shaytonsaroyning gunoh kitobiga abadiy yozilib qoldi. Xuddi Asqar Qosim qissasi kabi... Elchin fojiasi kabi...

Boyaqsh Elchin. Shunday iste'dodli hofiz. Qaysi shayton uni yo'ldan ozdirdi? Xonumonidan, suygan xotinidan ajratgani, o'n yil qamoqxonalar tuzini tottirgani kam ekanmi? Qasos ko'chasiga ro'baro' qilmasa? Mana endi Asadbekni o'tday kuydirib, sal taskin topdim deganda... Noilasi rozi emas. Axir uning ruhini rozi etish uchun qilmabmi edi shu ishni?

Asarda haqiqatni oydinlashtirib kelatirgan ruhiy holatlar, parvozlar, o'tgan yaqinlarning ruhlari bilan uchrashuv-muloqotlar nozik, muxtasar tasvirlarda aylanib-aylanib keladiki, ular ro'monga yangi fazo va yangi havoday tushgan. Esingizda bo'lsa, muallif o'sha Farg'onadagi ur-sur tasvirida birinchi bor shu uslubga murojaat etgan edi. Zelixon hushidan ketganida tushga o'xshagan g'alati bir narsa ko'rganini o'n og'izgina so'z bilan ifodalagan edi: "Boshimga zarba tushishi bilan hammayoq gir aylandi. Keyin atrofni zulmat o'radi. Ikkita sharpa kelib, qo'ltiqlab ko'tardi. "Yaxshi bo'ldi, bulardan qutqaradi", deb o'yladim. Sharpalar qo'ltiqlab ko'targancha meni chir aylantirib balandga, juda balandga olib ketishdi. Xuddi sahrodagi girdobga tushib qolganday bo'ldim. Keyin birdan zulmat tugab, yorug'likka chiqdik. Atrof shu darajada yorug' ediki, ko'zlarim qamashib ketdi. "Buni nimaga olib

This is not registered version of TotalDocConverter

Keyin yana girdobga tushdim, yana zulmatda qoldim. Sharpalar meni yerga yotqizib, yo'q bo'lishdi. Keyin ko'zimni ochsam... Yigitalining ayvonida yotibman. Zelixon javob kutib, Ismoilbeyga tikildi. Ismoilbey bir oz o'yga toldi, chuqur xo'rsindi. So'ng:
- Buning ta'birini aytishga fikrim ojiz, - dedi. - Vallohi a'lam, Tangrim joningni qaytarib beribdi. Buning ma'nosi shuki, endi sayoq yurishingni tashla. Qalbingni zangdan tozala...
- Qalb zangi? - Zelixon kulimsiradi. - Rosa zo'r gaplarni topib gapirasiz-da, tog'a. Hozir namoz o'qiyotganingizda nima uchundir mening ham o'qigim keldi..."

Inson ruhiy olamining behudud sarhadlarigacha kirib borishga urinish, ruhlar olamiga sayohatlar keyinchalik Anvar, Elchin obrazlarini ochishda, taqdiralarini chizishda, fojialarining ildizlarini ko'rsatib berishda juda ham qo'l kelgan. Ro'mondagi bu bob va sahifalar simirib o'qilsa-da, hech yoddan ko'tarilmay, chuqur o'ylarga toldiraveradi. Hayotning nihoyati imtihon dunyosi ekani, har kim ekkani o'rishi, hech bir jinoyat jazosiz, yaxshilik mukofotsiz qolmasligi teranroq anglatib borilaveradi.

Muallif hatto xayoliy suhbatlar, tasavvur olamida kezishlar, armonli onlardagi qalb kechinmalari tasvirlaridan ham zargarona, uzukka ko'z qo'ygandek foydalanib ketadiki, bular barchasi birgalikda badiiyatga xizmat qilgan. Ayniqsa, bu usul alohida muhabbat-la tasvirlangan Zaynab obrazida, uning ichki olamini nazokat ila chizishda juda ham qo'l kelgan. Shusiz ham armonlari beaded, shusiz ham orzulari toptalgan Zaynabning onasi-la xayolan suhbatlarini eslang.

"B B" Sen bolaligingda Kumush bo'lishni orzu qilarding.

- Orzu qilardim, oyijon.

- Kumush zaharlangan edi, shuni o'ylamabmiding?

- Ha, zaharlangan edi.

- O'zbek oyim qora kiygan edi-ku...

- Ha, qora kiygan edi.

- Zaharlangan Kumush qayta tirilar, deb o'yladingmi?

- O'yladim, oyijon.

- O'zbek oyim qora libosini tashlaydi, motam kunlari tugaydi, deb xayol qildingmi?

- Xayol qildim, oyi".

Shaytanat olami Zaynabni ana shunday go'zal orzularidan, bir umr kutib ardoqlab kelayotgan Kumush muhabbatidan judo qildi.

Nainki uni, Zelixondek, Chuvrindidek mard yigitlarni ado qildi, bevaqt xazon qildi.

Anvarni quvg'indi, Elchindek hofizni xarob etdi. U olim-ku, u iste'dod-ku demadi.

Asadbek-ku qasos deb nimaga erishdi?

Eslang. Ukasidek aziz bo'lib qolgan Chuvrindidan ayrilgan... "Asadbek qabristondan to'g'ri eski shahardagi uyiga bordi. Sovuq uy. Sovuq tancha. Xuddi qirq yil avvalgi kabi..."

U har yili o'ttiz birinchi dekabr kuni shu uyda bo'lardi. Bu safar kela olmagandi... Kechikib bo'lsa-da, "Bugun keldi. Yelkasida bir olam g'am bilan keldi. Inson bolasiga xos pokiza tuyg'ularni quvgan kundan beri oradan qirq yildan oshiqroq vaqt o'tibdi.

O'shanda mitti yuragiga yovuzlik tuxum qo'ygan, yovuzlikning birinchi ovozi o'rtog'i Jalil eshitgan edi.

- Ularni o'ldiraman!..

Hozir bu ovozni o'zi ham eshitdi. Eti seskandi..."

Seskangani rost bo'lsin!

Yetib kelgan joyini anglagani rost bo'lsin!

Siz ila biz esa "Auzu billahi minash-shaytonir rojiym" deya quvilgan la'nati shayton yomonligidan Olloh panohini so'raylik.

Ilohim, har birimizni O'zi haq yo'lga boshlab, boshga tashvish tushgan kezlarda chiroyli sabr etguvchilardan qilsin. Yerdagi barcha gunoh ishlarni chiroyli ko'rsatib qo'yguvchi Shaytondan o'z panohida asrasin.

AvvalgiIII- qismB Keyingi

B† (Fir'avnga) deyildiki: "Hayotdan umid uzganingda (endi) iymon keltirdingmi? Ilgari Ollohga osiylik qilgan va buzg'unchilardan bo'lgan eding?!"

B† Ey Odam farzandi, qachon balo va musibatga yo'liqsang, meni yodga olasan, lekin qachon u baloni sendan ko'tarsam, meni hech tanimas kishidek esdan chiqarib yuborasan.

B† Hazrat Alisher Navoiydan.

B† Mazmuni budir: Mehribon va Rahmli Olloh nomi bilan (boshlayman). (Ey Muhammad) aytingki: "Men barcha insonlarning Parvardigoridan, barcha insonlarning Ilohidan (menga) o'zi jin va insonlardan bo'lgan, insonlarning dillariga vasvasa soladigan (qachon Ollohning nomi zikr qilinganida) yashirib oladigan vasvasachi (shayton)ning yomonligidan panoh berishini so'rab iltijo qilurman". ("An-nos" surasi. Alouddin Mansur ma'no tarjimasini).